

КЊИЖЕВНИ ЛИСТ

ОРГАН „ЦЕТИЊСКЕ ЧИТАОНИЦЕ И ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА“

Свеска

I и II

Изази крајем сваког мјесеца у свескама од 2 табана велике осмине
 Цијена је листу за Црну Гору 4 круне, а за иностранство 6 круна — на годину.
 — Рукописе, писма, часописе и новине у замјену, ваља слати Уредништву;
 а претплату Администрацији „Књижевног Листа“ на Цетињу. —
 Рукописи се не враћају.

Година

I

Двије ријечи програма

Неуспјех досадашњег нашег друштвеног органа „Луче“ принудио нас је, да томе лијека потражимо. Кренули смо са гледишта, да успјех свакога подuzeћа зависи од његове цијељи, и на првом мјесту од правца, којим се тежи ка тој цијељи, јер без сходног правца, узалуд се и најбоље силе улажу. Народска је мудрост одавна изрекла: „Вјешти гору ломе, а невјеште гора ломи.“

И доста је било обазрети се ско себе, да нам све наше прилике покажу у овом подuzeћу правац јасан, већ искушан и опћим судом цијелог Српства, од простог до ученог Србина, одобрен.

То је онај правац, који нам је дао у свом „Горском Вијенцу“ велики наш пјесник, Владика Раде, који је за то и био признат и проглашен „од Пеште даж до Черне Горе“ српским генијем.

Љубав према раскомаданом народу главни му је руковођа: све што се тиче Српства, његових згода и незгода, мана и врлина, његових дјела и његових трудбеника; све што доприноси јачању и ширењу српске националне мисли и српске душевне заједнице — све то одговара томе правцу.

За то и великодушни примјери у борбама свију народа за свој опстанак, за своје „ја,“ који нас уче и потичу са страница дотичних књижевности; и све што васпитава уопште човјечанско врлине и карактере, а зауздава ниске страсти човјечије — све што уздиже и облагорођава ма из које књижевности — све то снажи тај правац.

Тај је правац наставио наш Узвишени Господар Књаз-Пјесник, и одзив, који његов књижевни рад налази у српском народу, потврђује, да је тај правац најприроднији српској књижевности, јер је неспорно, да је оно права књижевност једнога народа, у којој се огледа његов живот, из које дише његова душа.

Таква је књижевност неопходна особито мањим народима у културној борби са напреднијим народима; и пошто ови пријете данас највећма изложеном Српству, оно је упућено да снује што јаче везе са великим Словенством, особито са свјетском руском књижевности.

Овакав лист, надамо се, да ће наћи потпоре и одзива из цијеле српске књижевне републике; и на овакав рад позивљемо особито све млађе домаће силе, којима се отвара, одма око њих, широко благодарно поље, још скоро недотакнуто, јер им сваки камен, свака стопа земље буди разне мисли и успомене и распаљује племенита осјећања, а крв славних предака, која их разгријева, сама ће им пером управљати.

Разне народне умотворине, у којима је сачувано благо нашега језика, радо ћемо прикупљати, само их треба вјерно са уста народних биљежити.

Ми ћемо се и зрнцима задовољавати. Неумјесно би било наше књижевне производе сравњивати са оним великијех срећнијех народа, него је само пазити, водели ка срећи и величини њиховој. И то ће бити главно мјерило, то главни стожер, кога ће се овај лист, по могућности, држати.

Гроб на Соколу, Иван-бегову граду

На врлетној ст'јени Орловскијех горâ,
 Са источне стране Иванова двора,
 Куда су се негда соколови вили —
 И Божији двори ту су онда били; —
 Ту још задржају суре голе хриди
 Развалине славне, што с' и данас види;
 Ал' четири в'јека, што минуше лѣтом,
 Величину тога разглашују св'јетом: —
 Величину славе, борбе и прегнућа,
 Величину нашег овдје ускрснућа!...
 И 'сред тога храма, гомиле камења,
 Могила се скрива чуднога знамења...
 Ко почива овдје? кога л' она скрива?
 Ко је легô овдје, да вјечност проснива? —
 Ил' је витез славни из витешких данâ,
 Потље боја љута, кржавих мегданâ,
 Борећи се славно, ту херојски пао,
 Који-но је само за слободу знао? —
 Ил' праведник свети, што је, духа смјела,
 Напајао људе с божанствена врела?...
 Али гробак н'једи тајну не рјешава,
 Он баш тајну чудну собом сачињава...
 Љубопитство своје ја сам уздржао,
 Таћ' га н'јесам смио кол'ко ватру живу,
 Прошапутах само: „Слава нек је Иву!“

Соко-град, 1899 год.

Р. Поповић

С р е ћ а

приповијетка Н. Граховскога

Хладно, облачно и мутно је осва-
 нуло јутро у Достинићу, тамо да-
 леко у равнине Асу поред Лима.
 Са сеоских кровова дизали су се
 густе котурови дима; застуђело је,
 па се чељад грију. Чобанину не
 пада на ум отворити оборе, да
 изгони стоку на пасишта. Кад се
 погрије, кад што презалогаји, дова-

тиће тељијак, преметнути га преко
 рамена, навезати сијена, па се с бре-
 меном спустити обору, дати живо-
 тињи ручак. Селом се не види живо-
 душе, друмом нема путника, у да-
 леко онамо преко воде гуче се двије-
 три ли прилике, загрнуте црним одо-
 рама. То су низами, царева војска; иду
 зар караули, да промијене дружину,

да нађу заклона од данашњег кија-мета.

Караула је преко воде, на равном запотку, таман према Достинићу. Жалбе није било ни с једне стране. Достинићи, да речеш, нијесу сиромаш, али су опет носили караули неко мед, неко сир, скоруп, кокошку или јаје, а низами опет плаћали: некад паром, некад оризом, бијелијем хљебом или дуваном — како се кад могло, и све је ишло лијепо, до неђе од јесенас. Ваљаће, да вам испричам, шта би, те се завадише комшије.

Достинић село повелико, људи јаки малом; земљу гноје и топе; рађа добро. У свему Асу нема толике главице зеља, нема тако румене, брашнавe кртоле као у Достинићу.

Ниједна другосеоска планинка не може се похвалити грудом сира или бијелим љускама скорупа, као планинка Достинића. Ево, да вам речем, кад достинићка домаћица зготови питу — знај, да је вазда од девет тавана, а цицвара се, вала, може отећи из Достинића, ако ћеш до ћабе, бели!..

Па су Достинићи сложни и међу собом. Нико не памти, да су се достинићка момчад завадила и побила, и српска и турска вјере живјеле су у миру. Ако је било до зулума, Достинићу су одбијали, бранили се, ако су могли, ако ли не, оно се погађали, митили да са свога села скину на паст. И оружја имају Достинићи, а како су сложни, бива да ријетко ко нападне на њих. Само Радоје Галама, из Петњица, смије у месојеђе, да се привуче, да украде брава или говече. И сви су знали, ко је одвео плијен, и чували се, тврдили стаје и оборо, па је опет Радоје сваких месојеђа мастио брке дебелом овнујином или говедином из Достинића.

Али кад мину месојеђе, кад наступи часни пост, Радоје примиро у свом Петњику; у Достинићу опет

све пође првијем редом, без огласи, без вике, мирно и лагано тече живот, као што тиху теку, ваљају се један поред другога зелени таласи широког Лима.....

Чобани у то доба изјаве стоку травној планини Јеловици. Сијена и јеловог четара имају доста; тврде стаје, зимње, чекају их од лањског доба. Не боје се ни вука ни хајдука. Задружни су достинићки чобани, а уза стада иду и вјерна, добро урађена торска папчад. Ако западне снијег, замсте путове, задиме се високи врхови комскијех огранака, духне вјетар, па се његов звијук некако слива са завијањем звјерета ђе гођ у честару — чобанина, рек' би, прође језа, нешто му задркти међу лопатицама, а стегне се под јабучицом. Сваке зимнице доживе они плахе међаве, газе дебеле шњегове, слушају жалован вај звјерета, трпе, муче се, по читаве мјесеце не гледају живе душе, осим онијех, који су исте судбине с њима, свога бијелог стада оваца и вјерног чобанског пса. У тијем данима, кад завије тешка ноћ у планини, чобани се купе у колиби онога, чија је ватра најбоља, замећу игре; неко дохвати гусле, гуди, разговара дружину, пјева пјесму за минувле јунаке, за њихове коње и мегдане. Тужно одлијежу струне на гуслама у тавној ноћи, а глас пјевача чини се није пјесма него вјечни опроштај од свега, што је мило и драго....

Но дани дужају, сунце почиње гријати јаче, дебели намети снијега стају да се краве, у прошарици појављује се кукуријек, а мало за њим и љубица — први знаци да је сурова зима на измаку. Обује чобанин крпље, па куша срећу, да сађе селу. У Достинићу то је велик догађај: и старо и младо трчи, да види првога гласника са планине.

Док он прича, нико не би ријечи заустиио, — не би ни Мрдак с Лужине запалио дивљана из симсије; не би Стоја пуштеница за то вријеме ни о коме рекла зле ријечи; не би ни Ферат Гломазић досадио сеоском суду за оне тридест пара, што му је прије осам година остао дужан од дувана Манојло, сеоски пандур.

Данас у Достиниће стигоше два гласника: Мијат Орбовић, син Милутинов и Смаил Нурединов — прве комшије у селу, а поредници у планини. Стигоше кући Милутиновој, озуше тешке крпље, па један за другим уђоше у кућу.

На средини куће је велико огњиште, а у дно ње пепељак са сачем и црепуљом, ђе домаћица пече хљеб; више огња чађава љеса, на којој се суши месо — кад је томе вријеме. Од огњишта у десно су врата од велике одаје; стрмене стубе воде на таваницу, ђе су кошари жита и поврћа.

Уђоше чобани и сједоше поред огња. Велики жут кокот зацјева с прага; слуги гостима. Мајка Мијатова трчи по кући не знајући шта ће прије: или да пита како су били, или да метне дрво на огњиште, или да извади погачу испод сача. Мале главице сеоске ђечице у црвеним фесовима начетиле се на вратима; гледају у чобане, завирују им одјећу, обућу; сјећају се и кладе међу собом, који ће ово бити? Дође и Хаирије, сестра Смаилова, зорна ђевојка; у шалварама је са ђерданом и јепсијама по фесићу. У Асу се не крију ђевојке турске вјере, а црно и жене, већ ако од јабанца. Дошавши Хаирије објеси се брату о врат па му дуго љубљаше занеобријањено, од вјетра и студени преплануло лице. —

А ти Мијате, болац, како? и не виђах те вели Хаирије.

Па оно... поче Мијат, а густа румен обузе га најприје око уста, па оно мјесто, ђе треба да дођу брци, па већ све на више, образ, јагодице, до уши таман. А Харије га гледа великим, свијетлим оком, ама колико колач. И не бих ти умио казати, шта би говорио тај поглед. Има људи — барем кажу — што умију чатити у туђим очима; ја вала не знам, нијесам никад ни умио, тек Хаирије колача очима на Мијата — па нека, Бог јој је дао вид, а комшије су, први сусједи — нијесу крвници!.....

— Сједи, Хаирије, сједи јадна не била, нијеси у јабане! — у журби вели Мијатова мајка.

Мијату то добро дошло; баш је памислио био нешто да рече, тек да проговори с Хаиријом, а никако да оварише, да се сјети, шта је оно хтио рећи..

— Да, сједи, Хаиријо, сједи! Добро нана каже, нијеси у јабане, сједи!

У толико дођоше људи: Нуредин најпрви. Завио главу црвеним шалом, запалио чибук, опанци му на голој нози. У хитњи доватио обућу, да час прије дође и види сина и комшију. Дође и Милутин и Станоје кмет. Грле се, љубо. Мијат и Смаил причају о свему, приче нико не прекида.

Хаирије пребаци преко рамсена бијелу шамију, паже се брату, па му вели:

— Немој трајати, Смајо, жељни смо те, чекају, па брзим, ситним кораком истрча из куће Милутинове.

Мијат, ни сам не зна како, погледа за њоме, па дуго гледаше у врата, у праг, што га је Хаирије мало прије прескочила. Није ни чудо, што га је Мрдак и по трећи пут запитао: ко ли је ове зиме међу чобанима био најбољи

гуслар, ко убио највише дивљачи, а ко дизао најтеже бреме сијеча? Смаил му се нашао на помоћи, па је одговарао и Мрдаку и другијема, а Мијат мргодно ћути.

— Уморило се момче, вели Милутин.

— Није шале, одговара Нуредин, пружив Милутину дуванкесу са дуваном из чаршије.

Диге се Станоје кмет, за њим Мрдак и остали. Упутише кућама. Хоће и Нуредин са Смаилом, а Милутин их уставља, хоја кућа није далеко, ноћ велика, а Нуредин био у чаршији, па је ваљало непричати све новости. Тридесет година је, да су први сусједи и никад Милутин није пропустио Нуредину, кад се овај враћао из чаршије, да га до краја не пропита о свему, што се по чаршији збори.

— Оће ли бити рата? Ко ће ударити на цара? Је ли јачи Москов или Инђилиз? Оће ли доћи нови забит у чаршију или на караулу? Је ли жито скупо? Је ли Стеван Паликућа продао ону кобилу врашцу, што баца ждребад колико кућа? Да се неће умножити мирија, царска ја ли властичина? То су питања, па која је ево тридесет година ваљало Нуредину одговарати, јер му их је Милутин без измјене тридесет година свако истијем редом стављао.

И готово тридесет година све по реду одговара Нуредин. Он зна добро, да му не може бити друге, он се сваки пут спреми Милутину за одговор и прије него што је стигао Достинићу, утврдио је у памети, шта је све чуо у чаршији, о чему се егленисало на пазару. И овога пута збори сусједу:

— Рата бити не може, на цара не смије нико. Седам краљевина су у завади, а сви да се сложе цару није много! Аскера доста, пара доста,

седамдесет и седам милета служи цара. Окле сунце изиђе док се спушти — све је царско, нико му ниша не море.

— Инђилиз је богат, паметап у илем јак зорли ама је Москов јачи, главе је тврде, а срце кремен — јачи је.....

Жито као што је било; година је освојила мало га ко и сноси на пазар. Само Дукађинац мијења га за сѓ, или га буд зашто даје, да може купити фишек или кремен, или поправити велику пушку.

— Стеван не продаје кобиле; даје му благо, ама он не гледа.

И за мирију рече да није узрасла, али се чује, да би се табор у чаршији могао промијенити, па би се промијенио и забит на караули њиховој.

Милутин слуша ријеч сусједову, повлачи димове из чибука и сневесели се на посљедње ријечи Нурединове. Није ни шала! Толики је земап да је крај Достинића никла царска караула, па у тој царској низам пазирају чува од рђавих људи. Никад зле ријечи међу низамом и сељанима, никад што погано, да би се десило што је селу могло бити од хара и стида. А све је то до забита до старешине — неће бити сваки опачав, какав је до сад био на караули у Достинићу.

— Вала, комшија, потоњи ми глас не би мио! Срце ми слуги, добро нећемо виђети, бојим се ја, Нуредине, доћи ће међу нас губа, омразити нас једног код другог. Наша ћеца неће издизати заједно у планину, а ја и ти се под старост осрамотити. Такнуће се образа сеоског, свом Руговом до Призрена проијеће нам се зао глас, наше грдило причаће се докле се море Лим опазити... Поћута Милутин, повуче дим из чибука, па опет наставља:

— Да Бог да ја се преварио, не било тако, слутња ми се не испунила, али се бојим ја, мој комшија, бојим се за село, за своју кућу, за своју ђецу. Не видио их, да ми се поскићу по бијелу свијету!...

— Алах је велик и милостив! рече Нуредин, стави жишку на симсију, па крену да иде а збори:

— Оно, добра ти је, Милутине, к'о свака, али без судбине ништа не бива. И мени некако долази тешко, па некакви снови, тешки, уморити, али шта Бог да!..

Отишао је стари Нуредин, а Милутин сно, замислио се, жишка се давно утрнула на симсији, а он све једнако гриска врх од чибука. Мијат невесео, очина слутња прешла и на њега, па се и он занио мислима, полетио њима далеко некуд, зар своме бијеломе стаду у планину, или На један пут му се обре рука на сребрњаку за појасом, очи спнуше некаквим чудним сјајем, скочио је на ноге, пошао вратима, па тек кад угледа оца пред собом — заустави се, прибра се, па као да није ништа ни било, заиска да вечера, па да се трудан одмори крај огњишта.

II.

Грануло прољеће, оживјела гора, оживјеле простране њиве и ливаде, дрва се окитила бијелом цвијетним бехаром. Свуд живог, нов, свјеж, подмлађен. Ратар оре њиве, тријеби ливаде, скида рђу са воћака, цијела стада несташне јагњаци блеји хитајући у сусрет мајци. Па и чељад некако веселија, сваком као, да је пала мријена са очију или се с леђа свалио терет, лакше дише, слободније се дижу груди. Сваки момак у селу посправио главу, креће се зорно, баш као после је добивеног мегдана. Али, ако хоћемо право, мегдан је и

био за њих, који се о Лучину-дне хватају у коштац са суровом зимом, са дебелим сњежним наметима, којима није новина да се сретају и с вуком и с међедом, са хајдуком, с јамом безданицом... И све они одаљавају, ничега се не плаше, ништа није страшно тим поносним горштацима, тим врлим синовима старе колијевке Србинове...

Милутин и Нуредин гледају се, што 'но ријеч сваки дап. Изиђу оба из кућа, запале чибуке, пуше, разговарају. Сјећају се давнине, мило им је споменути; ама од оног дана, кад чобани дођоше с планине, Нуредин не иде у чаршију, не спомињу ни рата, ни Москова ни Инђилиза, не спомињу ни Стевана Паликућу, а чувају се као ватре да не спомену промјену забита на њиховој караули. Мијат и Смаил се не раздвајају: заједно су на њиви, заједно у воћњаку, заједно сијеку јелову срчаницу, па је по ноћи пале на обали Лима, газе воду и лове младицу.

Стоја пуштеница прва је пронијела селом глас, да ово дружење није цабе, да је Мијат бацио око на Хаирије и да по закону она не може бити његова, а уз то је мајка Мијатова вјештица. Виђели су је на Марач у поноћи на гувну, виђели су је, да је скочила с високог вајата чак у шљивњак, виђели су је да јаше на метли, да има реп, да проскочи кроз оцак, да преплива Лим. Све је то Стоја причала, рећи из једног душка, али није казивала: ни ко је видио, ни кад је видио; него се очњим видом клепа, да је то сушта истина.

— Неће Нуредин дати своје дијете у вјештичину кућу, није му о главу да срамоти и живог и мртвог; па ни у свему Достинићу неће

Мијат наћи ђевојке и ако је и зоран и имућан!.

— Ево, вели, Стоја, стара сам, а сјутра, да ме заште не бих пошла за њ! Сачувај ме Боже, живјети под једним кровом са вјештицом!

— Сачуваће те, Стојка, сачувати, не бој се, вели јој Митар, брат Стојана кмета — сачуваће те, то знам тврдо, као што знам да не бих жалио отпостити тридесет понеђељника, само да не слушам твога језика! Стоја се чини не чула, па наставља опет:

— А мирна је — вала те, Боже, мирна она љубна Милутицова, рек' би ни муви зла не мисли, и добра, видиш ли: не ће пропуштити просјака, да не удијели, сиромашни отъара амбар, немаонику ће даривати божићну печеницу, причешћује се, пости сваке посте, и петак и сриједу, а овамо: јаше на метли, гази воду, реп.....

И ко зна, кад би се Стоја уставила, да се пред њоме не обре Манојло, пандур. Обријао се, поткинуо перчиц, накривио фес у лијево, па њему нови тозлуци, за појасом кубура са главом од жуте тонеће.

— И, болач Манојло, путо зоран ли си данас! Шта је ово, да нијеси путник у далеко? — пита Стоја. Манојло се примаче пуштеници онако близу, десном руком се маша Манојло Стојни..., а лијевом гладн брк, па вели — а зар нијесам, а? Ђавоље сјеме, зашто превари синоћ?

— Рекао ја, Манојло главом, доћи ћу, дочекај, а ње није....

— Како би, а? — одговарај! Збо-ри Манојло....., она га и не слуша но замаче кући, а Манојло за њом.

Манојло, о Манојло! зачу се глас е друма. Пандур се устави.

— Поручио ти кмет, да одмах идеш његовој кући, али у вас мах, преша је, понавља исти глас.

— И све им је преша! И никад без мене, све Манојло, па Манојло! Вала није право, те нијесам се на цркву камењем бацао! Све ја, све ја, нико без мене. Свака жива душа има почивала, а јадни Манојло ни Божића, ни крсног имена Све ја, без мене никуд! Тако је у срџби зборио сиромаш пандур, кад га омете, глас, да не пође за лијепом пуштеницом њезиној кући на посједак

Спуштио се Манојло кметовој кући. Сједи Станоје крај огњишта, пуши. Опазио је Манојла, чуо је, како му назва помоћ, ама се чини, ђоја да не чује. Унизио би сву кметовску власт и силу, да се одмах одазове своме млађему, да не пушти који декик нека пандур стоји више њега, нека га подвори. Чудна је ствар власт.....

Ево, јесте ли учили, како онај, који има вишу власт често не чује, не види поздрав млађега од себе, а никад му се то неће догодити према старијему! Не, него ће још скочити, да му брже боље нађе мјесто, да у напријед погоди жељу старије власти. Ето Манојло двори кмета Станоја, ама да је дошао коцобаша, да је дошао мејмур из чаршије — стојао би вала Станоје пред њима, ако 'ћеш и бос и гологлав. Така је власт.....

Е, Манојло, — у неке ће кмет: — Сјутра зором викни по селу, окупи сељане, реци свакоме на особ, да се преосјутра нађу у чаршију, нови забит је дошао, Стамболија је.... Реци, закрич је, да Ришћани иду за себе, а Турци за себе. Не море бити као досле, да идемо заједно сви. Закрич је.. Ту заста кмет, истресе симсију, потр се руком по челу, као сјећајући се, да још није што

остало, онда се диже, важно, одмјерено пође к полици, дохвати земљан крчаг једном руком, а широк извезен филџан другом. Наточи филџан, окрену се Манојлу, па полугласно вели: Да поможе Бог и ноћашња ноћ, здрав си!

Манојло се дохвати феса: Здравље ти Бог дао и образ свијетао! Кмет наточи још једну па опет па здрави, а Манојло на истом мјесту, истијем гласом вели: Здравље ти Бог дао! Онда наточи опет филџан један па други и пружи Манојлу. Стари је то био кметов обичај, пандур је знао и није се дао много молити.

Кад је Манојло преврнуо и други филџан са ракијом, погледа на сеоског главара, па као вазда рече:

— Да идем, село је велико, раштркано.... послови су!

Кмет не проговори, даде знак руком, Манојло се удаљи за час, па му се изгубише кораци у мрачну ноћ.....

Искупили се сељани зором на лонџу. Турци замотали бијеле саруке, Ришћани нове фесове. Ријетко да ко проговори, тешко свијема у Достинићу да се дијеле. Није овога било прије, али старији се слуша....

Дође Нуредин, за њиме Смаил. Објесио џевордар о рамену, за појасом сребрњак, са десног рамена у лијево виси шарпел, извезен фочанским копчама.

Назва Нуредин „добро јутро,“ сједе, а Турци му један за другим збори: „мераба.“ Мераба одговара и Нуредин свакоме, а када се изређаше, заче Нуредин:

— Зар сте вољни ви, Достинићи, да се дијелите, да заједно не идемо у чаршију као и дослен?

Сви ћуте, а Нуредин опет:

— Нема ближег брата од добра комшије. Ми сви из овог села жи-

вјели смо досле као браћа, ако смо двије вјере, били смо једне ћуди....

— Чујте ме добро, што ћу вам рећи:

— Безвјерник је најгори човјек, а ја био безвјерник, крметине се уз рамазан најео, полатинио се да Бог да. ако без својих комшија пошао забиту на збор! Ти кмете и сви Достинићи ово знајте, а чините како вас памет учи.

— Аферим, адо Нуредине, баш аферим! Прозборише два-ли три ли гласа, а за њима и остали. Кмет поче од друге стране, бива, како је наређено, онако да се учини, власт је власт, да се слуша....

Немаде рашта, сељани одлуче да сви заједно пођу у чаршију и одмах да искажу новом забиту, да Достиниће никад не дијели, нек пази старину, како је било да остане и посад, а новине му неће. Нуредин ће испред свијех изрећи паши сеоску одлуку.

Сунце је било високо одскочило, стока се враћала, са попаска, планинке дозивале чобанице да пригоне стадо на мџу. кад су старешине и прваци народски оставили Достиниће и упутили се џадам пут чаршије, да стану пред новог поглавицу краја, да из његових уста приме царски поздрав и науку: да слушају и дају без поговора....

III.

Дођоше Достинићи пашину конаку. Виде на мах промјену. Црни људи, дебelih усана стоје испред врата, не зборе нашкијем језиком. Пространом авлијом поређали се коџобаше, муфтари, кметови и бирани људи другијех села — све одвојено, Турци на једној страни, Ришћани на другој. Уврх дрвених басемака на доксату стоји Турчин вас у злату

са кривом сабљом о појасу. Достинићи мисле — паша је главом, па се кмет Станоје турка да буде међу првијем, да му приступи руци. Међутијем виде, како друге сеоске поглавице пролазе мимо њега иду пространијем доксатом па замичу кроз ниска врата од одаје.

Дође ред и на Достиниће. Нуредин најпрви, Милутин за њиме, па Станоје, па остали. На меком шиљтету, међу узглавницама од црвене кадиве сједи средњовјечан висок човјек у фесу, са дугачким чибуком у руци. Велике црне очи блијеснуше, ноздре се одвојиле, а кроз њих изби читаво клупко дима, брада му заигра а усне затресосе.

— Ви сте Достинићи?

— Ми, честити пашо! Одговара Нуредин.

— Ви сте Достинићи велики јарамази — опет ће паша.

— Ви нијесте послушали моје заповиједи, да ми дођете како доликује! Или сте и ви, који се клањате крмци, као и ви који се крстите; а?!

Усне још више затресосе, дугачак чибук испале из руке а црн човјек, који дотле стојаше више паше прекрштених руку, саже се, паде на кољена, са мека ћилима дохвати чибук, стави га у страну, а пружи други са жишком на симсији.

Нуредин заче зборити:

— Истина је, честити пашо, да је турска вјера и боља и старија од свијех вјера на свијету; али ми, Достинићи, пазимо се од давног земана. Ево, ови наши сусједи не сметају нам клањати, ми њима, крстити се. Све су вјере од Бога — Алах је један!...

Паша зажмурио лијевим оком, по другљив осмјех облеће му па уснама, махну руком, изговори: Евет!

— Нуредин умуче.

Намргоди се паша. Више не проговори ни ријечи. Удри дланом о длан, а на вратима се указа снажна прилика онога срмајлије са доксата.

— Јусуф! Изговори паша, слуга се удаљи.

За мало па уђе човјек млад, јако црнпураст. На њему ођело као што носи низам, о бедри сабља. Уђе, приступи корак ближе, поклони се тако да руком таче ћилим, обори главу на груди, руку попрдиже, па стаде, а гледа себи у ноге.

Паша га једва погледа преко рамена, повуче густо дим подиже главу, окрену се Достинићима, а око усана му опет заигра онај немио презорљив осмјех.

— Ево, ово вам је по сад забит на вашој караули. Оћу да га слушате, нећу ја да се ви, Достинићи титрате са царскијем људима, као што сте дослен с онијем бабама, овђе и тамо код вас!...

— Што он рече, оћу онако да буде, кад раја слуша цареву се срце весели, а ми долазимо међу вас, да вршимо вољу цареву и пророкову!...

— Чули ти крмче, са бијелом пошом? Паша уприје поглед на Нуредина, који не маче с мјеста, не трепну, не препаде се. Паша ману руком, Јусуф изађе, изађоше и Достинићи.

На путу кући срели су старог јузбашу Зеинила са њихове карауле. Много су они потрошили соли и хљеба заједно, многу лијепу ријеч чули су Достинићи од старог Зеинила, неће они дуго заборавити доброг, поштеног, сиромашног Зеинила, који се раздваја с њима за вазда, и иде далеко тамо неђе у Тосканију, око Селаника. Пространа је земља царева...

Прашта се Зеинил са старим комшијама, са Достинићима, а крупне му сузе врцају из очију, те квасе

смежурене образе, посијеђеле брке. Жао и Достинићима. Ето већ како је тврда срца Омер Зидимећа па и њему у мало што се не оте суза, кад Зеинил рече потоњи пут.

— Збогом поштени достови... Халалите сô и хљеб!..

Разиђоше се Достинићи кућама. Слабо ко да је зборио, као да су се бојали започети причу, а сваки је од њих осјећао некакав терет, сваки је нешто слутио, предвиђао, да су лијепи дани у Достинићу при крају.

Милутин и Нуредин муче упутише кућама.

— Јесам ли ти рекао ја, Нуредине, да добра не море бити?

— Слутио сам ја, ово овдје не вара ме! Вели Милутин идући погнут пред својим сусједом, а меће руку на срце.

— А снови, снови! Све снијевам, и све грђе, све теже!... Одговара Нуредин. час по заустави се, предахне па иде напријед.

— Опазио је он, болан, да ми имамо, па нам тражи закучицу да нас проспе, да нас остави ево оваке. Ту Нуредин показа кажи-прст десне руке и диже га у вис.

— Стало ти га је њему за вјеру! Ја есапим, да он никад и не клања, а и што га се тиче вјера: муфтија није, оца није, није ни владика, него зна, крвник, у Достинићу има доста, имају се окле напунити цепови!...

Опростише се, одоше кућама.

И један и други дуго се превртао по некој пустињи крај огњишта. Пребирали су у мислима, шта ли је село могло скривити, рад чега је пашин гњијев. Милутину жао како паша, љуг као арслан, назва старог Нуредина крмком. А Нуредин није то зарадио, бели пије...

И други су кокоти већ зацјевали кад је Милутин свео очи, по-

спава, испрекиданим сном неколико тренутака, па се први у кући дигао, умио се и опасао па изашао да обиђе стоку.

Смаил Нурединов с пушком о рамену примаче се, назва добро јутро, пита за Мијата, да ли се дигао, е је, рече, јутро за ловца кршно.

— Ако ћеш зеца — има, ако јаребице — има па стрњаку Дурутовића колико ти је воља. Има и тетребова... Три дана има, како сам опазио пар. Тешко га је убити кад не пјева, не да се нигђе прикучити... А за зеца — то је лако, ишћера вижле, а ти само причек', па кад ти дође на згуду, удри једном, другом... са свијем лако...

Занио се Смаил, запричао, а Милутин мисли о другом.

— Жао ми будити Мијата. нека га нек спава ја одох. Вели Смаил, звизну вижле и отиште се стрњици Дурутовића....

Прођоше неколико дана. Јусуф с карауле поручио Станоју кмету да му дође. У вече нико није знао шта су егленисали, тек су људи виђели, како се Јусуф неколика пута сагао, потапшао кмета руком по рамену, смијао му се па га испратио далеко иза врата карауле, зборећи му нешто на уво, и ако су били сами.

Другог јутра зором разјахао је Јусуф пред кућом Нурединовом. Стари је тамањ узимао авдес, а Хаирије му из ибрика сипала воду по рукама.

Турчин разјахао, па зове да му се привати коњ. Нуредин погледа, не рече ништа, Хаирије се смете, обли је румен. Умије она дочекати бабова госта, прихватити коња и калуђеру из Турђевих ступова и староме јузбашу Зеинилу, али је од овога стра', плашило је црно лице

Јусуфово, па онај поглед као у јастреба...

А Јусуф стао, не скида ока са ђевојке. Она се прибра, приђе и ухвати коња за дизгине, па рече:

— Ено, бабо је онамо...

Посједио је Јусуф са старим Нуредином, послје је дошао и Милутин, и Омер, и Мрдак. Пију кафу, пуше, разговор се нешто не веже. Буде мало, а Јусуф баца погледе на врата, куд је пошла Хаирије, замјера нешто, смишља... То примјећују сељани, не мило им. Диже се Јусуф, прашта се са сваким редом, збори лијепо, обећаје триста добара, збори да ће сложити пашин гњијев са Достинића, али и они треба богме, да се нађу на мјесту, да буду паметни...

Прођоше још три дана. У селу нема никакве новине. Нешто се само кмет чешће накучује караули, некад неће ни доћи до ње, среће га аскер, проговориће двије-три и кмет се опет врће селу. Пред вече је. Људи оставили послове, посједали испред кућа, неко пуши неће тражи сусјед сусједа, приђе му, сједне до њега — разговарају.

Мијат и Смаил вратили се из лова. Смаил убио јаребицу Мијат није могао ништа ни опазити. Од планине доваће ноћник, стриже по образу, стока прилази селу, јејина је већ и два пут закријештала из трулине. Наступа ноћ. Сусједи се разилазе, обећају да ће доранити на лонцу. Мрдак објављује свијема, да ће сјутра зором к цркви.

У први мрак узбунеше се пси по селу. Мапојло прескочи ограду на авлији пуштеничиног дома. Станоје кмет пењао се уза страну кући Милутиновој, прошао је, прошао је и чесму, и ливаду под њом, па шумарком до Мокре Њиве, минуо кућу Видоја Котура, што је крајња у

селу, па стао на узвишици. Ослушкује. Вјетар лагано креће дубраву, стрши лишће на дрвећу — тишина. У једном се зачу звиждукање, кмет звизну и сам.

Не прође много, а десетина оружаних људи окружише Станоја.

— Није вријеме још, вели кмет, него присједите.

Посиједаше. Јусуф се примаче Станоју, тапше га руком по рамену, смије му се, а збори:

— Само полако, не хитај коцобаша, да нико и незна, тако паша хоће, а главе ми ће те посад држати ни да си му син!...

Посјеђеше још неко вријеме, шапћући међу собом. Диже се Станоје, за њим и остали. Лаком узбрдицом, па шумарком, добро увјецбаном стазом провео је кмет ноћну дружину на кућу рад похаре њењеговог сељанина, комшије, доброга, старог Нуредина...

Чељад су била поспала по кући, кад гомила груну на врата, разломи их. Смаил се дохватио цевердара, Нуредин мале пушке, али су их по четири снажне руке стезале да се маћи нијеслу могли. Јусуф једнијем часом поскочи, дохвати се ђевојке, приви је уза се, па као муња отиште се путем одкуд су дошли нестале га у ноћи...

Те ноћи се Мијату неспаваше, и два пут је искочио пред кућу, два пут обилазио стоку у обору. Свуд тишина; само горе, кући Нурединовој учестали пси. На вука не лају, познаје се то лако кад псето лаје на вука, а кад на човјека. Стоји Мијат, слуша, кад сину варница, а за њом се чу јек од пушке. Утрча Мијат у кућу, пробуди оца, дохвати пушку, испали је пред кућом, напуни је опет па у вас мах потрчао кући Нурединовој. За њим потрча Милутин, чуше се још неколико

пушке, слеже се село има се шта виђети:

На средини куће у локви крви, у смртним мукама тресе се Смаил. Више њега Нуредин клекао на кољена, притиска му рану, звјера по кући, а нариче:

— Ђецо моја!!!, жељо моја, снаго моја!!!!...

И нико не зна шта би, нико се не смије уканили да што пита, да прекине светињу умрлога часа...

Умирије Смаил и тек се тада окрену Нуредин по кући, устави му се поглед на Милутина, па изговори:

— Смаила ми убише, а њу одведоше.... Хаирије....

Старац се затресе, зајеца, па се поред мртва сина сруши на тле.

Сад су разумјели све: и зашто је Јусуф с карауле долазио, и зашто пси ноћас онако бијаху узаврели. Једно не моглоше разумјети: како кмет, глава од села не дође кући Нурединовој, па да иде у поћеру за отмицаром?!! Залуд су Достинићи гонили Јусуфа, залуд је Мијат на цио пушкомет измакао пред дружином. Гране су одерале његово ођело, руке, образе Шиљат камен забатао му се у табане, у листове крв је текла, а Мијат је скакао напријед у мрак, у црну ноћ...

Разданило се бјеше кад се Достинићи вратише кућама празних рука, са јадом на души, јер од кад је села, било је и велике муаребе, а не одведе се роба достинићког.

Милутин са Мрдаком сврну кући кметовој; њему не мило

— Мало граје, чујем било је горје у вас, Милутине, вуци, мислим?

Тако збори кмет, а оком кружа на другу страну.

Милутин му се примаче, уприје се с њиме раменом, погледа му право у очи, па вели:

— Ти лажеш, рђо, издајничке браће и племена!

Поблијеђе кмет заусте да нешто проговори, али Милутин у часу издрије кубуру иза појаса и скреса је кмету међу очи Сруши се кмет, крв је попрскала издајничко огњиште.

Мрдак напуни симспју, запали, изговори само —о—е! па се заједно с Милутином примаше уза страну. Те исте ноћи изгорела је и караула на Лиму према Достинићу..

Није прошла ни неђеља дана, а лијепо село било је згариште. Попаљене куће, плијењен мал, уништена љетина, чељад у збјегове.

У збјегу је и Нуредин са својим сусједом Милутином Орбовићем Оба сједе поред слаба огња, оба се покучили, гронули. Мало зборе, ријетко. Погледа један на другога, па оба бјеже погледом у страну, а безуба уста старог Нуредина проговориће једва чујно:

— Ђецо моја!.., јади моји, моје огњиште угашено... Хаирије!.. А куд ли се стани Хаирије?!

Прошло је љето, јесен, наступа зима, високи врхови Кома обмотани густом, бијелом копреном, по њима се витлају облаци, дими мећава, а о лијепој плијеници не чу се гласа..

Мијат Орбовић не савија се међу сељанима у збјегу. Искрстарио је пола цареве земље, тражио је, али узалуд.

Једне ноћи у турској чаршији омркао Мијат. Пада снијег и киша заједно, студено, мрачно. Уским сокачетом корача Мијат лагано, као онај, који нема куд хитати, кога не чекају никакви послови.

— Стани! Зачу се пред њиме глас, а Мијату се учиње познат, чујао га и прије.

Мијат стаде прилика му се примаче, дохвати га за руку.

— Ја знам кога тражиш, знам и зашто... Нурединову ћер... она је у харему робиња... у пашину харему...

Ове ријечи изговори стари јуз-баша Зеинил, па заћута.

— У харему... робиња... понови Мијат, а смрче му се пред очима. О, на души јад, на срце се свалио Њом. Он је стајао неколико као човјек, кога си ударио са свега размаха дреновином по затиљку.

У харему... Хаирије ти нећеш бити никад моја, ти нећеш са мном поћи у Ђурђево Ступове, нећеш се прекрстити па бити моја довијека!.. Робиња у харему...

Изговорио је те ријечи Мијат, а јаки млазови кише и снијега шибали су га по угријаном челу, по образу. Зеинил стоји.

— Да си ми по Богу отац, јуз-баша Зеиниле води, води ме к њој, к њему, води!

— Смијеш ли прегнути, момче? Да се не препанеш?

— Води Зеиниле, вићећеш!

И јаким, тврдим гласом изрече ово Мијат, опипа нож, а по тијелу му се разли нешто топло, мило, осјећај неизмјерне среће, благодан му некаква пада на срце као пред исповијешћу или причешћем...

Дођоше до конака. На вратима дријема стражар. Зеинил му проговори нешто турски, па уз тавне степенице поведе Мијата. Из ћопета дугачког доксата долазила је слаба свјетлост, те свијетлила велика врата на одаји.

Мијат уприје, врата се отворише. На меком дивану сједи Хаирије, па кад угледа Мијата скочи, није се препала. Јадна робиња је свикла зар, да је буде у глуво доба тавне ноћи....

Скочи Хаирије, скрсти руке, па се објеси о Мијатову рамену, густа црна коса просула се, тиче образе

Мијатове, а мала лијепа глава скло-нила се на пространа, момачка прса.

— Ти си за ме дошао је ли? Знала сам... Хаирије на једанпут зајеца, пушти руке, окрену се од њега а збори:

— Бјежи, видео си ме, кажи бабу! Твоја не могу бити никад, никад, види, каква сам!.. Бјежи!

Мијат погледа Хаирије, изговори:

— Неморе, збиља неморе.... А паша? пита Мијат. Хаирије показа руком, али Зеинил је куцнуо на врата. Изђе Мијат на пространијем доксом мину до пашине диванане. Од снажног удара, разбила се тешка врата, паша је стојао на ногама, држећи у руци сребрњак. По једнијем скоком био је Мијат паша на плећима, давио га кољенима међу лопатицама, заврнуо му врат, па ножем превукао испод грла, једном, па другом....

Д'бели млазови крви шиктали су по меком ћилиму, тијело се грчило, тресло, самртни ропец још се чуо, кад је Мијат са Зеинилом оста-вио пашине конаке.

— А запалити, како би било? Запалио је и он твоју! Вели Зеинил и већ пружио луч, да га са доксата баца на кров.

— А она? Зар да изгори Хаирије.... А она ће бити мајка....

— Немој Зеиниле!..

Био је густ, дебео мрак, али у души Мијатовој свануло је, разведрило се, око срца милина, неизмјерна, неисказана....

Подигао је високо фес, корачао слободно, опирајући се ђекад на пашин цевардар.

И већ зором другога дана причао је Мијат оцу:

— А ја, бабо, овако: на плећи, па с њим на долину, па заврши врат, па ножем, ево овако.... А крв шикти,

прска по мене, по Ћилиму, по зиду... свуд...

— А Хаирије ће доћи, ацо, доћи ће ти. Сад неморе... Доћи ће. Оба старца слушају Мијата. Милутин некако дубље повлачи из чибукка, брк му се диже, а око усана заигра осмијех.

Нуредин погледа Милутина, па Мијата, веги:

— Благо теби, Милутине! Среће! нијеси се изродио!.. Овакав Ђетић... И није Мијат преварио.

Из збјегова вратила се достићићка чељад на своја згаришта.

Хаирије дошла је оцу са синчићем у наручју; Милутин први оградио кућу на старом темељу; Манојло побјегао с пуштеницом некуд далеко, — само Мијата у Асу већ нико није видио...

* * *

Кад се оно прије неку годину одметнуше Кривошије од Ћесара,

Подгорица, фебруара 1901.

стадоше му убијати солдате, палити карауле, међу устаницима вазда је у прве био висок, крупан момак, с цевердаром о рамену. Нико није знао ни ко је, ни окле је, знали су му само име, звали га Мијатом.

Устаници запалише Драгаљ. Војска Ћесарова уби се крвавијем бојем, али побјеже пред самијем мраком.

У раздвој боја устанички четобаша таман под Јанковијем Вр'ом нађе тешка рањеника, па га пита:

— Ти, окле си, момче?

— Издајека, арамбашо, издајека... Ако мореш знати ће се Грачаница слијева у Лим... Издајека сам... Ријеч га је издала, из широке ране на грудима струјили су млазови крви, очи се затварале, а на блиједим уснама трептио тихи осмијех, последњи опроштај...

— Хаирије, Хаирије...

Ту су усташа и укопали Мијата Орбовића...

Весталка Офелија

Обзорје младости Весте блаженом чедношћу блиста
У храму чистоте рајске — мирте ког лугови крију,
Златнијех вјекова снове копрена скрива ту чиста,
Свештених извора воде срца гдје Весталка мију.
Чедности ставља ту завјет богињи дјевица млада,
Среће и љубави пламен тули у заносној души, —
Младости згријану крвцу пепелом умрлих нада
Препуна скривеног бола Весталка млађана гуши.
Богиња муњевним оком пази њу с златнога трона,
Пламен да вјечнога сјаја дању и ноћу двори;
Престоље цвјетно јој гледа веселим погледом она —
Небески осмјех јој љупки с усанах пурпурних гори.
Миро у кандилу златном небеским пламеном сјаји
Заспалој богињи њеној, двори га само очима,

Љубави кандило друго у грудма Весталка таји —
 С потајним пламеном тијем душа јој забаву има.
 Чуварка небеског плама опита слаткијем миљем
 Затвори Вестине двери — напусти огањ јој свети,
 Невине младости кумир окити рајскијем биљем —
 Мирисом чаробним осу зидове побожне клети.
 Магла јој на очи пада, поглед јој лијено лута
 Вестиним светијем храмом — љубећи свијетлог трона;
 Уморна остави огањ — клијети скривеног кута
 Застртог завјесом црном дремљива тражаше она.
 Миљеник на двери срца младој Офелији куца,
 Љубави миро јој носи, сад да је ватрено љуби;
 Блиједи кандила жијак смртно док поче да пуца,
 Вестин свјетилник сав прште — пламен се свјештени губи.
 Весталку милује драган, пољубом чело јој дира —
 Зориног зрачка док сјена блиједа јављат' се поче,
 Тада се прену из санка — у души нестаете мира,
 Загрљај тајни се оте — сузе јој с уздахом точе.
 Светиће љубави њене тренутно некуда песта,
 С усана врућијех сласти заносне љубави маче;
 Мирисне одаје њене нашла је у јутру Веста —
 На угљу блиједи пухор над киме Весталка плаче.
 Упила очи је сузне — кедре ливанскога моли,
 Искру да једну бар пушти, богињи огањ да врне,
 Милости немаше она, с тога су јади и боли
 Гушили младости огањ, дане јој пратили црне. —

Грахово.

Радомир Кривокапић

С у д б и н а

Не заборавља се свакад оно што је давно било, као што се обично каже. Да, извјесних ствари из златног ми доба тако се данас живо сјећам и сјећаћу их се ваљда докле ме погребу. Ето ја нијесам заборавио ни ону смокву Патлицанку, под којом смо се највећма хладили ми, које подрумливо зваху „смоквари.“ Вјера и Бог чини ми се као да и сад гледам њен двокраки струпац и њене гране од којих се једне бјеху навечиле над потоком, а друге над

лијепом рудином по којој ми сјеђасмо. Лијепо је било наше друштво.... Сјећам се и оног нашег доброг старешине, којег сви звасмо *ачко*¹⁾, слика ми је његова јасна у памети, као да и сада преда мном жмирка оним својим фасним оком, а све одмјера другим здравим, које гораше као жеравица. И приче његове чини ми се још ми брује у ушима. Ачко нам је причао о свему па и о милостивом Богу и његовој судбини, која „не проматна“, јер

¹⁾ стрико.

„што се горе запише не карлаиса²⁾ га нико.“ Све, све, што се у свијету догађа бива по судбини. Ако смокве добро роде судбина је, ако их рђа убије и то је Бог судио, а његова је судбина и ако зли чобани навале ноћу на њих и потру их. — Не сакри се, вала, од судбине ни у јајеву кору, а не би онако прошао Хаџи-Рагип, да је како другојаче — рече једном добродушни старац расположен да нам прича. И причао нам је причу о Хаџи-Рагипу, коју ћу и ја вама испричати, да и ви видите, што је судбина.

Рагип Ташић био је као поједини зевђили³⁾ човјек у П., није знао чега је више имао. Од акребе⁴⁾ је свега имао: жеву, сива и кћер, а у кући је држао једног момка по имену Асана Ђетића створена по мерамету⁵⁾ Падне на ум Рагипу, да буде хаџија. Разлгаси, да ће ходити на ћабу и свако га почне звати хаџијом. Прође година, прођоше и двије, а од Рагипова хаџилука не би ништа и зли га језици почеше већ називати „хаџипишман.“ Ту је Рагип мало Алаху шенуо, но најпослије се накани и крену се пут ћабе; собом је узео слугу Асана. Кад се Хаџи-Рагип одмакао неколико конака од вилајета јави му се неко у сну и рече му: „О Хаџија, све је твоје имање нафака твога слуге Асана!“ Хаџија се од дешпека⁶⁾ пробуди, а кад понова васпа, опет чује оне исте ријечи. Како је гођ из почетка је мислио, да је то све ништа — празни сан, али кад му се онај „проклетник“ све чешће јављао и вазда му једне исте ријечи зборио — да је све његово имање Асаново те Асаново, хаџија се богме од истине по-

плаши и поче се мучити, како ће се отрести ненаднога насљедника Асана.

— Асане сине, — рече једног дана хаџија момку — отиди у ону касабу, ће смо онојчери коначили, те од оног хавџије, код којег смо били, потражи моје јеменије, што сам их код њега заборавио, а ја ћу те чекати овђе, док се вратиш. Бадава је јадни Асан доказивао хаџији, да јеменије нијесу остале у хану, пошто их је он сам у бисазима оставио; хаџија сетаде при свом и момак се мораде вратити, а његов газда настави пут. —

Послије неколико дана зачуди се Хаџи-Рагип, кад угледа свог слугу Асана, који га стиже. Наставише пут и хаџија бјеше заборавио да иде на свету ћабу, да душу спасе, те једнако рађаше о глави добродушном Асану, о којем му непрестано онај у сну говораше, да му је једини насљедник. Поред свега мучења Хаџи-Рагип се не отресе свог слуге, већ пошто би на св. ћаби врати се с њим у вилајет, али се у хаџиној души отвараше све виши ђејмен⁷⁾ и све више корачаше „преко Божије.“ — Кад је у повратку стигао у С. домисли се како ће Асану доћи глава, а да му се опет руке не омрљају његовом крвљу. Написа писмо и даде га Асану, наредивши му, да писмо ником не даје до Омеру сину хаџину и да трчи муштулуком у П.

Добри Асан похита жељно у П., ће и ако не бјеше оставио својте, ипак је оставио неког, за ким му је срце чезнуло, а душа горела. Око хаџине Куше било је за њега сунце у које је јадни сирак радо — и ако без наде — гледао. —

Мртав уморан стиже Асан у село Г., од којег до П. имађаше да путује пуна три сата. Сунце је

²⁾ не избриса.

³⁾ богати.

⁴⁾ својте.

⁵⁾ по благодати.

⁶⁾ нездовољство.

⁷⁾ пакао.

жегло, а умор га савлађивао, те чучну малко у хладу код џамије у Г. и у том клону к земљи те захркта у дубоком сву. Поред џамије бјеше мејтев, из којег ђеца изађоше на одмор и кад виђеше Асана, ђе сви опколише га, те га посматраху. Један малишан угледа у трави поред стравца неко писмо, зграби га и однесе хоџи, који пред џамијом сјеђаше. Хоџа расклопи писмо, прочита га и зачуди се чуду нечувену. Хаџи-Рагип пише своме сину Омеру и јавља му како је са ђабе здраво у С. стигао, а затијем му у пи му наређује, да га не чека у дому, ако до његова доласка не п губи слугу Асана, — тајно да нико не зна, јер његову смрт тражи Алах и Пејгамбер⁸⁾. Ражали се хоџи, и омах писмо избуца. Изађе до Асана и нареди ђеци, да се одбију од њега. Хоџа је познавао и Хаџи-Рагипа и његове, те сједе и у име хаџије напише писмо сину му Омеру и нареди му, да чим писмо добије вјенча сестру Кушу за слугу Асана, јер тако хоће Алах и Пејгамбер. Писмо затвори, па га однесе и спусти поред Асана, који још тврдо спаше. За тим га пробуди и рече му, да иде час прије у П., да га не би ноћ затекла, а напомену му, да не заборави писмо, које му је из њедара испало. Асан се захвали непознатом хоџи, зграби писмо и оде.

Неизмјерна је радост била у кући Ташића, кад је тамо Асан муштулуком стигао. Али се зачуди Омер кад прочита писмо у којем му се наређује, да одмах вјенча Кушу за Асана; но и покори се, јер тако хоће Алах и Пејгамбер, којима се дубоко захвали Асан, кад дознаде, е су му досудили оно, за чим је чезнуо, али му се није надао.

⁸⁾ Пророк.

Свадба је учињена и беџари су већ били као синоћ увели Асана у харем, кад је Хаџи-Рагип у П. стигао. Мислио је и премишљао од куд се могло све овако свршити, и сад се још више уплаши од судбине о којој му је онај у сну причао. И опет не би човјек мераметли као што хаџији доликује, већ се и даље трудио, да карлаише оно, што је Алах горе записао.

Стока Хаџи-Рагипова лежала је у његовој ливади изван вароши. Хаџија удеси да му једне ноћи нестане неколико брова из тора. Послије тога дозве к себи чобане, добро их изгрди и нареди им, да у будуће пуцају на сваког, који би ноћу ишао к тору, макар им се казало, да је из његове куће, а он ће већ казати својијема, да само дању смију на тор отићи.

Једне вечери, рече хаџија својој чељади, да ће сјутрадан давати гозбу на коју је већ позвао све своје пријатеље из П. и нареди зету Асану, да одмах по поноћи отиде на тор и да одвоји десет добрих овнова, који ће се за гозбу заклати. Асан се пожали, како тврдо спи, те се боји, е неће моћи на вријеме за овнове отићи.

— Ти ћеш га, анума пробудити, кад треба — рече хаџија својој старој кади и оде у своју одају.

Кад је било око поноћи, дигне се хаџиница и пође да пробуди Асана, али кад је ступила у одају његова арема жао јој би трзати га из мирног сна. Стајала је над његовом постељом и канила се, да га зивне, а у тај мах чу зијев сина јој Омера, који бјеше у одаји до Асанове.

— Кад је Омер будан, што не би он отишао за овнове — помисли старица и полако се извуче из Асанове одаје.

— Добро би било, сине, да ти отидеш за овнове, да не будим Асана — рече она свом јединцу.

— Хоћу, нено, — одговори добри син, одмах се спреми и оде к тору.

Кад се хаџиница поврати к својој постељи, хаџија, који те ноћи не бјеше ока склопио, упита је, да ли је Асан отишао за овнове.

— Не већ Омер — одговори стара.

— Омер?!!!! како, шта?!!! — бијеснио је хаџија, а жена му се збунити не знаде ништа одговорити.

Биједни отац на врат на нос похита, да спасе јединца од пропа-

Голубовци, 1900. год.

сти, коју му је сам спремио. Омера је пристигао близу тора и у очајању га је викао, да се поврати. У том се чобани пробудише и онако у забунити латише се оружја. Пред собом су виђели двије прилике, а у ушима као да им звоњаше синоћна хаџина заповијест. Чуло се тихо: „хоћемо ли? — хоћемо!“ Пуцањ се разлијеже кроз тиху ноћ, а Хаџи Рагиб и син му лежаху мртви у крви својој.

Асан је последије био домаћин у кући Ташића, а тако је и морало бити, јер — *што се горе замише, не карлаиса га нико.*

...ћ

В а з д у ш н а л а ђ а

Лермонтовъ

Н оћ царује. По азурном
Небу звезде устрептаде,
А пучином океана
Лађа сјече сиње вале.

На катаркам дугим њеним
Вјетрокази глас не дају; —
Кроз прозоре отворене
Од топова уста зјају.

Нема на њој капетана,
Не чују се ни мрнари,
Ал' за буре и пличине
Хитра лађа мало мари.

У средини океана
Од гранита тамно-сива
Острво је с хладном раком,
Која у се цара скрива.

Без почасти у пијесак
Крвници га саранише,
А да како не устане
Тешком плочом гроб покрише.

На поноћи, кад година
Од смрти се навршује,
Ваздушна се, ка обали,
Тихо лађа приближује.

У том часу из свог гроба
Горд и силан цар се јави —
Троуголна на њем капа
И ратнички кабан плави.

Прекрстивши моћне руке
И на прса спуштив главу
На крмилу лађе сједе,
Низ пучину лети плаву.

Ка Француској милој хита,
Ђе му сјајни трон остаде,
Ђе му оста син нејаки
И ратници старе гарде.

А, чим кроз мрак ноћни спази
Милу своју домовину,
Срце му се тад разигра,
Очи живом ватром сину.

По обали крупним кроком
Стане емјело корачати,
Па другове своје ратне
По имену гласно звати.

Но његове гренадире
Затекло је вјечно вече
У Мисру и Русији
И ђе хладна Елба теч.

Маршали му глас не чују —
У крвавом паше боју,
А неки га издадоше
И предаше сабљу своју.

Цар о земљу ногом тресне,
У срца му срџба ниче —
Са обале још изгледа
И поново громко кличе.

Несретнога зове сина,
По свјета му обећава,
А Француску милу своју
Само себи задржава.

Цетиње,

Ал' у свјету наде, снаге,
Син му давно преминуо,
Чекајућ га цар усамљен
Ту престоји доба гду'о.

Дуго чека и уздише
А из очих лије сузе,
Докле исток дивна румен
Јасне зоре не обузе.

Затим махнув снажном руком
И на прса спуштив главу
На чаробну лађу с' враћа,
Низ пучину хита плаву

М. И. Дреџун

Догађаји у Боки Которској од г. 1797 до 1814

К историји Црне Горе тога доба

од Л. Толановића *)

I. Како је млетачка република кроз вјекове своје моћи имала трајног утицаја на живот Срба приморских, тако их се и њен пад јако коснуо. Концем XVIII вијека генерал Бонапарте, чедо велике француске револуције, својом недољивом војском био је истиснуо Аустрију из сјевер-

не Италије, улијевајући нов живот, подижући туда републике. И сусједни градови млетачки стадоше гледати у Бонапарту као у свога ослободиоца од млетачке олигархије. Млетачки сенат је тада био раздијељен у три странке: стари сенатори су одбијали уплив како француски тако

*) У свјетској историји трудно ће се наћи још који крајичак на земљином шару, да је у краћем простору времена промијенио толико господара, колико их је промијенила Бока Которска од пада млетачке републике док је Аустрија Боку коначно присајединила. У народу се набрајају „седам краљева“, који су се тада у Боки измијенили, наравно, убрајајући ту и разне генерале дотичних држава. У тијем догађајима Црна Гора имала је велика удјела од почетка до свршетка њихова, што се у историји Милаковића тек провиђа и то не вазда тачно. С тога је ту требало свјетлости, и те је свјетлости дошло. Г. 1892 у Задру је довршено штампање дјела „Storia della Dalmazia dal 1797 al 1814 di Tullio Erber i. r. professore“ (Tipografia Edit. di G. Woditzka) у шест књига. Год. 1893 изашла је у Паризу књига: „La Dalmatie de 1797 a 1815 — Episode des conquêtes napoleoniennes“ од П. Пизаниа, па г. 1898 у Тријесту: „Storia di Perasto (Raccolta di notizie

e documenti) dalla caduta della Repubblica veneta al ritorno degli anstriaci“ од конта Франа Висковића. На жалост ја нијесам могао доћи до Пизавијеве књиге, али се г. конте Висковић њом доста користио. Осим тога, у својој лијепој радњи „Pagine di storia militare veneto-montenegrina“ од Е. Барбарића, прештампаној из „Rivista Militare Italiana.“ (1896) нашао сам важних цитата из исте Пизанијеве књиге, што ме још више побуђује, да при коначном сређивању ове моје радње морам набавити и Пизанијево дјело; а за сада нека и овако иде. Најпослије г. 1900 изашла је у Задру књига „Ragusa. La caduta della Repubblica aristocratica e la lotta dei soldati di Napoleone colla flotta russa, i Montenegrini e Crivosiciani pel possesso delle Bocche di Cattaro“ од Кирхмајера (и на њемачком језику), која, ма како да је пристрасно написана, ипак спушта штогод свјетлости и са своје стране на оно доба тако мутно и тако пуно догађаја.

и аустријски; млађи сенатори нагињали су Аустрији; трећа странка је тежила на савез са француском републиком. Бонапарте је предлагао сенату савез, с условом да објави рат Аустрији; уз то је добијао једну битку за другом над аустријском војском и већ изван граница Италије на земљишту аустријском. Побједоносни генерал опет поручује сенату, да од његове одлуке зависи опстанак републике. Сенат млетачки ипак у потаји склапа савез с Аустријом тако потученом! То је била млетачко-аустријска завјера која се уздала у побуну сељака противу Француза. Кад је генерал Бонапарте опет послао посланика у Млетке (9 априла 1797) са поруком, да бирају кроз 24 сата *рат или мир!* — сенат стрављен обећаје мир и пријатељство. Али Бонапарте потписује примирје с Аустријом у Леобену (18 апр. 1797), по ком Млетци са својим земљиштем оставаху Француској а Истрија с Далмацијом под Аустријом. Међу тим је аустријско-млетачка завјера радила свој посао, који се у Верони објавио други дан ускрсења у оном ужасном покољу, који је у историји познат под именом *Млетачко Ускрсење*, прије него је у Млецима било познато примирје Леобенско. Тим је била већ ријешена судбина млетачке републике. Бонапарте објави рат републици. Сенат млетачки, издан од Аустрије, разиђе се без отпора. Лав св. Марка био је под ногама Бонапарте. Власт паде у руке народа, који дочека радосно Французе. У Млецима наступила демократска влада, наравно под утицајем француским. Тим Французи посташе господари на Јадранском мору. Кад је дошло до коначног мира с Аустријом у Кампоформију (17 октобра 1797), Бонапарте против изричне наредбе француског директоријума уступа Млетке с Далмаци-

јом Аустрији, и тако сâм жртвује нову демократску републику, коју је био установио у корист Француске! Бонапарте је оправдавао то своје злочинство, додајући том издајству још невинешку увреду проданијем, поручујући им, да не заслужују слободу, кад се нијесу знали сами ослободити олигархије. У ствари пак Бонапарте је против воље директоријума изненада закључио примирје са Аустријом услед наименовања другог ваљаног младог генерала Хоша (Hoche) за главног војсковођу француске војске у Немачкој, из себичног страха, да се поред њега који други генерал не би прославио. Тако је свршила царица мора послје четрнајест вјекова своје независности. У Паризу је то злочинство изазвало огорчење. У великом савјету разлијегао се протест: „Како! да се тргује народима у име народа, који је укинуо трговину људма!“ Али је Бонапарте био већ господар војске француске, која је била освојила Италију и Аустрију до близу Беча....*)

II. За вријеме Немањића данашња Бока Которска са њеним старим градовима Котором, Перастом и Будвом спадала је у њихову државу. Кад су се кашње сусједне српске државе, које је дијелио которски залив, а то су Зета и Босна са Херцеговином, стале отимати о Боку, почела је свој утицај у њој вршити и млетачка република, која је надила готово земљиште у Перасту, Котору и Будви, градовима са својим сопственим установама, по обрасцу осталијех градова низ далматинско приморје, који су уживали све те слобостине и за вријеме Немањића, и између себе били тако самостални, да су у не-

*) Овај кратки нацрт у главном изведен је по историји Наполеоновој од *Норвинса* и по Историји ослобођења Италије од гђе *Е. Маршиненго*.

престаном трвењу били. Као старински градови још из римског доба развијали су се на тлу латинског живља и латинске културе које су били преставници до наших дана. И за то, кад се говори о Боки, треба добро разликовати ове њене градове од осталог становништва, које је било у свему истовјетно ономе у Зети, касније Црној Гори, и Захумљу, касније Херцеговини, те се наравно вазда осјећало нераздјеливим дијелом тог свог сусједства, док су Пераст, Котор и Будва тражили не само заштиту млетачке републике него чак и угарскијех краљева! Осим ових градова једини Паштровићи осјећали су се засебним тијелом, издвајали се од осталог становништва сопственим установама, и тражили заштиту млетачку, која у осталом није била тешка. Наравно, та млетачка заштита зависила је од млетачке политике са сусједнијем српскијем владаоцима, и од подизања или падања моћи овијех господара Боке Которске, који су успијевали, на прилику, толико, да зетски рашири своју власт и преко залива до дубровачке границе, и захумски до Будве.

Из политичкијех обзира према тијем српскијем владаоцима, сенат млетачкиу више пута одбија которску општину, која тражи не само заштиту него и условно поданство млетачко; и тек г. 1420 у Котору се развија млетачка застава, са условима, да општинска управа остане у рукама которског племства, које остаје у уживању свих повластица, добиве нијех од српскијех краљева, не искључујући ни право ковања свога новца. Тадашњи преставници Котора: Павле Бућа, Марин Бизанти и Лука Драго са четрдесет чланова Вишег Савјета свечано су положили заклетву вјерности републици 25 јула 1420 у руке Петра Лоредана, млетачког за-

повједника на Јадранском мору*). Пераст је много прије ступио у млетачко поданство, Будва кашње. Но не треба узимати, да је тијем и остала Бока тада потпала под млетачку власт. Чак при концу XV вијека, за вријеме Ивана Црнојевића, ми наодимо у границама Црнојевићеве државе, у народу и данас у Боки зване Иванбеговине, цио Грбаљ до мора, Поборе, Мајине и Брајиће са Паштровићима. Пошто је Ђорђе Црнојевић оставио Црну Гору, млетачка република завладала је тијем крајевима у Боки, али обалама которског залива од Рисна до Суторине Турци су владали. Тек г. 1687 млетачка република помоћу Црногораца осваја Нови од Турака, што је навукло на Црну Гору ратовање Сулејман-паше скадарског, које се свршило г. 1692 продирањем турске војске до Цетиња и разрушењем цетињског манастира, красне задужбине Ивана Црнојевића, који су лагумали, повлачећи се у Котор, Млечаћи, који су били дошли у помоћ Црногорцима. Год. 1718 дужд млетачки Корнер дукалима од 12 маја и 4 јуна**), у накнаду за помоћ против Турака, потврђује Владици Данилу црквену јурисдикцију у Боки, коју цетињски митрополити врше све до пада млетачке републике. Осим манастира на Стањевићима, цетињски митрополити имали су други манастир близу Будве, Мајине, иначе Подострог, који је Владика Данило основао или обновио, и у ком је испочетка своје владе њеко вријеме проводио и Владика Петар II, прије разграничења Црне Горе с Аустријом***).

*) *Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro di G. Gelcich.*

**) *Il Montenegro da relazioni dei provveditori veneti. Roma, 1896.*

***), „Гл. Прав. Далм. Црква“, бр. 11, г. 1900, Махине - Подострог од М. Црногорчевића.

III. Народ православни у Боки, може се рећи, дакле, да је за вријеме млетачке владе више зависио од црногорске него ли од млетачке власти, ако се узме у обзир природно одвраћање ове и природно привлачење прве, уз велике слобостине, које је од старина тада уживао. Тако, кад је пала млетачка република, Бока се се осјетила природно спојена са Црном Гором, осим градова, у којима је латинштина превлађивала. Отуда раздор између два тако различита елемента и по сталежу, и по вјери, и по култури. Један перашки анонимни рукопис вели, да су се тада у Боки често држале скупштине ради унутрашњег реда и *старања о будућности*. То исто понавља и Баловић у својој књижици *Notizie intorno alla B. Vergine di Scarpello*, али мало јасније, наиме, да су се старјешине опћина бокијељскијех окупљале и договарале, како ће ред у Боки уздржати, *док одлуче о избору владаоца* (*fino tanto che dessi avessero deliberato alla scelta da farsi del Sovrano.* *) Будљански каноник Којовић забиљежио је у свом рукопису, који је у засебној књижици објелоданио Р. Ковачић, да је у Будви конте Антон Зановић предложио, и да је тај предлог био усвојен, да се замоли Архиепископ Митрополит црногорски, да сађе да успостави ред. Павле Пизани у својој књизи *La Dalmatie* доноси из једног дубровачког савременог рукописа следећи опис тадашњих догађаја у Боки: „Кад се 30 маја у Котору чу, да је млетачка влада пала, насаде велико узбуђење у становништву, и конте Соранцо, изванредни провидутур, био је позван, да сазове изасланике свијех општина на општу скупштину, која, саставши се 20 и 22 маја, одлучи да се ништа не мијења у управи, док се тачније не дознаду посљеди-

*) *Storia di Perasto*, Висковић.

це догађаја, што задесише Млетке. Само се одлучи да неће никад над собом примити француску власт. Ришњани захтјевају да се види стање војничке провијанде и муниције, и отуда се породи побуна. Услед тога Соранцо узимље мјере за поредак и обезбјеђује Котора. Пераст устаје на обрану и оружјаје лађе. Концем маја долазе из Млетака Скјавони (Бокељи, који су били на војничкој служби), отпуштени прије уласка Француза, и собом доносе узбуђујуће вијести; држи се друга скупштина у Котору; изасланике прате оружане чете. И одлучи се, да се нова влада у Млецима нема признати, и пише се црногорском Владици, иштући, у случају потребе, његову помоћ против Француза. Скупштина узимље потребите мјере, да се уздржи ред; али дах слободе распаљује умове, и кметови, као и у Далмацији, одричу давати власницима земље што их иде; насиља и убиства умножавају се... Јуна 30 долази вијест да су Аустријанци заузели Истрију и да иду пут Далмације: дакле требало се одрећи и посљедње наде видјети успостављену стару владу млетачку, па мислити о избору новог господара. Ту су три странке једна против друге: једна је хтјела Владику, друга Аустрију, као закониту насљедницу млетачке републике, а трећа, коју су састављали прости и неискусни, заведени агентима демократске владе млетачке, била је на страни новијех идеја. Турци пак, надајући се користовати се овим положајем, послаше емисаре на Цегине, вудећи господару-владици независност Црне Горе, попут оне дубровачке, и један дио Боке, условом да они заузму други дио. Два авантуриста, један Црус по имену Витш а други Италијанац, који се звао кон-

те Гаспари, као агенти Портини, имали су за час озбиљна утицаја на господара владику црногорског; *) али тај њихов утицај на брзо је био парализиран доласком Пераштанина Јововића, изасланика нове млетачке муниципије, који доноси владици, од стране исте, писмо датирано у Млецима 9 јуна, године прве слободе италијанске, које му саопштава прсглашење нове владе. Владика потпомаже револуционарну пропаганду, која се рашири по Грбљу, и коју которски провидитур не мога да свлада, и позват од стране Будве преко протопопа Николе Давидовића, сађе у Будву, да заузда зломислеће, и заузевши Будву 17 јула, млетачки подестат Пасквалиго остави овај град. Од овог часа Владика промје-

*) О овијема емисарима Ербер пише: „Један од овијех звао се конте де Витш и говораше да је био у пруској служби, док је у ствари био Црногорац, који је дуго живио у Русији. Он је намјеравао ништа мање него да постане Краљем све Илирије, и изгледа, да су му у Петрограду обећали били, да ће га помоћи, надајући се да ће се тијем послуже сами користити. Кад је војска аустријска почела заузимати Далмацију, он се понудио, да оружја против Аустрије све оне горштаке, кад би Турска признала независност Црне Горе са истијем условима дубровачкијем. На ту сврху он посла у Цариград другог пустиолова, који се називаше конте Гаспари, али овај ништа не постигну, као што се могло предвидјети. Турска је истина потицала Господара Црне Горе против Аустрије, у нади да ће моћи присвојити дио Далмације, али кад је опазила, да ови пустиолови заводе Црногорце на покрет опасан за њу исту, предаде се својој судбини, и напусти поље сплетака.“ И овдје се Ербер позивље на Цанкајзена „Geschichte der Osmanen“ вол. VII, стр. 22 и даље, па наставља: „О држању црногорског Господара према овијем пустиоловима ништа се не говори. Кад је кашње Петар I. постао наклоњен Аустрији, Витш и Гаспари тражили су да побјегну на једном дубровачком броду, али су их Аустријци ухватили, и више се не појавише на политичко поље.“

њује политику и напушта Французе и демократску странку у Боки. Бокељи видећи се загоржени горштачким четама до которскијех зидова, обратише мисо на Аустрију, која их је сама могла бранит од блискијех нападача. За то се састала трећа скупштина у почетку јуна на острву Госпе од Шкрпјела, и свака опћина узе на се 30 талијера за трошак депутације, која би послана Ђенералу Рукавини у Сплет. Рукавина не будући тада у стању да покуша срећу против све црногорске војске, поврати се у Задар, одакле опет крену 10 августа са малом флотом и с којом иљадом момака. Чекао се с нестрпљењем: у Котору мала посада италијанска стала је непрестано оружјем у руци, млетачки бродови са пунијем топовима, мићима запаљенијем, стали су на стражу по сбили. Нереди се умножаваху: Ришњани и Пераштани се више пута сукобише; Кривошијани су одви у пљачку по новској крајини: било је вријеме да гуђин дође да ред успостави.“ Главно је из овог дубровачког анонимног рукописа, који носи наслов „Avvenimenti successi alle Bocche di Cattaro dal 20 maggio al 7 settembre 1797,“ што се слаже са оним перашким анонимним рукописом и с Баловићевом споменутом књижицом, односно тадашњијех скупштина и њиховог вијећања о избору новог господара. Јер је главна, которска општина била свјесна права, које је себи сачувала, предајући се млетачкој републици, да послуже ове бира себи господара. Ербер пише: „О избору су била мњења подијелена: неки су били за Аустрију, а други за Црну Гору, тако да су се створиле двије странке, радећи једна другу да надвлада. Мисао о предаји, коју су његовали смотренији, за час је била напуштена, јер ма каква од-

лука шћаше проузроковати опасне преврате.“

Сада ваља да разбистримо колико је могуће положај црногорског Господара у Боки. Сам Милаковић у својој историји Црне Горе доноси акт предаје града Будве Францу II, краљу угарском, чешком и т. д., којим у исто доба бира за свог браниоца Архијепископа и Митрополита црногорскога, док буде град примљен под заштиту Његовог Величанства. Милаковић говори, да је овај акт био прочитан у катедралној цркви, у недјељу, у присуству нагомила-ног народа, и предат у руке Владичине. Али очевидац и учесник тога догађаја будњански каноник Којовић у поменутом свом рукопису овако описује тај догађај: „Дакле 18 јула скупеше се племићи у реченој палати, и ту је позван дошао Митрополит. Ту су му предали писмо, у ком је била добровољна предаја Њ. В. Цару као Краљу угарскоме, и хтјели су да се констатира та жеља, да се развије угарска застава. Кад су то дознали Паштровићи, као и опћинари (Мајине, Побори и Брајићи), потрчаше у палац и томе се опријеше, особито Паштровићи. Племићи су морали попустити насиљу и прилагодити се вољи јачијех и насилнијех, и најпослије онијех, који су их намјеравали прије мало дана можда и убити. Тако приуготовљену заставу и акт предаје *ставише под троструким печатом*.“ Ово је сасвим природно. Будњанско племство, видећи расположење народно, пристало је уз народ и позвало је Петра I, али се хтјело у исто доба оградити против њега овим писмом, тежину којег маса народа, задовољна присуством Владике, неће ни испитивати; али је народу њеко протумачио то латинско лукавство, и „племићи су морали попустити на-

сиљу....“ вели Којовић — „тако, приуготовљену заставу и акт предаје оставише под троструким печатом.“ Два разноврсна елемента била су између себе у отвореној борби — јачи, рецимо сеоски, сматрао је Владiku за господара, а слабији, грађански, управљао је своје погледе на Аустрију, у случају да република коначно пропадне.

Али и међу овијем градскијем елементом било је духова, који су вапили Владику. То је била она трећа странка, о којој говори дубровачки рукопис у Пизановој књизи, и коју су предводили агенти демократске републике. Кад се у Млецима установила демократска влада, на првом декрету новог муниципијума од 16 маја 1797 год. наодимо потписе и трију Пераштана: Матије Чорка, Ивана Бујовића и Ивана Јововића. *) Овај посљедњи, о коме говори поменути дубровачки рукопис, донио је на Цетиње Владици писмо из Млетака, којим му нова влада не само саопштава своје проглашење, него и помоћ тражи. То писмо гласи: „Ради опће среће, и угледајући се на друге јевропске народе, бивши Врховни Савјет одлучио је да својевољно поврати 12 маја млетачком становништву оно старинско суверенско право, које се кроз пет вјекова налазило само у властеоским рукама. Тек је било састављено привремено преставништво народно и на управу дошао наш муниципалитет, одма је управио погледе на заслужне особе, пријатеље религије, добродјетељи и наука, да се помоћу и знањем њиховим дође до заједничке среће. Међу овијем заслужнијем особама особито се одликујете ви, грађанине Архијепископе, ви који као нови Арон знате управљати и учити паству од Бога вам повјерену, ви који као нови

*) Storia di Perasto Висковића.

Мојсеј знате предводити храбре фаланге зашпијех суграђана, ви најпослије који сте дали и за вријеме бивше владе најсјајнијех доказа правог пријатељства према млетачком народу. Грађанине Архиепископе, ако је Венеција аристократска имала срећу и славу вашег пријатељства, каквим већим повјерењем може се томе надати демократска Венеција! Она повраћена својим првијем правима, она састављена толикијем слободнијем људма, колико је њенијех синова, она сва посвећена добродјетели, подиже глас к вама, грађанине Архиепископе, вама управља преко грађанина и нашег друга Јововића издате прогласе, тражи ваше пријатељство, тражи вашу љубав, обећајући у замјену пријатељство и поштовање.“*) Ово је био дакле други позив, управљен Владици, да се умијеша у тадашње догађаје у Боки. Ербер мисли, да се Владика хтио послужити млетачкијем демократскијем елементима, да побуни особито православне у Боки, па да он сађе да посредује и тако посједне Боку, и вели: „Био је то план вјешто замишљен, који је покривао узурпацију, и показивао црногорског господара као искреног и благог миротворца.“ Овдје писац тешко гријешу, јер Владичиној пастви у Боки није требало да је нико буну, нити је тада било противу кога бунити је, него последије пада републике његова се та паства осјетила сасвим слободном и сасвим природно здруженом са Црном Гором. Нити је требало црногорском Господару те буне, да сађе да је мири, када су га двије поменуте странке дозивале у Боку. Обје ове странке тежиле су за слободом, и та их је заједничка тежња природно спајала противу треће странке племића, који су господари-

*) Ербер и Пизани (Барбарић).

ли до тада по Боки, те су своја права гледали у опасности и од Црне Горе као и од демократске републике. Али је тај демократски покрет био у Боки незнатан и одма свладан племством и католичким свештенством, и тада је Владика остао с народом православним, који га је желио и који му се одавна покоравао. Ербер даље пише: „Свуда се поче вјеровати, да је Петар I збиља пријатељ мрскијем Французима и да им намјерава предати Боку Которску. Многи, који су били прије за њега, постадоше му непријатељи и пређоше у странку аустријску, која, тако поткријепљена, посла тајно преставнике генералу Рукавини, да прије дође.“ На другом мјесту написао је исти Ербер: „Али најпослије шћаше побједити странка наклонена Црној Гори, да господар не постаде сумњив са његове дволичне политике. Била су се, то јест, појавила у Црној Гори два Француза, који се приказиваху као ројалисти и емигранти, док су у ствари били емисари, послани од народне скупштине из Париза.“

Ово понављање тврдње, да је од Владике многе Бокеље (наравно, католичке) удаљила сумња, да је он на страни демократске владе млетачке, и односно француске, може бити да има основа, јер је проф. Ербер располагао обилатијем архиварнијем материјалом, кад је своје дјело писао. Али је та сумња била просто средство, да се од Црне Горе одврати један дио католичког елемента у Боки, који је осјећао природне везе с њоме. То су били поморци и у Перасту, и у Доброти и на Прчању, које не треба мијешати са племством бокељскијех градова. Ови поморци су се из дјетињства развијали природно по морима, слободни од сваког утицаја, који би им могао народно осјећање убијати, и у додиру са про-

свјећенијем народима, још су више цијенили слободу, особито свој језик и свој родни крај. И могуће је, да их је та сумња, вјешто ширена, одвраћала од Владике, из мржње против Француза, које је Наполеон био закрвио са свијема народима. Али је та сумња била проста клевета, и кад је ње нестало, ми ћемо видјети, да се и овај католички елеменат налази

уз Владику. А није чуда, што су се такве сплетке противу њега по Боки сновале, када проф. Ербер овако категорички опредјељује његов положај у почетку овијех догађаја у Боки: „Петар I Петровић Његош, речени Гедеон горштакчи, митрополит и господар Црне Горе, у то доба држао је у својијем рукама судбину Боке.“ *)

*) Storia della Dalmazia, 74.

(Наставиће се)

Одбрана Жупског и Острошког Манастира *)

(Епизод из ратовања Црне Горе и Турске 1852—3 године)

По причању † војводе Ђура Машановића

забиљежио Ж. Драговић

То је било 1852 године. Становници Никшићке Жупе били су се одметнули од Турске и пријешли к Црној Гори. Уплед овога Турци су били кивни на Жупљане и гледали су згодан случај, да на њу нападну и да је попале.

Ове исте године књаз Данило и Велики Војвода Мирко послали су били у Жупу свога рођака Крца Петровића, да тамо уреди неке њи-

хове домаће послове и измири неке завађене породице. Налазећи се у Жупи, Крцо Петровић добије извјешће, да се Херцеговачки Турци спремају, да нападну на Жупу и он о томе јави књазу Данилу и Великоме Војводи Мирку. Но треба нам примјетити да извјестилац није тачно извјестио Крца Петровића: нијесу се само Херцеговачки Турци спремали да нападну на Жупу, него се је спремала цијела војска силнога

*) Ова биљешка написана је била још 1897 г. за чувену француску списатељку *M-me Adam*, која је те године посјетила манастир Острог, па је жељела штогод знати о знаменитоме острошком затвору и одбрани тога манастира од Турака. Није без интереса, да и читачи „Књ. Листа“ прочитају ову биљешку, написану по причању једнога од очевидаца и учасника тога затвора, а у исто доба неће бити сувишно виђети, какав је утисак ово наше светлиште учинило на једну иностранку. Она причаше:

„Кад сам први пут стала пред спомеником Орлеанске Ђевојке, обузеле су ме чудновате мисли и осјећања, дошла сам као у неки занос, и ту сам се завјетовала, да ћу цео живот посветити на то, да учиним што добро за свој народ. Пред њивом св. Василија обузеше ме таква исто осјећања и ту се поново завјетовах, да ћу се по данас из свију сила старати, да учиним колико је могуће више добра народу, коме св. Василије припада“.

Омер-паше, да нападне на сву Црну Гору, али су ово држали у тајности и на Цетињу ништа нијесу знали о тијема турскијема намјерама.

Примивши извјешће од Крца Петровића, Велики Војвода Мирко узме собом његушког капетана Пера Јокова Петровића, Ђура Матановића, Новицу Церовића, Пера Матановића, баичког стотинаша Сава Матова Мартиновића, његушког барјактара Пера Филипова Кустудића и још око десет перјаника, па се зајдно с њима упути преко Брда к Жупи Никшићкој. Успут он нареди Брђанима, да буду на опрезу и да пазе што ће се у Жупи догађати, па ако би чули бој, да им тај час похитају у помоћ; неки мали број Брђана придружио му се ту и отишао с њим у Жупу. Пошто је стигао придруже му се и Жупљани, те је број војника код њега износио до 600.

Доба је било зимско и то управо 22 децембар; дан је био облачан; снијега није било, него је само залијек киша ромњала. Турци у великом броју, башибозук и низам, напану на Жупу од Никшића. Једновременно с овим нападом на Црну Гору друга турска војска под Омер-пашом од Подгорице и Спужа; трећа је напала од Скадра на Црмницу, а четврта од Клобука на Грахово. Омер-паша, пошто је умирио силно и поносито племство Босне и Херцеговине, намјеравао је да рашчисти рачуне и с Црном Гором, зато је тако јако и тако изненадно на њу напао.

Војска турска, која је дошла од Никшића, изиде на Бршно и ту је дочека Велики Војвода Мирко са својих 600 друга. Судар је био жесток. Црногорци посијеку 63 турске главе, али видећи да се неће моћи противити тој огромној сили повуку се дубље у Жупу. Сад је било пи-

тање: да ли ће се сасвијем уклонити из Жупе, а Жупу и Жупљане жртвовати Турцима, или ће ту остати, да заједно зло и добро дијеле? — Велики Војвода Мирко изабере ово потоње и ријеши се да се затвори у Жупски Манастир, док не би ли Брђани по датој им раније наредби стигли у помоћ.

Жупски Манастир налази се у питомој долини ријеке Грачанице и готово на самоме њеноме бријегу. Са његове југоисточне стране доминирају над њим високи брегови, огранци од Острошког планинског ланца; сам манастир опасан је каменом авлијом, на којој су двоје врата: прва, главна, гледају к сјеверу и к ријеци Грачаници, а друга к југу према селу Југовићима. Положај је диван, али нити по положају, нити по утврђењу није могао овај манастир послужити оној цијељи, којој је у даном случају морао да послужи.

На сами Бадњи дан Велики војвода Мирко, као оно Леонид на Термопилима, отпусти један дио своје војске, а са не пуно 300 друга затвори се у Жупски манастир. Бој се започео рано у јутро, бој жестоки и крвави. Један дио турске војске напао је од ријеке Грачанице на главна врата; но пошто је ово равница, те би могли пострадали док дођу до врата, увезали су дебеле бале прућа, које пушчано зрно не може пробити, па ваљајући их пред собом и заклањајући се за њима, примицали су се мало по мало манастиру. Друга турска војска заузела је висове изнад манастира и сипала је такву ватру, да су зрна пушчана падала по манастирској авлији као грађ. Црногорци су били затворени у манастирске куће. Тако је трајало до подне. — Послије подне настала је још тежа мука: Црногорцима нестане фишека. Складиште

муниције било је у цркви, а да се до ње дође требало је пријећи авлију испод кише од пушчанијех црна. Но томе се је доскочило: увијек хладнокрвни јунак, Велики Војвода Мирко Петровић, претрчи преко авлије у цркву, а за њим и Перо Матановић; он стане избацати тесте фишека, а војници су их дочекивали и додали један другоме, те се је тако та ошудница подмирила. У 9 сати у вече бој се је прекинуо. —

Тешка је била ова бадња вече за оне који су у манастиру били затворени и међу којијема је већ лежало 15 погинуле преко дан браће, а и њих је иста судбина чекала, ако их само Божић у манастиру затече

Велики Војвода Мирко био је послао раније његушког барјакгара Пера Филипова и Жупљанина Шого Николина, да се провуку у Брда и да позову Бјелопавлиће у помоћ. Но помоћи није било, али не за то, што Бјелопавлићи нијесу хтјели доћи, него зато што нијесу могли, јер су морали да одбијају другу турску војску, која је била продрла од Стужа до Ждребаника. Дозивали су из манастира и Пера и Шого више пута. Најпослије Шого им се одазове и условљенијема ријечима јави им, да је Перо погинуо, да помоћи нема и да гледају како ће се спасти.

Ријешено буде, да се кроз јужна врата бјежи из Манастира: приступе к вратима и почну одваљивати од њих дрвље и камење којијем су заваљена била, али Црногорци у таквом нeredу навале на врата, да се Велики Војвода Мирко расрди и рече: „прекините! — одавде неће ниједан, па сјутра што коме Бог да!“ Рекавши ово, оде у манастирску кулу и хладнокрвно, као човјек који је на чисто са самијем собом, баци се на кревет, као да ће сјутрашњег дана божићне полаженике у својој

кући дочекивати, а не као човјек, којег неминовна смрт очекује...

Близу јужнијех врата налазио се некад један наслон, а у њему је неки пушкар оружје поправљао. У томе наслону спазе војници један мали прозорчић и мало по мало почну да га шире, док га прошире толико, да се је човјек могао провући. Војници су почели да излазе и да умичу. Примакла се је и зора. Један од војника дође Великом Војводи и каже му за ово. Он изађе и кад виђе у чему је ствар нареди, да се прислоне уз авлију степенице, да се врата широм отворе, па да сваки излази што брже може.

Но пигање је, ђе су били Турци? — Турске старешине поставиле су у вече Никшићане, да чувају стражу с те стране манастира. Никшићани, жељни пљачке, а не сумњајући да ће Црногорци утећи, напустили су стражу и разишли се по Жупи да пљачкају и да зулумишу народ. Благодарећи овоме Црногорци су изашли из манастира са свијем мирно и без икакве погибје.

Ослободивши се затвора, Велики Војвода Мирко прикупи оно мало војске и упути се с њом на Планиницу. Ту се судари с Турцима и посијече им 17 глава, па отступи к Острогу, а Турци се спусти у Цјешивце и попале пјешивачко село Повију.

Дошавши у манастир Острог, Велики Војвода Мирко узме собом 25 друга и главаре које смо прије споменули, па се ријеши, да се с њима затвори у Горњи Острошки манастир, а намјера му је била, да тијем спријечи сјеверној турској војсци, да се састане с јужном, докле Њаз Данило у помоћ стигне.

Овдје тек настаје деветодневна борба, којој по јунаштву мало равне има у свјетској историји.

Положај манастира Острога описати је врло тешко — то је управо положај јединствен, а био би и недоступан, да је вјештина бар што-год притекла у помоћ природи: Острошке Греде сгнше к небу као какав цян, а при голој литици приљубио се је Горњи манастир као ластавичино гњијездо; он се састоји из неколико запећака и пећиница, у једној од којих почивају мошти Острошког Чудотворца Василија.

Послије малог окршаја с Турцима око Доњег манастира, Велики Војвода Мирко упутио се са својом јуначком дружином у Горњи манастир с одсуднијем ријешењем: или да га спасу, или да сви ту изгину.

Прије него ће ући у манастир он нареди те се унесе унутра око 1000. бремена камења и намјести их на запећку код воде да би им и то у случају нужде ваљало.

Турци навале са свом снагом и јуришали су и дању и ноћу без престанка за пет дана и ноћи, али узалуд. Тукли су топовима, бацали су на дрвени манастирски кров бомбе и ракетле да га запале, али ни у томе нијесу успјели. Пети дан затвора, у маленој претпрати црквице у којој су свете мошти, налазио се Крцо Петровић и Ђуро Матановић; одједном ђуле од топа улети кроз малени прозорчић унутра, одбије се од тврде стијене, пане на тле и стане се врћети, да експлодира; Крцо Петровић, не двоумећи много, зграби ђуле рукама и избаци га напоље, ће се и распрсне.

Црногорци су жељно погледали по странама извише Пјешиваца, неће ли ће угледати црногорску војску, али нема, па нема. Питали су се у чуду, што то може бити, те помоћ још не долази, — на ово им је острошки архимандрит Никодим цјевукајући полагао одго-

ворао: „Њест надежди, ъест помочи развје на тебе пречистаја Богородице“ и т. д.

Турци су виђели да ствар иде тешко, па су стали дозивати у манастир и позивати Црногорце на предају, увјеравајући их, да се турска војска од Грахова и Црмнице састала на Цетиње, да је Књаз Данило утекао „низ море“ и да се немају у кога надати.

Велики Војвода Мирко нареди да им се одговори да лажу, псине једне, и да Књаз Данило неће њега заборавити, па да ће Русе добављати да га бране.

Турци да би боље увјерили Црногорце, да је истина оно што су им говорили, приморавали су неке заробљене Црногорце, који су били у њиховом логору, да им све вишеречено потврде; обећавали су им велике дарове и положаје код султана, ако се предају, или да ће их пустити, да иду за Књазом Данилом низ море — све је било узалуд.

Оми дан затвора један херцеговачки Турчин поново је позивао Црногорце на предају, а пошто је и то било узалудно, онда настави: „Кад се нећете предати, а ви слушајте! — нећемо више топовима тући тога свијешлога Херцеговца, што у томе њивоту почива, а знајте и то, да нам је највећи топ, што смо га из Никшића довели, прскао, учинићемо на вас још један јуначки јуриш, па како коме буде!“

Прошао је и девети дан, а настала је девета ноћ.

Међу затворенијема били су три мртваца: двојица су погинули, а трећи, поп Јован Радовић, био је умро. Тјескоба је била унутра и нијесу знали што да раде с њима; неки су говорили, да их баце доле, па нека Турци од њих чине што хоће, али Велики Војвода Мирко ре-

че: жао ми је то учинити и ако су мртви; особито ми је жао, да Турци сијеку попа Јована, него ми је архимандрит Никодим казао, да доље близу звоника има неки калуђерски гроб. Спустимо два три друга, па да им додамо ове мртваце да их у тај гроб сахране, па ћемо их опет за коноп извући.“ Тако су и учинили. Спуштени је био Миња Марков Бошковић. Каро Петров Милатовић и Филип Матов Мартиновић.

Управо кад су мртваци били спуштени доље и кад су хтјели поменути тројица, да их у отворен гроб положи, Турци учине потоњи, одсудни ноћни јуриш и провале врата на манастирској авлији, па су се усиљавали, да кроз уски портик продру даље у манастир.

Турци су очајнички нападали, али су се и Црногорци још жешће бранили. Особито су се користовали онијем раније унесенијем камењем и били су њим Турке одозго у онај уски портик, тако да су га свега затрпали турскијем лешинама.

Зора је — Турци мало устукну натраг.

Овај напад затекао је поменути више тројицу доље и то баш у тренутку, кад су хтјели да сахрањују своју погинулу браћу. Положај њихов био је очајнички, но они брзо своју судбу ријеше: Миња и Каро спусте се у гроб, па легу у њ, а више себе навале надгробну плочу и ту су до у јутро остали; Филип се умути међу Турке, а знао је помало и турски, па је тумарао читаву ноћ, а у зору нашао се у пјешивачко село Богетиће. Ту је Књаз Данило био стигао с војском и сву ноћ посматрао што се у Острогу

збива, понављајући често као за себе: „држ’ се, Мирко, није лако Црном Гором владати!“ Филип наиђе на црногорску стражу и буде одведен Књазу Данилу. Књаз га стане питати, што је с онијема у Острогу и да ли је Мирко погинуо, или се је предао. Филип је био тако поражен свијем што се с њим ноћу збивало, да је једва дошао к себи, казао све што се је збило и замолио Господара, да нареди, да се учини шемлук из пушака, да би се тијем дало знати Црногорцима у Острогу, да им иде помоћ. Књаз Данило то учини.

Може се замислити каква је радост обузела Црногорце у Острогу, који су овај шемлук чули, а архимандрит Никодим велегласно запјева: „Ангел вопијаше благодатњеј, чистаја Дјево радујеја“ и т. д.

Кад виде Турци у чему је ствар, они се побоје, да ће им Црногорци спријечити повратак у Никшиће, те одмах дигну опсаду и похитају к Планиници.

Острошки браниоци били су слободни и изађу из манастира преко мртвијех турскијех лешина, којијема је био затрпан манастирски улазак, па се саставе с војском Књаз Данила.

„У више од двадест бојева, прича мој поштовани приповиједач, — учествовао сам с Великим Војводом Мирком Петровићем и таквога челичнога и хладнокрвнога јунака као њега нити сам кад чуој ни видео. Црногорци су у опште јунаци, али његово јунаштво далеко је надмашило јунаштво ма којег другог Црногорца. Његова је обична изрека била: „Ко издржи његов је мегдан!“

П о с л е д н и д а н и

Из догађаја у Зети год. 1832.*)

Црногорци су већ били отступили од *Подгорице*, а *Голубовци* пали, те у њима и оближњим им селима завладала пустош. Али се још није губила нада у многим мјестима *Зете*. Бјегство *Ивановићево* и све остало, што се бјеше тада збило *Зећани* смакао обичну недаћу, која може устанку нашкодити, али не и коначно га угушити и омести присаједињење *Зете Црној Гори*, које се са толико чежње очекиваше. — Сваког часа ишчекиваху *Зећани* нове црногорске чете, како би се поткријепиле оне, које се бјеху међу устаницима задржале. Велика се нада полагала и на сусједна племена, јер сва она бјеху у почетку уз *Владику*. Особито уздање у *Зети* бјеше на најближе сусједи *Хоте* и њихова поглавара *Ас-Никсу*, који прије тога бјеше јавно устао противу Турака и своје бунтовништво прокламовао тиме, што бјеше наредио својим племеницима, да јавно погубе четресет турских коњаника, који су се били упутили од *Скадра* ка *Подгорици* и хтјели пријећи *Хотском Гором*. — Али празна је нада била на овог лукавог *Мал-сору*, који чим осјети, да ствари не иду онако, како се у почетку мислило, ступи у преговоре с Турцима, а ови га једва дочекаше; бацише у заборав његову погрешку и доброга подасуше новцем, уз који су наравно дошли и извјесни налози. *Ас-Ника* и с њим *Хоти*, а и још многа околна племена бјеху већ уз Турке, а о томе се у *Зети* ништа не знаваше.

Од свих зетских мјеста за сада бјеше најјачи *Врањ*, село баш до самих *Хота*. У *Врању* и засеоку до њега — *Новом Селу* бјеше око триста Црногораца и нешто више но толико *Зећана*. Ова посада бјеше доста добро снабдевена оружјем и муницијом и Турци су о њој водили озбилна рачуна, те и похиташе, да се противу ње користе *Ас-Ником*, док се још није било прочуло о његовој издаји. И он се заиста подухвати, да им послужи: пошаље свог стрица *нашијема* у *Врањ* са поруком, да ови првог јутра, које сване, изведу сву своју војску на оближње брдо *Врањску Гору*, па да се ту учини шемлук, како би се тиме уплашили Турци, који се гонтају, да на *Врањ* нападну, јер ће се шемлуком увјерити, да у *Врању* има много војске. Устаници и Црногорци незловарни послушаше овај савјет. Изађу првог јутра на *Врањску Гору* и тек што су били почели мећати из пушака у исти мах угледаше силну војску, која се од *Тузи*¹⁾ бјеше упутила ка *Врању*. Сјете се у чему је ствар и похитају к селу, у које мало прије стигосе но непријатељи, и нешто више од 600 друга ступе у борбу са војском можда десет пута толиком. Са Турцима бјеху: *Хоти*, *Груди*, и друга околна племена. Борба је била очајна.... Непријатељ узмакне и стане бјекати, а наши се упусте за њим. У томе од некуд искрсне са својом пратњом ондашњи подгорички забит неки *Ахмед-бег*, родом *Анаволац*. Пријетњом, бојем и другим средствима

*) Из описа тих догађаја спремљеног поглавито по причању једног савременика.

¹⁾ Сада варошица.

поврати забит турску војску, те наши буду сузбијени, и могли су се зауставити само у селу, гдје се затворише у кућама на које непријатељи навале, али ријетко гдје продру; међутијем појате, сијена и куће од наших напуштене попале, сву стоку плијене; побију и исијеку наше, који се за времена не склонише, а нијесу штеђели ни старце ни дјецу одојчад.

Чим наступи ноћ непријатељ напусти Врањ и повуче се са шићарем и доста знатним губитцима. А и наши чим се осјете слободнима напусте село видећи, да се овдје не могу више држати, пошто су остали усањени и склопе се далеко на југозапад од Врања у село *Гостиљ*, кдје још не бјеше турска нога прегазила, а одатле се бјеше згодно склонити на Скадарско Блато — ако буде невоље.

Кад су непријатељи дознали, гдје су се Црногорци и устаници груписали почну се спремати, да их понова нападно. Неколико дана послије борбе у Врању, Турци се крену са дна *Балабана*³⁾ са мјеста, које се зове *Карачин Поток* и почну се приближавати Гостиљу. Наши су се били размилили изнад Гостиља по мјесту, које се зове *Пријеке* и кад им се непријатељ почне примицати, почну се комешати и узмицати ка Гостиљу, да заузму згодније бусије. У томе једно бијесно Туре из Балабана по имену *Мустафица Дајбабић* повиче по турској војсци: „Је ли Турчина, да ми даде добра коња, да га сад наћерам у кауре?“ — Тада му *Омер Бего* Голубовчанин повуди свог коња на којег Мустафица усједне и нао-

ружавши се са четири кумбуре, ножем, миздраком и џефердаром полети пут наших, који се већ нагло повлачаху. *Јово Миљчевић*, устаник из Голубоваца, стар и изнемогао човјек, бјеше изостао од друштва и Дајбабић га пристиже и гађе га миздраком, али не погоди. У томе се Миљчевић окрене, скрепе *оушачом* и згоди Мустафицу посред сриједе, те се овај стровали с бијесна коња. Старцу већ бјеше у помоћ дотрчао *Милош Моштрокол* Црногорац са своја два сина и Миљчевић им поклони Туре и његову опрему. Стари Моштрокол смакне Дајбабићу главу, а синови му узму коња и оружје Турчиново.⁴⁾ У томе се зађене бој, који се брзо разби без знатнијих губитака с једне и друге стране.

Исте вечери посавјетоваше се устаници са Црногорцима, који са њима бјеху и закључише да се није могуће више борити са непријатељем, чија сила непрестано расте.⁴⁾ Наравно поступак Ас-Нике и других убио је наше у срце, те се и морала код њих осјетити клонулост. Народна ствар у Зети би коначно напуштена и тако се расплинуше наде јадне раје, која је сад гомилама прелазили у Црну Гору.

Мало по мало Зећани се доцније враћаху на своја огњишта, а неки и напустише завичај занавијек.

³⁾ Овдје употребљавамо популарну и ако у суштини погрешну ријеч *Турчин* мјесто *Србин Мухамеданац*.

⁴⁾ Управо ствар у Зети бјеше свршена раније; сваку је даљу акцију спријечила ондашња ситуација на Балкану, а ово бјеху одблијесци ватре, која се гасаше, а коју хоћаше тобоже, да подржи народ непосвећен у политику.

³⁾ Село.

Цртице из козачког живота

— С руског —

Брегови тихога Дона бијаху обрасли густом трском, његова безбројна острва, изобиље рибе и дивљачи, богатство шума и степна слобода, све ово скупа мамило је к себи из Русије сиромаше и бескућнике, на живљење у слободи, једном ријечју у козаке. Овдје су се вазда могли надати пљачки; у степама су пасле ергеле ногајске, Волгом су пролазили каравани са житом, са сољу, с војничком провизијом; кроз степену су пролазили такође московски и турски посланици с богатим даровима; напосљетку, под руком се је таласало сиње море, а на његовим обалама лежали су, у љепоти и зеленилу, градови: Синоп, Цариград, Кафа, Керч. Као што се је на доњему току Дњепра населило запаоршко братство, тако исто на доњем току Дона населило се донско, које се доцније прозвало „слобода велике војске донске.“ Не зна се кад су се и на којему мјесту населили први соколови, они су се утврдили у градићу Раздору, на 120 врста од турске тврђаве Азова, на оном мјесту, гдје Донац утиче у Дон. У опште козаци су градили своје градове у склонитим мјестима, гдје, гдје у шуми или за блатом, на острву или у густој трсци. Кад би завољели какво мјесто, ограђивали су га плотом, а с поља засипали земљом из малог ровчића — ето каква је била сва њихова одбрана. Козаци су обично живјели у плетарама и земуницама. У овим градовима ништа није било примамљивог за грабљиве сусједе; градили су их тако, да се не би имало на што зауставити непријатељско око.

„Нека — говорили су прађедови донских козака — невјерници пале наше градиће, ми ћемо за не дјељу саградити нове, и брже ће се они уморити палећи, него ми градећи.“ Првим насељеницима дгађало се да се по неколико мјесеци сакривају у степи, да се хране само јагодама и да пију воду из бара. Многи су погинули од љуте невоље, многи су пали борећи се с невјерницима. Слободна козачка задруга расла је и јачала мало по мало, док на посљетку није образовала велику војску. Козаци у ово вријеме нијесу орали земљу: слободна степа била им је ораница, а пљачка — једина жетва. У то вријеме, кад је једна чега вребала по Волги бродове, друга би се провлачила на руску крајину, трећа је вребала ногајске коње или тумарала по закубанским шумама. Дружба са својом браћом запорожцима, особито је осилила донске козаке, које су они називали Черкезима. Запорожци су долазили на Дон у цијелим четама; они су показали Донцима нови, кориснији пут за пљачкање, сиње море, и почели су са двије стране да наносе ударце Криму, и да хајдукују по турским обалама. О једним и другим пронијела се слава по свима земљама, као о правим хришћанским борцима и невјерничким целатима. Донци и Запорожци били су мртва стража своје измучене домовине: први су чували Москву, а други — Пољску и Украјину.

Московски владари, почињући од Ивана Васиљевића, прозваног Грозни, схватили су велики значај козачке силе; почеше се умиљати козацима, награђујући их даровима

или ласкањем, а доцније — и царским платама. У исто вријеме кад је расла козачка слава, увећало се је и богаство Донаца. Од бескућника, и пуких голића, козаци су постали власници великих богастава; дотле безљудне и глухе степе, гдје су само вијали гладни вуци и прелијетала јата плашљивих тица, појавиле су се ергеле коња, стада животиња, које су чували робови од различитијех народа. Све је ово била својина и имање козачко.

Једном дође на Дон велика гомила запорожских козака и насели се близу Азова на бреговима Дона. Ово мјесто назову черкеске јурте, а доцније — черкески град, или просто Черкаск. Донцима се је одвећ допадало оно одважно преглаштво, којим су се одликовали Запорожци. Ови неустрашиви људи, изгледало је, да се ничега и никог не боје осим Господа Бога и његових светих угодника. Запорожц није ни најмање цијенио: ни свој живот ни крвљу добијени новчић; а донски козаци на против, вољели су домаћи живот и штедили су за црне дане. У Черкеску пјанчило се од јутра до вечера и обрнуто; у Раздору — вазда је било тихо, шта више некако глухо. Млађарији, разумије се, није се могао допасти овакав начин живота, и поче све чешће и чешће да посјеђава своје сусједе. Ово је био узрок те се становништво његово поче да смањује, док козаци напосљетку сасвим не напустише Раздор. Черкаск постаде главни град, његово становништво измијеша се с Татарима и Грцима; особито због честе женидбе с робињама. Међу тим одважне главе нијесу мировале на једном мјесту. У великим четама они четују по бијелом свијету, а јунаштво и жеђ за пљачком заводи их тако далеко, о

чему нијесу могли ни у сну помислити. Они покоре Бијеломе цару читаве народ, продру у далеке, ником не познате, покрајине, те овим покажу пут за колонизацију. При крају царевања Ивана Васиљевића Грозног, старјешина Качалинске Станице, Јермак Тимотејевић, мјесто да брани границу од Астрахана до ријеке Дона, појави се као разбојник на Волги. Он наведе страх и трепет не само на трговце, него и на номаде, који се налажаху под влашћу царевом. Кретање по Волги прекине се; сви путови између Москве и Астрахана бише заузети. Посље овога Јермак се појави на мору, гдје, случајно, сrete стране посланике; брзо се с њима разрачуна, њих заједно с бродовима потопа, а благо при своји. Грозни цар осуди Јермака са четири његова друга, међу којима је био Иван Кољцо, на смртну казну. Тада козаци, спасавајући се од царске војске побјегну на Каму, одкуда их браћа Строгоснови пошаљу да освоје Сибирију. Тако Јермак Тимотејевић прослави се са својом дружином као освајач Сибирије и оснивач сибирских козака Друга страшна чета, пошто јој се бродови потопе на Каспијском Мору, заустави се на ушћу Терека, коју одавдје није нико могао проћерати; ово су терски козаци. Трећи атаман, прича се, Нечај изабере за своју чету 800 људи из слободних мјеста са Јајика, садашњег Урала, гдје је богаство рибе било веома велико, те је ово управо и примамило на Урал козаке. На Дону, у Сибирији, на Уралу и на Тереку козаци нијесу мировали на једном мјесту, него су тражили нова земљишта за насељавање. Слабе сусједе они покоре, силне су држали под вјечитим страхом од честих напада. Истина, ови сукоби били су као сметња добрих сусједских одношаја

између Москве и мусломанских држава. Много се је пута на њих жалио кримски хан а султан пријетио; напосљетку од њих су стењали руски украјински градови, јер су их козаци пљачкали и палили. Из Москве су их одвраћали, а по каткад им и пријетили. Једанпут цар Михаил Феодоровић пошаље им овакву грамату: „На море у пљачкање не идите, јер нас с турским султаном завађате. Послушајте, јер ћете нам овим истинску службу учинити. Ако и посље овога, нашим одношајима с Турцима какву сметњу учините, паднућете Нама у немилост; у Москву ради награда нећу Вас никад позвати, послаћу на Вас војску, наредићу да се на мјесто вашег Радора сагради тврђава, истјерати ћу Вас с Дона и заједно са султаном нећу Вам допустити да пљачкате. Бојте се мога гњева, и с Азовцима се помирите.“ Донци су мало обраћали пажње на пријетње, говорећи на скупу: „Ми смо вјерни Бијеломе цару, али што сабљом добијемо, то не дамо дабе.“ Заједно са Запорожцима они спале и опљачкају Воронеж, убију тамошњег војводу, а исте године опљачкају турске бродове и спале Трапезунт и Синоп. Други пут козаци разоре близу Цариграда манастир Јована Претече. Султан Мурат пошаље противу њих цијелу флоту, која зароби седам козачких лађа. На испиту козаци, не бојећи се смрти, објавише да су они људи слободни, да на војну иду по својој доброј вољи, а царске наредбе за ово немају. Посље овога их предаду страшној смртној казни. Двије године доцније козаци покушају да заузму Керч, али пошто им ово не испадне за руком, опљачкају околину и заузму Карасубазар, гдје задобију велики плијен.

Одма посље овога, т. ј. 1636. године, велика партија, четири хиљаде Запорожаца и украјинских козака спрема се у Персију, с надом да се тамо населе. На Дону их задрже: „Зашто браћо да тражите далеку срећу? Ми имамо хране и муниције доста, узмимо заједно Азов, па ћемо онда слободно ићи на сиње море; тамо ћемо у једном нападу добити више долама, него што би сте ви у Персији за 10 година.“

Одавно је стојао Азов као трн у очима козачким. Док се је год тврђава налазила у турским рукама они нијесу могли раширити своја крила. Азовци су пажљиво чували морске путове и, као што ћемо даље видјети, много је требало прегнућа, још више лукавства, да се провуку мимо тврђаве. Освојити Азов, постати господар ове тврђаве, то је била завјетна жеља донских козака. Нијесу мислили да ли ће се моћи задржати у њему, — само су жељели да га притисну, па што Бог да и срећа јуначка. У овом предузећу помогне им просто срећни случај. Запорожци пристану да не иду у Персију.

Ове исте зиме растуре убојни поклич по свима градићима, да се козаци спремају за полазак, а ко се не јави тешко њему. Рано у прољеће, чим се ријеке размрзнуше, коњаници прекрију обадва бријега, а пјешадија у то исто вријеме спуштала се на керепима, хитајући манастирском градићу, који се налази 7 врста од Черкаска, гдје су обично држали скупштину. Одма на брзу руку образује се вијеће. Изиђе војнички атаман и позове козаке да заузму Азов. „Добро, добро одговорите као један хиљаду гласова. Скупштина изабере вођу (атамана) Михајила Татарина, и одма спреме у Москву посланство да извијесте

Бијелога цара о поласку цијеле „велике“ војске донске под Азов.

Азовски паша и Турци безбрижно су гледали на скупове и спремање козачко. Њима, разумије се, ни на крај памети, није било, да коњица без артиљерије, и инжинијера, може се одлучити на такав ризичан посао, као блокирати тврђаву, која је имала високе зидове бедеме и фортице, која је наоружана тешким топовима, а које је бранила најхрабрија турска пјешадија. Козаци су се надали, да ће заузети Азов изненадним нападом, па су због тога своју намјеру чували као највишу тајну. На несрећу њихову, у ово вријеме догоди се да су морали пратити турскога посланика, који је ишао у Москву. Лукави Грк, Тома Кантакузен, обдари старешине златом извезеним доламама; а остале козаке очара, тако, да на гозби у њих, кад им се одријешеше језици, докучи тајну. Пажљиво су козаци чували све путове, али поред свега тога и ту их Кантакузен надмудри, јер пошаље паши писмо. У тврђави отпоче брза спрема, ставише се топови, скупиле се одбрана — тада тек увиде козаци, да су преварени. Посланик буде одма задржан; на Турћев дан, после службе, козаци живо јурну са свом војском под Азов, имајући при себи само четири топића.

Тврђава се спремила за обдрану. На њеним високим бедемима, стојали су 4000 јаничара; топије су се шетали са запаљеним фитиљима око својих дугачких, страшних топова. Козаке ово није ни најмање збунило, храбри Татаринов, прије свега нареди, да се заузме ушће Дона, тако исто сви путови, који воде у Азов из Крима, са Кубана и од Ногаја; за тим чим тврђава би опасана, козаци отпочну да праве шанчеве.

Међу њима налазио се неки Њемац Јохан. Он обећа да ће лагумом оборити дио бедема. После дугог и тешког рада, Њемац изненада објави, да се преварио. Почну да копају нови лагум, а, између осталог, околину козачкога табора, покрили су татарски коњаници, ово је била помоћ опсеђнутим Турцима. Степа је оживила, почело се препуцавање; с обје стране сваког дана излазиле су мејданције да покажу своје јунаштво. Брзо се и ово додија. Запорожци навикнути да врше свој рад од једанпут, јуришем почну роптати. Азовци су им се подругивали: „Залуд под Азовом стојите, он ваш никад неће бити!“ Ово козаци нијесу могли претрпјети, него полете на јуриш, али буду одбијени. Немајући артиљерије, не знајући правила опсадне војне, надали су се сретном случају. Сад пошто су искусили неуспјех, почели су да падају духом, особито Запорожци. Заиста, краја опсади није се могло видијети. У то исто вријеме козачке извиднице ухвате писмо турског посланика, у коме је он потанко достављао о тешком положају Азова и молио је султана за помоћ. Писмоношу су по обичају тадашњег времена мучили. Он је признао преко тумача, да све зависи од њега, да је он мађионичар и да ће учинити да хришћанима буде рђав свршетак. Разјарени козаци убију Кантакузена, као Јуду издајника, и утопе његова тумача. А да би очистили логор од мађија, одслуже свечано молебствије, окропе светом водом вас табор — и умире се.

После три мјесеца опсаде, досјетљиви Њемац једва једанпут сврши свој посао. Лагум је био готов. 19 јула, у зору, козаци пошто одслушају молебствије заштитнику Азова, Јовану Крститељу, подијеле

се на одјелења, и крену се са различитих страна на јуриш. Око подне вас је бедем био у жестокој ватри; топови су непрекидно грмјели; огромна камена ђулад рила су у земљу; кроз облаке прашине и густог сирдљивог дима, жалосно је гледало потамњело сунце. Тамо, горе, између зубаца бедема, јаничари, опијени побједом, срамотили су, а доље, с грозном виком, нападале су, са различитих страна, козачке чете. У један мах, као огромна муња, сијевну испод бедема огањ, затим нешто пуче, полећеше гомиле земље, камења — дио бедема се сруши. Сложно, врикнуше тада изабране чете, које су се налазиле у својим шанчевима спрам лагума, и, као један човјек, под командом сокола атамана, јурнуше кроз развалину. Ово су били најхрабрији између храбрих козака. Расијани по свима бедемима, преварени лажним јуришима, Турци нијесу били у стању издржати маниту навалу. Цијело поље покрило се бјегунцима из Азова, али само малом броју сретних, испало је за руком да утекну од крваве освете: за исмијавање, за погинулу браћу, за мучење дугом опсадом. Куле и тврди замци држале су се још три четири дана, док против њих нијесу окренули турске топове; затим ни једног турског уха није остало у Азову.

Негда богати ђеновљански град, Азов, сад бијаше опустео под влашћу турском. Његова великољепна здања бијаху поцрнила од времена и на пола се разрушила; хришћанске цркве бијаху замијењене џамијама, а по празним улицама и трговима шетали су се хиљаде гладних паса. Козаци, пошто очистеше град од турских лешина, сјајно отпразноваше пресељење у нову постојбину. Пирујући на трговима, под огвореним

небом, хваљаху се, како су Азов бајаги, освојили „својим разумом и вјештином“, и ослободили хришћанску земљу од невјерника. Сву добитену пљачку пренијеше на једно мјесто, и ту је братски подијелише; драгоцености послаше у манастире, да се у њима моле за упокој душа славно погинулих и за здравље живих. Стару цркву Јована Крститеља козаци поново освјешташе, а после овога почеше да граде нову, у име Св. Николаја Чудотворца. Азов би проглашен за слободни хришћански град; одмах се у њему појавише трговци из Кафе и Керча, отвори се трговина. Хришћанско становништво хиташе из различитих крајева да заузме празне турске куће.

Цар Михаило Феодоровић, премда се и љућаше на козаке због убиства турскога посланика, али их, поред свега тога, не лиши своје очинске милости. После заузећа Азова кад дође у Москву, султанов посланик, цар се изговараше, наводећи да су козаци људи слободни, да ратују на своју одговорност, ако је Султану воља може их сам смирити. Руска држава у то доба бијаше се тек ослободила од самозванаца, па не имађаше ни снаге, ни воље да ратује са сиљном турском царевином због једне тврђаве. У то вријеме Турци бијаху ратоборни и страшни свој хришћанској Јевропи. Борба с њима бијаше могућна, једино дрским козацима; јер они нападаху изненадно и непрекидним чаркањем држаху противнике под вјечним страхом и трепетом. У отвореним бојевима Турци са својим јаничарима и коњицом бијаху непобједни. Разумије се, они нијесу могли оставити Азов у козачким рукама из много разлога, а највише због образа. Султан у то вријеме ратоваше с Персијом, те прођаше

три године, док се Турци поново појавише под Азовом. Турска сила бијаше тако велика, као да се спремаху да подјарме какву снажну државу. Прича се, да у опсадној артиљерији имаху 6000 најмљених мајстора из разних земаља — за грађење шанчева, за снимање планова, за израду мостова и другог; главну убојну снагу сачињаваху 20.000 јаничана, 20.000 коњице, 40.000 татара и черкеза, свега око 100 000. У почетку јуна 1641. турска флота уђе у ушће Дона и искрца опсадну артиљерију: ту бијаше више од 100 великих топова, 70 малих с мортирама и велика количина хране и ђебане. Чим се Турци искрцаше на обалу одмах Азов опколише од ријеке до сињег мора, у дужини до 40 километара, коњ до коња, јунак до јунака. Козака у Азову бијаше свега 7000; шака мала према турској снази, али најодважнији убојници, који кадри бјеху стићи и утећи и на бритку сабљу дочекати. Турци знајући, с ким ће имати посла намисле да на лијепи начин Азов поврате, због тога серашћер Хусеин, кримски хан и јаничарски ага, пошљу под бедем посланике с поруком да им тврђаву уступе за 40.000 дуката. „Све исто — говораху им посланици, ви козаци, да сте крилати нећете нам измаћи: ви сте сада као у мишоловци. Бијели се цар од вас одрекао, поћи из Москве нећете добити.“ Атаман Петров изиђе поносно и одговори у име свијех: „Сами смо Азов на сабље узели, сами ћемо га и бранити; помоћи, осим од Бога ни од кога не очекујемо, а с вашим обећањима нећете нас лако преварити, ви с пријетњама препанути, на сабље вазда смо готови дочекивати незване госте!“ Овај одговор ни најмање се не допаде Турцима; сјугра дан 30000 најодабраније турске војске

полети на јуриш, али их козаци својски дочекаше; Турци изгубише 6000 и срамотно одступише. Серашћер закључи примирје на два дана да покопа мртве турске лешине. Ово бјеше тек почетак славне обдране Азова, с којом се само може сравнити обдрана Родоса. На једној и на другој страни бораху се храбри борци: вајкадашњи противници мусулманства, у малом броју, али с таквим прегнућем и с таквом храброшћу, да задивише вас хришћански свијет. Кад би почели сравњивати коме је било теже, то разумије се козацима, с тога што ритери родоски бијаху богати, добро наоружани и организовани, напосљетку њихову јуначку борбу праћаше са великим саучешћем сва Јевропа; а козаци бијаху тужни, без игдје икога, остављени на своју горку судбину.

Турци, пошто им јуриш не испаде за руком, насуше око тврђаве високи грудобран. Козаци одмах излетише из града, заузму грудобран, поравне га са земљом и проћерају непријатеље. Турци, иза првога грудобрана насуше други виши, извуку више од 100 топова, а после свога отворише непрекидну паљбу, која је трајала 16 дана. Бедеми не бијаху у стању издржавати ове ужасне ударце и срушише се до темеља. Ово није ни најмање козаке поколебало, прегну и саграде другу линију за одбрану; а кад и ову Турци разруше — трећу и на посљетку — четврту. У разрушеном граду, живећи у земуницама, одржаше се до свршетка опсаде. Они не чекаху док им се Турци са својим буљуцима појаве на грудобранима, него сријетаху непријатеља поткопима, послито сваке експлозије редна стотина излијеташе из града и ћераше збуњеног непријатеља све докле док му не дође потпора. Сераш-

ћер видећи, да бомбардирање не доноси никакве користи, почне јуришати сваки дан на тврђаву. Вазда спремни на сваку случајност, козаци дочекиваху Турке тачном паљбом, а после овога сами су нападали голијем сабљама. У вријеме јуриша атаман, као сури орао, пажљиво гледаше да му гдје одбрана не ослаби, шаљући помоћ одмах онамо, гдје бијаше потребна. У најтежим, најљућим и најопаснијим окршајима јављаху се на, обливеним крвљу, грудобранима, донске соколице, козачке жене; оне су превијале рањенике, додаваху гладним и изнемоглим мужевима храну и ђебану; оне су копале, под непријатељским зрнима шанчеве и насипаху грудобране; у најочајнијим минутима оне сипаху врелу смолу и воду на главе непријатељске. Више од три недјеље, Турци су непрекидно јуришали, али све залуду. Изгубише више од половине своје многобројне војске, истропише сву ђебану, и на несрећу њихову, још се серашћер посвади с кримским ханом, јер он не бијаше склоњен да шаље своју коњицу на грудобран. Од недостатка хране у турском стану појави се куга на људима и болештине на коњима. Гњијући трупови окужише ваздух несносним смрадом, тако да Турци више не бијаху кадри ово сносити. Серашћер пошаље у Цариград падишаху молбу, да му допусти одложити опсаду Азова до јесени, али мјесто допушта добије строг укор: „Узми Азов, или ће ти целат главу одрубити!“ Неколико времена прође док се Турци по ново снабдјеше храном и ђебаном, за продужење опсаде. И козаци мало отпочинуше, шта више добише из Черкаска малу помоћ — нешто војске и ђебане, тако, кад серашћер понови бомбардирање, браниоци храбро стојаху на својим грудобранима

с намјером да се боре до последњег. Тешка зрна од 30 до 50 килогр. страшно рушаху градске грађевине, све саломише ништа не оставише; само оста у сред развалина црква св. Јована Крститеља. Прича се да је лик Претечин сваки дан пролијевао сузе. Ово бијаше доста да охрабри малаксале борце, које је дуга опсада давно преполовила. Али, поред свега тога, козаци сачуваше толико присуство духа, да по ноћи извлажаху из града намамљујући непријатеља на поткопе, а после експлозије поново су летели на непријатеља с манитом храброшћу. Тако, на тај начин један пут уништише 1000 јаничара. Двије последње недјеље ужасне опсаде, серашћер дању јуришаше, а ноћу груваше из топова по градским развалинама. Турцима некако испадне за руком те заузму једну кулу. Козаци истог дана добију потпору 300 људи, ударе на непријатеља с таквом брзином и са таквим прегнућем, да азијати од страха побацаше оружје и утекоше главом без обзира

И Турци, и козаци саломише своју снагу у дугој и упорној борби; њени последни дани већ наступаху; једни — Турци или хришћани — мораше попустити. И код једних и других бијаше поједнако рђаво. Козаци, који осташе после тешких окршаја здрави и рањени, једва се крећу; неки умираху ходећи својим земуницама; неки заспаше вјечним сном прислоњени уз грудобран. Али они највише пострадаше од болести, које бијаху последице тешке глади. У стану серашћеровом не бијаше ништа боље, а особито с наступањем јесење непогоде. Влажни и хладни ваздух тресијаше ненавикнуте азијате, замотане у издргим кабиницама. Кримски хан умаче и одведе своје Татаре кући. Турци су подносили муке свакојаке и умираху као муве. У

очајању серашћер нареди да се покуша пошљедње средство: убацише у град писма, у којима обећаваху свакојему козаку по 1000 талијера ако предаду град. Турци узалуд очекиваху одговор.

Невјерничка искушења не помогаше. Козаци о томе тада и не мишљаху, спремаху се да попију самртну чашу, и да се последњи пут сударе и умру у очајничкој борби с непријатељима, скупо продајући свој живот.

Ово бијаше око Покрова св. Богородице. Полуживи заштитници скупеше се у гомилу да саслушају последњу посланицу цару Михаилу Феодоровићу и патријарху Филарету, гдје између осталог, мољаху: „да им опросте, непотребним и непослушним робовима и да помену њихове грешне душе.“ Посље овога козаци целиваше крст и еванђеље и заклеше се да при смртном часу неће издати један другога; и пошто метанисаше по три пута пред иконама угодника Николаја и Јована Крститеља, оставише тврђаву. Спремише се да умру, као најдостојнији и најхрабрија јунаци старих времена.

Још ворица не бијаше забијеле-ла, кад козаци прескачући ровове, и спуштајући се низ грудобране, као дивље мачке, непримјетно опко-

лише непријатељски стан. У њему бијаше тихо и нијемо, таман као да синови пророкови бјеху изумрли. Гле, козаци успузаше на пошљедњи грудобран, одједанпут, на знак атамана, исправише се, замануше бритким ћордама — и изненадише се: стан бјеше опустео, нигдје Турчина ни од њега гласа, само гладна пашчад кољаху се негдје око остављених костију. У поћеру, као соколови, полећеше Козаци за Турцима и стигаше их на обали морској, кад се укрцаваху у бродове, отворише за њима брзу паљбу. У забуну непријатељ је хитао да се што брже отисне од обале, при чему се гомилаху и дављаху један другога. Козаци потиснуше последње у воду, уграбише султанов алај-барјак и шест малијех; већи дио опсадне артиљерије допаде у њихове шаке, коју Турци не успеше укрцати.

Тако срамно свршише Турци четворо-мјесечну опсаду Азова и изгубише више од половине своје одбране војске. Истина, и козаци изгубише много, али добит бијаше много виша него ли губитак. Од тог времена признавали су њихову силу и снагу и не сматраху их више за разбојнике, који живе само пљачком.

Д.

Н а р о д н о б л а г о

Погибија Лопушине Вука

Пили вино српске поглавице,
У Морачи код бијеле лавре,
Код бијеле лавре Немањина,
Једно бјеше стари духовнике,
Из Мораче из бијеле лавре;
Друго бјеше Малиша сердара,
Од Лијешња мјеста питомога
А треће је Шундић калуђере,

Из Никшићске Жупе са краине.
Па кад су се вина накитили,
Но што рече Шундић калуђере:
„О чујеш ме оче духовнике,
„Ну искори Малишу сердара
„Ево дана има шест година,
„Од како је сердар ускочио
„Од Никшића поља широкога
„И Требјесе села маленога,
„Још се није никад поврнуо,

„У Никшиће своме звичају,
 „Да убије добра Грађанина,
 „Јал' донесе с Грађанина главу;
 „Ил' доћера плијен од Грађана
 „Но г' искори за светог Јована.
 „Не би ли се сердар расрдио
 „Не бил' што год игђе учинио“.
 А кад сердар зачуо Шундића,
 Па се сердар насрдио љуто:
 „О Шундићу срамота те било!
 „Што ми абаш на́ма ¹⁾ и јунаштво,
 „А да не знаш не знали те људи,
 „Кад ускочих од Никшића града
 „И Требјесе мога завичаја,
 „Те ја дођох на Лијешње мало,
 „Све бијаху по Ровцима Турци
 „По Ровцима и по Морачама;
 „А ја дигох чете неколике
 „Па ишћерах турке из Роваца,
 „Из Роваца и обје Мораче;
 „Сад не дају гроша ни харача
 „Ни икаква ђака ²⁾ са земаља
 „Па ме абаш срамота те било!“
 Одиста се шћаху посвадити,
 Но не даде стари духовниче,
 И о томе ријеч прекинуше,
 Те почеше опет пити вино.
 Опет Шундић оде бесједити:
 „О чујеш ме оче духовниче,
 „Дај овако да ми не сједимо,
 „Но да ситну књигу накитимо
 „Опремимо у камена Ровца,
 „Радовану кнезу од Роваца,
 „Да покупи по Ровцима војску,
 „Да идемо Спужу крвавоме,
 „Да на спушке краве ударим,
 „И да спушке краве прихватимо
 „И чобане њине погубимо
 „А за себе на́ма извадимо.“
 Тада стари рече духовниче:
 „А луд ли си, Шундић калуђере,
 „Ти да знадеш од Спужа Спужане
 „За то неби ријеч говорио
 „А камо ли тамо полазио“.
 Па на томе ријеч прекинуше,
 И почеше опет пити вино.
 Опет Шундић оде бесједити:
 „О богати, оче духовниче,
 „Дај, овако, да ми не сједимо,
 „Но да ситну књигу направимо,
 „Спремимо је у Морачу Горњу,
 „На Милоша од Мораче кнеза,
 „Да покупи по Морачи војску,
 „Да идемо на Лопате с њоме;

¹⁾ повос.²⁾ доходак.

„На бијеле колашинске овце,
 „Да им бјеле овце плијенимо,
 „А чобане њине погубимо
 „И кадуне младе заробимо
 „А за себе на́ма извадимо“.
 Тада рече стари духовниче:
 „О прођи се Шундић калуђере,
 „Ти да знаваш колашинске Турке,
 „Како ли еу од вазда јунаци,
 „И вазда су турци на катуну,
 „Могу од нас бруку направити,
 „И нашега нама оштетити!
 „Нећу тамо та не погинуо.“
 Тада рече Малиша сердаре:
 „О Бога ти, оче духовниче,
 „Ти се прођи Шундић калуђера,
 „И његове старе лакардије:
 „Но послушај, Малиша сердаре,
 „Што ће тебе сердар говорити:
 „Ја сам мога брата оправљао,
 „Мога Бошка брата најмлађега,
 „Тамо доље никшићској планини,
 „И студеној води Лукавици,
 „Те се тамо Бошко састајао,
 „С чобанима од града Никшића;
 „И њему су причали чобани,
 „Два се дана један догодили
 „Петров-данак и Ацилер барјам,
 „Па ће ићи од града гриђани
 „Да клањају барјам у џамију
 „А саме ће овце оставити
 „На кадуне и луде чобане;
 „Но да хоћеш мене послушати
 „Да начиниш књиге неколике
 „Да ми добру војску задрмамо,
 „Да идемо никшићској планини,
 „Да никшићске овце плијенимо,
 „И кадуне младе заробимо,
 „А чобане њене погубимо
 „И катуне њине попалимо
 „Ми за себе на́ма извадимо“.
 Кад је стари зачуо сердара,
 Ни сједио нити дангубио,
 Но скочио на ноге лагане,
 Примаче се рафу и долафу;
 Оде ситне књиге направљати:
 Прву ти је књигу оправљо
 У Дубраву на Драгићевину
 Брђанину попу Милутину:
 „Окупи ми шест стотин' Брђана
 „Све Брђана како ватре живе
 „Ајде с њима на Лијешње равно
 „Право кули Малише сердара.“
 А другу је књигу оправљо
 У Пипере у мјесто јуначко,
 А на руке Шушовић Пауну:

„Чујеш ли ме Шушовић Пауне,
 Покупи ми шест стотин' Пипера,
 Све Пипера као мрка вука,
 Ајде с њима на Лијешње равно
 Право кули Малише сердара.“
 Па је трећу књигу оправио,
 Радовану кнезу од Роваца:
 „Чујеш ли ме кнеже Радоване
 Покупи ми по Ровцима војску
 Ајде с њоме на Лијешње равно
 Право кули Малише сердара.“
 Па четврту књигу направио
 А спреми је у Морачу Горњу
 На Милоша од Мораче кнеза:
 „О Милошу, од Мораче кнеже,
 „Купи војску од обје Мораче,
 „Ајде с војском у Лолу планину,
 „Код катуна Мекић Осман-аге
 „Ту нас чекај с војском код Катуне.“
 А пету је књигу оправио
 У Повију Мркоју сердару
 „Чујеш ли ме, Мркоје сердаре,
 „Окупићеш војске неколико
 „Па затури боја с грађанима
 „Нећеш ли их потегнути на се,
 „Да не иду у поћеру амо,
 „Кунем ти се и вјеру ти давам,
 „Што год мала буде и шићара,
 „Тебе ћемо дио учинити —
 „Баш ка да си био на ударцу.“
 Па кад ситне књиге растурио,
 Те се књиге стигле на гласове,
 Сви главари на ноге скочили,
 Одабрану војску окупили.
 Тако стало дана неколико,
 Кад ево ти попа Милутина,
 Милутина, попа Брђанина
 Иза њиме шест стотин' Брђана,
 Сиће војска на Лијешње равно,
 А под кулу Малише сердара.
 Таман сјели и отпочинули
 Јал' ево ти кнеза Радована
 И за њиме војска од Роваца
 И та војска на Лијешње сиће
 Под бијелу сердареву кулу;
 Таман сјели и отпочинули
 Док ево ти Шушовић Пауна,
 И за њиме шест стотин' Пипера,
 И та војска на Лијешње сиће
 А под кулу Малише сердара.
 Ту су војске биле коначиле,
 Па у јутру рано ураниле,
 Пред њима је Малиша сердаре.
 Ето војске сентом и планином,
 Док су дошли у Лолу планину
 Код Катуне Мекић Осман-аге;
 Ту нађоше и Милоша кнеза

За њим војска из двије Мораче.
 Ту се обје војске састануле
 И ту војске биле починуле;
 Ту сјеђеше оба двије војске
 Док навали на планину сунце.
 Тада војска на ноге скочила
 И почеше међу се вијећат,
 А кога би војска одабрала
 Да га спреми никшићској планини,
 Да уходи никшићске катуне.
 Одабраше Вука Лопушину,
 Па кад Вука војска одабрала;
 Види Вука од горе хајдука
 Ка не зове друга ниједнога,
 Но дохвати пушку по ремику,
 Па га ето низ Лолу планину.
 Момче лако а стрмене стране
 Хитро момче Лолу прегазило
 Док у Штирног-Дола угазио,
 Ту га бијел данак оставио,
 А мркла га нојца прихватила
 Ето Вука ноћу без мјесеца,
 Док изиде Добробожју равну,
 Добробожје Вуче прегазио,
 Па га ето Брду Вјетреноме
 Намоли се долу Прешеноме,
 И катуна Аци-Мушовоме,
 Примаче се Вуче до катуна,
 Па погледа пред турску колибу,
 Али турски коњи сигурани,
 Ацин ђогат свезан пред колибу
 И Јусина шаин бедевија.
 Инасти се Јуса и Ација
 Ко ће убит сјутра Брђанина,
 Јал' уграбит с Брђанина главу.
 Када виђе Лопушина Вуче,
 Е се њима надају Грађани
 Од девет се јада забавио,
 Па се натраг Вуче суврнуо
 Сигра Вуче на широке луке,
 На широке луке Беширове
 Код катуна Бешировић Ага;
 Примаче се за колибу Вуче,
 Па погледа пред турску колибу,
 Али турски коњи сигурани:
 Оседлани ђемом зауздани;
 Стоји вика коња од колана,
 Инасти се пет Бешировића
 Ко ће убит сјутра Брђанина
 Ил уграбит с Брђанина главу.
 А вели им Бешир ага стари:
 „Полако те, моја дјецо драга,
 „Није лако убит Брђанина
 „Ни уграбит с Брђанина главу.“
 И ту виђе Лопушина Вуче
 Двије жене из Мораче Мале
 Е Турцима абер донијеле

Е ће њима ударит' Брђани.
 Ту с' и боље ојадио Вуче
 Па с' отоле итро премјестио
 Док на поде Пељевића сиђе
 Код катуна Беће Пељевића;
 Примаче се до колибе Вуче;
 И ту коњи бјеху сигурани.
 Па с' отоле премјестио Вуче
 Докле сиђе на Закраје равно
 Код катуна Авди Љуцинога;
 И његово кљусе сигурано.
 Па с' отоле премјестио Вуче
 Докле Долу Говеђему сиђе
 Код катуна Бечевић Омера,
 И ту нађе седам милих брата
 Седам брата седам Бечевића,
 Њини коњи у метериз ћуте
 За синцире дуге повезани —
 Надају се ценку и ударцу.
 Инаде се браћа Бечевићи
 Ко ће убит сјутра Брђанина
 Јал' уграбит с Брђанина главу;
 А вели им Бечевић Омере:
 „Полако те ђецо Бечевића
 „Није лако убит Брђанина
 „Ни уграбит с Брђанина главу.“
 Па с' отоле премјестио Вуче;
 Чавки води ладној силазио
 Код катуна Цидића Ахмета,
 И ту коњи бјеху сигурани.
 Па с' отоле премјестио Вуче
 Док на Горње Вучје силазио
 Код катуна Реце од Прекића,
 Али Реце нема у катуну;
 Но изиша' брду и бријегу,
 Чува Реца стражу од Брђана.
 Колико се Реца препануо,
 Све се дере Реца од Прекића
 Одлијеже гора Теранића.
 А чуди се Дуро Барјовићу:
 „Што је Реца, јад га задесио,
 „Што су њега Власи устрашили;
 „Њему ништа учинити неће,
 „Докле моју посајеку главу.“
 Отоле се Вуче сувратио
 Ето натраг уз планину Вука
 Докле Гвозду Загаљеном дође
 До катуна Али Шеовога;
 И његово кљусе сигурано.
 Па с' отоле премјестио Вуче,
 Док изиде крају рубешкоме
 И катуна Таир Љуциноме.
 Примаче се до колибе Вуче,
 Таир Љуце у колиби нема,
 Но изиша' на Пољану равну
 Да чалучи својега Котура,
 Е му може сјутра требовати.

Па с' отоле премјестио Вуче
 Докле дође на сред Смољевина,
 До катуна Деда и Дамира,
 То бијаху два брата од мајке.
 И њини су коњи сигурани,
 Оседлани, ђемом зауздани.
 Па с' отоле премјестио Вуче,
 Ето Ублу Глоговоме сиђе,
 До катуна Рамић и Авдије,
 И то су ти два брата од мајке,
 И њини су коњи сигурани.
 Па се даље премјестио Вуче
 Докле дође под Мршину Греду
 Код катуна Груде Омер-аге;
 Накучи се на колибу Вуче,
 Ал сам Груда у колибу ћути
 Преко крила држи цевтердара.
 Уљеже му у колибу Вуче
 И Омеру посијече главу.
 Па с' отоле премјестио Вуче
 У питому гору Теранића,
 Код катуна Дура Барјовића;
 Ал код Дура није никог нема
 Нако јадне сиротиње љуте,
 Сиротиње — пуша и макаша.
 Стоји писка пуша и макаша
 А ћешу их Дуро Барјовићу:
 „Небојте се моја сиротињо
 „Сиротињо пуши и макаши
 „Док је вама Дура на ђогину
 „Е ве Дуро неће упштити
 „Прије своје на рамена главе.“
 Па изиде Дуро пред колибу
 Те дозива остаралу мајку:
 „Донеси ми гаће и кошуљу
 „Е ћу шепт бити ал' газија
 „И убићу сјутра Брђанина
 „Ал' уграбит с Брђанина главу.“
 И ту га је Вуче преварио;
 Утрча му у колибу Вуче
 Погуби му два посопца сина,
 Па се врну из колибе Вуче
 И уљеже њему у торину;
 Поврну се Дуро у колибу
 И закука као кукавица,
 Узе Вуче из торине овцу
 Јер бијаше добро огладнио,
 Понесе је буковом омару,
 Неби л' штогод јадан вечерао.
 Ту је мало вечерао Вуче,
 Па с' отоле хитро подигнуо
 И планину равну прегазно,
 Аганову ублу силазио,
 И Агана старог палазио,
 И његово кљусе сигурано.
 Па с' отоле премјестио Вуче
 Вукодолу равном излазио,

На катуне Љуце Ћоса старца.
 Али Ћоса нема у колиби;
 Но изиша' букову омару,
 Наложии стотину ватара,
 Нека виде Власи из планина,
 Е се њима надају Грађани.
 Па с' отоле премјестио Вуче,
 Док је доша' на воду Изворе,
 И ту нађе два турска катуна:
 Кајовића и Мустафагића,
 Седам брата седам Кајовића,
 Осам брата све Мустафагића,
 Међу њима два ускока млада
 Једно Нешо а друго Перошу,
 Обоица бјеху из Лијешња.
 Инати се Нешо и Перошу,
 Ко ће убит сјутра Брђанина,
 Ил' уграбит с Брђанина главу;
 А веде им браћа Кајовићи
 Кајовићи и Мустафагићи:
 „Полакоте Нешо и Перошу,
 „Није ласно убит' Брђанина
 „Ни уграбит' с Брђанина главу“
 Окрену се Лопушина Вуче,
 Ал' сви турски коњи сигурани,
 Оседлани, ђемом зауздани:
 Надају се ценку и ударцу.
 Па с' отоле премјестио Вуче,
 Под Крновску високу главицу
 До катуна Деда Лачковића,
 И његово кљусе сигурано.
 Већ катуне био преобио,
 Па га ето испод Острвице,
 Док је доша' у Закосе Вуче,
 Ту г' уморна санак освојио,
 Уз станац се камен прислонио,
 И ту санак преварио Вука,
 Заспа Вуче као јагње лудо.
 Када зора била ударила,
 У зору се Вуче пробудио,
 Па се добро Вуче ојадио,
 А у сану грдан сан видио:
 Ће удари сјевер од планина,
 Понесе му четрдест војника.
 У то доба бијел данак дође;
 Из Лолэ се покренула војска
 На уморна Вука налазила,
 Тада Вуку арамбаше вичу:
 „А да Вуче бирани хајдуче
 „Ће си био кудије с' 'одио
 „И је си ли уходио Турке
 „Бијаху ли Турци на катуне,
 „Смијемо л' им данас ударити?!
 Оде им се Вуче јадовати:
 „Браћо моја, моје арамбаше,
 „Не питајте нит' имате рашта,
 „Сад не зборе Турци о барјаму

„О барјаму нит Петрову-дану;
 „Но све зборе о јаду нашему,
 „Како ће нас данас дочекати.
 „Ће год нађох тора и колибу,
 „На сваку сам ноћас долазио,
 „Свуд бијаху од града Грађани
 „И њипи су коњи сигурани:
 „Оседлани, ђемом зауздани,
 „Надају се ценку и ударцу.
 „Но вас кумим Богом од невоље,
 „Да врћемо војску на трагове;
 „Имам дома пет стотин' овнова,
 „Па ћу заклат овна свакојега,
 „И даћу вам ручак и вечеру,
 „Теке данас да не погинемо.“
 Онда Паун Шушовићу рече:
 „Пи, ђаволе Лопушина Вуче,
 „А што си се тако препануо
 „Препануо Вуче од Грађана
 „Ти нијеси јунак николико;
 „Ајд' се натраг под Требјесу врати
 „Па ти телад љокај кадунама,
 „Подај пушку твојој вјерној љуби
 „И спреми је мене у планину,
 „Ја ћу с њоме удрит на Грађане.“
 А кад Вуче разумје Пауна,
 Но јунака ласно укорити,
 Те се добро насрдио Вуче,
 Шћаше њему изгубити главу,
 Но не даше друге арамбаше.
 Тада срдит Вуче проговара:
 „Копиљане, Шушовић Пауне,
 „Ајде узми војске половину,
 „Војску бирај коју ти је драго;
 „Па ти ајде од планине бандом,
 „Ајде бандом којом ти је драго,
 „Јал ти воља, гори Ћеранића,
 „Јал ти воља, на Крново равно.“
 Онда скочи Шушовић Пауне,
 Па он узе војске половину:
 Узе њему шес стотин' Пипера,
 И узе му шес стотин' Брђана,
 А одабра гору Ћеранића;
 А осташе Лопушини Вуку
 Морачани и Ровчани мали,
 Па Вук оде испод Острвице
 Да удара на воду Изворе.
 Па сад да вам за Пауна причам:
 Ето Паун с војском Добробожју,
 Док изиде Брду Вјетреноме,
 Намоли се долу Трештеноме,
 И катуна Аџи Мушовоме;
 Но га турска стража опазила,
 На стражу је Јуса и Аџија,
 Повикнуше Демир и Алију,
 А гласну се Ралић и Абдија
 И пет брата пет Бешировића,

Седам брата седам Бечевића,
 Па почеше подвикиват' Турци,
 Пуцају им кратке кумбурлије,
 А то виђе Шушовић Пауне,
 Препале се црн му образ био,
 И побјеже с војском уз планину,
 Па изиђе с војском у Стругове,
 Те сеири Вука и Грађане.
 Виђи Вука од горе хајдука,
 Ка на први катун ударио,
 Баш на катун Деда Лачковића,
 Затиште му овце у торини
 И луђану ђецу у колиби,
 Бијеле му овце изјавише,
 А двоје му дјеце заробише:
 Младу Фату од девет година,
 И Омера од седам година,
 А Дедову посјекоше главу.
 Побјегоше Турци низ планину,
 Кајовићи и Мустафагићи,
 А за њима момци Морачани,
 Бијеле им овце плијенише,
 Посјекоше седам Кајовића,
 А побјеже осам милих брата,
 Осам брата све Мустафагића,
 А за њима војска кидисала,
 Почеше их хватат низ планину;
 Окреће се један на другог
 Као браћа сва од једне мајке
 Један другог из пушака бране.
 Морачани боље приживнуше,
 И свакоме посјекоше главу.
 Утече им Нешо и Перошу,
 Утекоше долу Вукодолу,
 Код катуна Љуце Ђоса старца.
 Кад то виђе од планине вила
 Па с' дохвати у лагана крила
 Па је одмах ето низ планину,
 На Гракала вила починула,
 Па Грађане соколове виче:
 „О грађани црн ви образ био,
 „Црн ви образ био на дивану,
 „Ка што вам је данас на мегдану,
 „Не смијете була оставити,
 „А браћа вам грдно изгинуше,
 „Кајовићи на Крново равно
 „Кајовићи и Мустафагићи.“
 Кад Грађани вилу разумјеше,
 Па кадуне Турци оставише,
 Витезови коње притиснуше,
 Полећеше Турци уз планину.
 Виђе Вуче што се учинило
 Па је војсци ријеч говорио:
 „Браћо моја, моји Морачани,
 „Окреп'те се гори Ђеранића,
 „Пуцају ли пушке и плотуни,
 „Је ли Паун озгор ударио?“

Тада војска мало пристанула,
 Па погледа гори Ђеранића,
 Ал пушака нема ни плотуна
 Ни се чује боја ни ударца!
 Виђе Вуче, што се учинило,
 Издао га Паун Шушовићу;
 Тада Вуче у дружину викну:
 „Натраг браћо ја вас Богом кумим!
 „Издаде нас Шушовић Пауне,
 „И побјеже с војском уз планину,
 „А сви на нас отискоше Турци,
 „Сад ће од нас бруку направити;
 „Бјежите натраг да се помичемо.“
 Ал не хоће војска Морачани,
 Јуриш чине на доње катуње.
 Па се Вуче на јаду видио,
 Не може их врати никако,
 Па је капу Вуче дохватио,
 На цевердар капу намакао,
 Па пред војску итро искочио,
 Те их куми Богом великијем.
 Ту је једва војску преколио,
 Па је вину натраг уз планину,
 И опет им Вуче говораше:
 „Браћо моја, моји Морачани,
 „Немојте се браћо препанути,
 „И немојте бјежат плаховито,
 „Него бјежите браћо полагаано,
 „А бранте се огњем из пушака,
 „Е ће на нас навалит Грађани.“
 Тада војска крену уз планину,
 А стадоше пролијетат' Турци,
 Најпрви је Турчин долетио,
 Из ђогату Дуро Барјовићу,
 И он мисли кавгу затурити,
 И морачку главу уграбити;
 А виђе га Туркиња ђевојка,
 Млада Фата Деда Лачковића,
 Што је бјеше војска заробила,
 Па из војске була проговара:
 „Ђе си, дајо, Барјовићу Дуро,
 „Ево мене Власи поведоше,
 „Не дај, дајо, за лијепог дина!“
 А кад Дуро, разумје ђевојку,
 Тада боље наћера ђогина,
 Неби л' булу уграбио Дуро,
 А Вуче га гађа цевердаром,
 Пуче пушка, вазда му пуцала!
 Сломи Дуру ногу у кољену,
 Паде Дуро под коња ђогина;
 На њега се Турци окупише,
 Окупише, па се уставише,
 Погибе им глава од Грађана!
 Тада Вуче помаче дружину,
 И покрену војску уз планину,
 Све соколи Вуче Морачане:
 „Немојте се браћо препадати,

„Не ће мо ли пребјежат' планину ;
 „Не бисмо л' се Лоле доватили.
 У то боље напустише Турци,
 Доста их се бјеше прикупило.
 Одма' један Турчин издвојио,
 А на име Бечевих Алија,
 На његову мамурну гаврану,
 Мисли Турчин главу уграбити;
 А Вуче га гађе девердаром,
 Пуче пушка, свијетла му била,
 И погоди Бечевих Алију;
 Паде Туре под коња гавраџа,
 На њега се Турци окупише,
 Окупише, па се уставише.
 Опет виче у дружину Вуче
 „Бјезте браћо ако Бога знате,
 „Све боље се Турци прикупише.“
 Помаче се уз планину Вуче,
 А Грађани јуриш учинише
 Најпрви је Бешировић Усо,
 На гаврана коња од мегдана,
 И он мисли главу уграбити;
 А Вуче га гађе девердаром.
 Пуче пушка, вазда му пуцала,
 И погоди Бешировић Уса,
 Посред паса укиде га с гласа;
 На њега се Турци окупише,
 Окупише па се уставише.
 Опет виче у дружину Вуче:
 „А напријед, моја браћо драга,
 „Добро су се Турци окупили,
 „Сад ће од нас бруку направити;
 „Него бјезте ако Бога знате,
 „Не бисмо ли Скару ухватили.“
 Па напријед војска похитала,
 И ждријело Скару ухватила.
 А што ћу вам бројит' и каживат',
 Од Крнова до Скаре ждријела,
 Уби Вуче тринајест Грађана.
 Кад ждријело Скару ухватише
 Тад мишљаху да се не бојаху,
 Не могу их заскочити Турци,
 Заскочити с десна и с лијева.
 Ђе је среће, ту је и несреће,
 Скупише се на ждријелу Турци,
 Ма не могу Скару проломити,
 Нит' икако ударит' на Вука;
 Враг донесе и несрећа црна
 Таир Љуцу на коња Котура.
 Бијаше се Турчин узмучио
 И на се се добро насрдио
 Зашто није прије уранио.
 Е је сву ноћ коња чалучио,
 Не бил влашку главу уграбио;
 Колико се Турчин разљутио,
 Обогони својега Котура,
 Око војске на четири стране;

Па точило тврдо угледао,
 Дивљу козу не би ишћерао,
 А камо ли Турчин на Котуру.
 Туда Туре наћера Котура,
 Ишћера га на врх брда равна,
 Сваки му се Турчин зачудио,
 Ђе не сломи себе ни Котура;
 На морачку стражу изгасио,
 И на стражу војника убио,
 И његову главу откинуо,
 Заваља је низ букову греду.
 Виђеше га војска Морачани,
 Па с' о тога војска препанула,
 И велику јаду зачудила,
 Каква вијес' низа греде скаче.
 Па ждријело Скару оставише,
 Побјегоше уз Лолу планину.
 Онда Турци Скару ухватише
 Па, уз Лолу, горе похиташе,
 Почеше им одма сјећи главе,
 Док ево ти добра Грађанина,
 Абди Љуце на коња дорина
 И он ти се добро ускарио,
 Е се бјеше грдно придоцнио,
 Па ијетко наћера дорина,
 А криви се, што га грло служи:
 „Ђе си море, Лопушина Вуче,
 „Јесам чуо дружина те хвали,
 „А ни мене не куде Грађани,
 „Ајд' се врни да се ударимо,
 „Да јуначки мегдан дијелимо.“
 А зачу га Лопушина Вуче,
 Бјеше Вуку живот омрзнуо,
 Велики га умор освојио,
 Па се врну низ планину Вуче,
 Поред себе носи девердара.
 Вук на вука ни поноћи неће,
 А ма хоће јунак на јунака,
 Абди Љуци на бијесна Вука.
 Кад с' Абдији ближе примакао
 Па га Вуче гађе девердаром,
 Ту га пуста пушка преварила,
 Нешће пушка ватру прихватити,
 Турска пушка на Турчина неће,
 Еј' и прије у Турчина била,
 Скинуо је Лопушина Вуче,
 У Зминицу са Прекића Рама;
 Ваља пушка стотину дуката,
 Лопушину стоји без динара.
 Од како је Вука допанула
 Послушна је вазда њему била
 А сад га је ватром преварила.
 Па пшшто га пушка преварила,
 Тури пушку на долину Вуче,
 Па сребрни анџар дохватио,
 На Абдију загон учинио.
 Вајде није хвалити Турчина,

А кудити мрка каурина,
 Дobar бјеше силан Абди Љуца;
 Бјеше Вуче бјесан и дугачак
 Абди Љуца и узак и кратак;
 Дobar бјеше силан Абди Љуца,
 А ма бољи Вуче од Абдије;
 Но је бољи талих у Абдије;
 Нагони се сила на бијеса
 Абди Љуца на бијесна Вука.
 Варају се и ударају се,
 Абди Љуца преварио Вука,
 Клече Вуку под лијеву руку,
 Нада се га ножем ударио,
 По мишици и десници руци,
 Скочи рука преко мрка Вука.
 Тад се јадан насрдио Вуче
 Па се саже до зелене траве,
 У лијевој ножка прихватио;
 Прикучи га руком чолавицом,
 Обали га у зелену траву.
 Шћаме Вуче посјећи Абдију,
 Но дотрча Нешо и Перошу:
 Помогоше умријети Вуку,
 Ту Вукову посјекоше главу!
 Кад без Вука војска останула,
 Тада Турци јуриш учинише,
 На смућену војску ударише,
 И тридест им глава посјекоше
 Па се натраг Турци повратише
 И врнуше овце Кајовића,
 Кајовића и Мустафагића;
 Кад се доље Турци окупише,
 Ал им нема тринајест Грађана
 Најбољијех од града Никшића,
 И нема им седам Кајовића
 И са њима осам милих брата
 Осам брата све Муставагића
 И нема им Деда Лачковића
 И Омера сина Дедовога.
 Ту намртво нађоше Грађана
 Ђе им бјеше тридест погинуло
 То је било истина је било.

* *Примједба.* Ова је пјесма прибиљежена од до-
 бра пјевача, Мирка Николића перјаника из Лукова.
 Варијант је пјесме „Јунаштво и смрт Лопушине Вука“
 која се налази у Вуковим Дјелима: Српске Народне
 Пјесме, књига IV државно издање Београд 1896. г.;
 тамо је по реду 54. а на стр. 383. Разлика је међу
 њима доста велика, по љепоти и оригиналности а и
 по величини. Ова, коју ми доносимо, много је одмакла
 од своје друге у Вуковим Дјелима, по свему; нема
 у њој оног доста пута, досадног понављања једних
 истих ријечи. По језику је карактеристична за крај
 у којем је забиљежена, те се у њој може наћи по
 гдје која турска ријеч, која на свом мјесту лијепо
 пристаје. Географија мјеста, гдје се догађај десио,
 вјерно је представљена; а и садржина је доста исти-
 нита, да би се могла у неколико употријебити као
 историска грађа. Она у Вуковим Дјелима има 506, а
 ова наша 737 стихова. Из поменутих разлога сма-
 трали смо као добит за традиционалну књижевност
 донијети пјесму у нашем листу. М.

Народно предање о св. краљици Јелени.

Прича се, да је краљица Јелена живјела
 неко доба у селу *Чуковићима* у *Доњем*
Љубошину (Ријечка нахија), на мјесту, које
 се зове *Ексе*. И данас има ту зидина од
 куће, за коју се вјерује, да је њена била.
 Док је краљица ту живјела брижљиво је
 гајила пчеле. Једном јој се покраде по-
 ноћи неколико улишта. Кад она јутром
 устане, те види, да је похарана, обазре
 се тамо амо, неће ли угледати каква трага
 лупежма. С мјеста, гдје је она становала,
 може се лијепо видјети Скадарско Језеро
 до Враћине¹⁾ и она кад тамо погледа види
 једну лађу, која се Враћини приближивала.
 Светитељка рекне: „Ах то су Враћинаши,
 нико без њих није пчеле покрао; ако су
 то лупежи, да Бог да се сад скаменили!“
 — и они се скамене са лађом заједно, те од
 њих постане *Осредак*, који и данас стрчи
 из воде, а под Учком или Трновском Гором.

Кад је једном св. Јелена проклела
 језеро *Веле Око* у Глухом Долу у Црмници,
 да се у њему никад рибе не лови, онда
 Глуходољани и Сотонићи пођу за краљи-
 цом, која бијате отишла пут Приморја, да
 је нагнају, да скине проклетство с њиховог
 риболова. Кад је краљица дошла код села
 Зубаца, гониоци јој се бјеху примакли, те
 она закликује у помоћ Зупчане. У то се
 из Зубаца одазове једна жена и нико више
 не изађе. Св. Краљица рекне: „Ај да Бог
 да се у Зупцима вавда жене одазивале.“
 И од онда до данас никада се из зубачке
 куће неће одазвати мушка глава, ма кога
 из породице звали, већ свакад изађе жен-
 ско и одазове се ономе који у дом дозивље.
 — Св. Јелена размине пут Бара, а кад
 дође до града позове Баране у помоћ и
 они листом устану, те отјерају Сотониће и
 Глуходољане. Баране краљица Јелена бла-
 гослови, да свако код њих нађе себи заштите
 и помоћи, што је до данас и бивало.

На брду Грапу више Зубаца начини
 св. Јелена градић по чему се то брдо и
 назвало *Градац*, а ту ископа и језерце
Рибњак, у које је пуштала рибу, те се по
 томе језеро и прозвало тим именом. Под
 самим градићем, са сјеверне стране, сази-
 дала је краљица Јелена манастир и посве-
 тила га св. Јовану Крститељу и у том је
 манастиру — како се прича — живјела
 2—3 године²⁾.

¹⁾ Село на острву у Ск. Јез.

²⁾ До мјеста, на којем је овај манастир био, по-
 дигао је 1884. год. данашњи Господар Црне Горе
 цркву у славу св. Василије Острошког, а у спомен
 својим борцима, који погибоше при освајању барског
 краја 1877. г.

Из овог је манастира — како се прича — краљица Јелена отишла преко Скадра (гдје се у цркви св. Николе покалуђерила) у Елбасан и тамо се настани. Сотонићи и Глуходољани, како остадоше без риболова, (својом кривицом, јер нијесу краљици давали прави доходак који јој је од језера припадао, те она језеро прокуне, да се у њему ништа не лови)³⁾ о којем су докле живјели науме отићи краљици и покорити јој се, те је молити, да скине проклетство са Вељег Ока. Што науме то и учине; стиђу право у Елбасан и падну пред краљицу, признају своју погрешку и замоле је, да им опрости и да им рибу у њихово језеро поврати. Краљици се не могне на ино, него им даде нечесова три зрна умотана у рубац и рекне им: „Иди-

³⁾ Предање: како је и зашто језеро проклето и како су постала имена: Сотонићи и Глуходољани, као и све, што се од предања о краљици Јелени у Црмници до данас задржало, раније је штампао г. Л. Јововић, а овдје напомињемо понешто само ради везе.

Зулиц, 1901. год.

те дома и однесите ово, те баците у језеро и у њему ће од сад бити рибе више но до сад.“ Опи захвале краљици и весело се поврате. Морила их је радозналост, да дознају, шта је то краљица умотала и кад дођу на бријег Бојане, код самог Скадра, одмотају рубац и при одмотању падну два зрна у Бојану, а само им једно остане. Ту гдје су она два зрна пала јесу данашњи Даљани — најчувенији риболов на Балк. Полуострву.⁴⁾ Црмничани отиду даље са оним зрном, што им још остаде. Кад дођу на мјесто, гдје је данашњи Вир-пазар рекосе међу собом, да није вајде, што једно зрно носе, кад нијесу сва три, која им је краљица дала, те боље да и њега баце. Тако и учине и баце оно треће зрно, у Скадарско Језеро до самог Вира и на том се мјесту од онда лови велика риба, а у Вељем Оку не би више рибе, до неке ситнежи, која и није за лов.

⁴⁾ Даљани се зову направе за рибане, удешене на шиповима на којима се заиста огромна риба лови. У.

Приближежио: Петар Мајић, учитељ

Н а ш и п о к о ј н и ц и

Др. Светозар Милетић

10. феб. 1826—22 јан. 1901.

Кад је ријеч о великим људима, који су могли утицати на догађаје у својој околини, давати им правац, кад је ријеч о људима, којима се дугује слава, захвалност, дивљење обожаване ради величине духа њихова, ради њихове енергије, поштења, чврстине карактера; не може се да се не помене рад Великог Србина пок. Др. Светозара Милетића.

Дешава се, да се савременици преваре, прецењујући рад извјесне личности, учини им се велика; а међутим доцнија покољења на њу забораве. Често пута, засјени савременике, њен успјех те им не пада ум, да узму у обзир срећне прилике које су јој биле наклоњене, умјешност којом су се користили, те то је узрок да кад и кад људи средњих и обичних способности — медиокритети испливају изнад средине, коју мало чиме надмашују; пењу се на важна мјеста, и отоле, кад тад падају стрмогла-

вице а прије а послје — сваки добије оно што је заслужио.

По своме значају нијесу сви догађаји подједнако важни. Поједини се својим моћним утицајем издигну над другим — велики су. Инспиратори тих великих догађаја јесу велики људи; њихово доба носи њихове ознаке, њихов тип — њихов карактер.

Чуће се често пута, велике људе не разумију савременици, њихове идеје надмашују потребе свога времена, дају више но што се тражи, те овакви ријетко доживе остварање својих идеја. Тијем се пак важност великих људи не умањује, ма да не сачекају и доживе виђети своју мисао остварену; оно што су дали оно што их је а прије а доцније учинило великим — идеје, остају одушевљавају и покрећу на рад доцније нараштаје. Оно што су радили не пропада, плод се посијаног сјемена јавља, сазријева. Примјери и дјела великих људи не умиру, на против живе, отворено нам зборе, праве нам путове освјетљавају по њима нас воде и к мети доводе.

Згодне и подесне прилике, као што рекосмо, учине, да се и медиокритети издигну, прославе, те се представе, ма и за мало, као заслужни људи; но у тешким приликама изнијети ногу пред осталима, у приликама кад се води борба неједнака, између слабијег и много пута јачег непријатеља, то је тежак посао, то су могли само они, каквих је мало, а какав је био пок. Светозар Милетић.

За посљедње педесет година, живот Срба у Аустро-Угарској проткан је радом пок. Светозара Милетића. Необични таленат, велика спрема, гвоздена истрајност у предузетом послу, јака воља и самопрегоријевање, учинили су те је давао правац раду и животу Срба у Аустро-Угарској. У борби за народна права и слободе, припала му је тешка улога политичког народног вођа, и као такав изложен ударцима са свију страна. Цинички нападаји, клеветања, пријетње и друга разна подметања, долазили су од његових непријатеља, но Милетића ништа није могло спријечити а да не остане при своме такту, вјеран задаћи својој, и непоколебљив; а одговараше им мушки и достојанствено.

Његов се рад није ограничавао у кругу своје уже домовине; с истом је пажњом пратио догађаје по свима српским земљама; његово српско срце подједнако је откуцавало за свакоје Српче од Велебита Саве и Дунава до Солуна, од Ловћена и Дурмитора до Искра и Балкана. Залагао се не мање и за хрватску, словачку у опште за словенску идеју, те га справом спљетско „Јединство“ назива великим Словенином на словенском југу.

Радио је и на књижевном пољу, и да га није политика апсорбовала, достигао би, с правом се мисли, наше великане на том пољу. Најљепша од његових цјесама, која се пјевала као српска химна у Војводини, почиње овим заносним ријечима:

„Већ се српска застава
Свуда вије јавно,
И српска се браћа
Свуда боре славно.“

Његови чланци у „Застави“ смртно су гађали оне, на које су наперени, а били су мелем за измучену душу Србинову.

*

Милетић је син ваљаног и честитог српског занатлије Сима и мајке Тодоре. Родио се 10. фебр. 1826. у Мошорину у Шајкашкој. Отац му је имао седморо ђеце, а Светозар је био најстари. Основне српске

школе свршио је у родноме мјесту а њемачке доцније у Тителу. У школи је био први ђак и тамо и овамо. Будући му отац сиромашан, хтио га је упутити на занат. Мајка му пак навали, видећи у њега воље за школом, да се да на науке и, благодарећи својој мајци, почео је, и ако у претешким приликама, похађати новосадску гимназију. Немајући средстава да плаћа издржавање слали су му храну од куће; а на стану је био у једном сиромашном крају Новог Сада. Мучећи се свакојаким мука: чистио је обућу, доносио воду, и радио многе тешке кућевне послове довршио је први разред гимназије. У II разреду већ је давао лекције и био је препецтор и Др. М. Политу Десанчићу доцнијем свом сатруднику. Тадашњи вршачки владика Јсиф Рајачић, увиђајући у младоме Милетићу необични дар, одреди му годишњу помоћ од 100 форинта. Свршивши V разред гимназије одлично, оде да доврши два посљедња разреда у Пожун. Мала сума новаца није му већ била довољна, те је и тамо био принуђен давати лекције, а уз то њежна љубав према својима учинила је, те је гладовао — одвајајући од својих уста и пошљедњу кору хљеба, само да по рђе што пошље својим сестрама. Тако га је затекла значајна 1848 г. Пун идеала, пун пожртвовања похита, да своје млађане силе стави на услугу народу своме.

Иза свршених догађаја, несбична даровитост овог младог ђака падне у очи Књазу Михаилу Обреновићу те буде наименован за књажева питомца за све вријеме школовања, тако му се да срећна прилика те оде у Беч гдје је свршио права, и априла 1854. године промовиран за доктора права. Одмах за тим видимо га као пристава у Лугошу. Године 1856, положио је адвокатски испит, настани се у Новоме Саду и брзо се прочује као најбољи адвокат. У брзо за овим 1861. буде изабран за градоначалника, но то није било дуго, смијене га, те се опет врати адвокатском раду. Милетић мислећи, да ће више користи донијети своме народу пером и јавном ријечи у штампи 1866. узе да уређује „Заставу.“ Годину дана доцније би поново изабрат за градоначалника у Н. Саду те пренесе „Заставу“ из Пеште у Нови Сад; но није прошла ни година дана, а би опет смијењен са свог положаја и од тога доба „Застава“ му се није из руку измицала.

Својим чланцима у Застави и снажном бесједом придобије љубав народну те од 1861 г. до своје болести био је народни

посланик на Угарским Саборима и Српским Конгресима (изузимајући оно вријеме кад је таминовао у затвору). Године 1865. Милетић су изабрали за посланика на Хрватском Сабору, но у брзо се захвалио на мандату. Иначе је заступао све срезове и мјеста. О Благовјештенском Сабору заступао је Н. Сад, за Српско Народни Црквени Сабор биран је у неколико мјеста; а тако исто и на Угарском Сабору заступао многе срезове који га изабраше.

Не зазирући рећи истину, радио је и говорио оно што му је савјест налагала. Оштрину пера његова осјећали су добро противници му; год. 1896. у 118. броју „Заставе“ изиђе чланак „Тирилица у загребачком политичном Хербергу.“ Чланак буде оптужен, а сматрао се да је наперен противу бана Рауха, те Милетића осуди будинпештанска порота 18. августа 1876 год. на годину дана затвара и 500 форината глобе.

Од 6. октобра 1870. г. до 8. окт. 1871. Милетић је чамио у тамници. Бољка народна за својим браниоцем испољавала се на разне начине. Ниједног Србина није било који би прошао тим путем а да не сврати сузњу Милетићу у тамницу. Кре-тале су се велике масе народа и женског и мушког, нарочито тамо, само да одаду пошту Вацком мученику.

Кад је било доба, да се Милетић ослободи, сва важнија мјеста шлеу своје посланике да тамо дочекају свога изабраника. Било је том приликом око 70 изасланика са разних крајева. Бојећи се демонстрација, влада, да би их спријечила, пусти Милетића раније, те тиме онемогући спремани народни поздрав. Исти се случај десио кад су му у Новом Саду приређивали бакљаду 8. октобра; цијеле те ноћи била је у приправности варадинска посада, страже су непрестано крстариле улицама.

Једна друга новинарска парница противу Милетића повољно се сврши по њега.

Кад оно 1875. пуче пушка невесињска и отпоче борба за ослобођење угњетене ни браће у Босни и Херцеговини, Милетић је у читавом низу чланака у „Застави“ обратио пажњу на ове догађаје. Ређаше се чланак за чланком, љепши од љепшега, позиваху се (слободна) браћа да притекну у помоћ притијешњенима. 1876 г. кад бјеше свршена ствар да ће Црна Гора и Србија ући у крвави рат, тада је Милетић написао најдивнији чланак: „Брату брат а Турчину рат.“ Чланак је учинио сезанцију, неописано одушевљење завладало је особито

у Срба Војвођана; сваки се спремао да похита на крваво ратиште, у помоћ браћи својој.

За овај чланак оптуже Милетића те га ноћу између 4—5 јуна дигну из постеље и с 14 војника одведу у затвор и одмах по овоме, сјутра дан, отправе у Пешту. Читавих 15 мјесеци лежао је Милетић у затвору у Фортуну без суда и пресуде, и на коначној расправи би осуђен 1878. г. као велеиздајник на 5 година затвора. Очита неправда, због велеиздаје, а о томе није било ни ријечи, сваки је то осјећао, па су чак и мађарски листови после осуде јавно рекли: „то није било право.“

Те исте године кад се скупио Народно Црквени Сабор и у тајној сједници донио одлуку да се моли за помиловање у владаоца, Милетић се није дао склонити на тај корак. После 3½ године тамновања буде помилован. За то три и по године лишен је био свега, узеше му перо и хартију, књигама се није могао служити, био је отуђен — што но вели наш народ — и од Бога и од људи. У три неђеље свега један пут га је могла походити његова најужа породица и то на 10 минута. Из затвора је Милетић изишао сломљен и болестан, за дуго се није прихваћао рада само да се опорави. Октобра 1882. год. већ се разболио а 1883 г., мјесеца марта, донијеше га полумртва из Беча у Н. Сад. Читавих седам недјеља није о себи ништа знавао, и сваки држаше, пошто и љекари бјеху изгубили наду, да неће издржати. Његова снажна и кренка природа, и саму је смрт овога пута победила: опорави се и тјелесно и душевно.

Нада, е ће се опет повратити и стати на чело јавних радника, у брзо је ишчезла; у брзо за овим наступи катастрофа, он умире за јавни рад, — за народ. Милетић је од тада престао да живи за српску ствар, и ако не тјелесно, његов велики ум помрачио је, баш онда кад је био најпотребнији.

Расцјеп у странци, раздор у народу, неуспјеси скоро на свим линијама, резултати Берлинског конгреса убрзају му — поред других претрпљених мука — пад. И од тога доба Милетић је боравио у тихом домаћем куту, далеко од борбе и вреве свакодневне, у кругу своје породице, гдје је напрасно испустио своју племениту душу 22. јануара ове године.

*

За рад сваке историске личности, нема сумње, од великог је значаја ути

цај средине у којој се креће у којој дјела; не може се је ослободити, њен се утицај опажа у њеним мислима у њеном раду, и хтјела не хтјела подлегне јој имитује је; у противном пада под њеним ударцима. Дух времена, како га обично називљу јесте обиљежје једног историског времена; дух времена чини, те се једно доба од другог разликује својом типском одликом у свачему; он се осјећа различито према разном дјелању и у разним областима. Према њему, ма како велика била, историска личност немоћна је да што сама учини; маса пак — средина, кад увиди да тај дух времена не одговара потребама њеним, постаје њиме незадовољна, кадра га је промијенити и кад га промијени настаје нови дух времена. Ниједан се покрет у историском животу није извршио а да судбина масе остане недирнута; на претив увијек су извођени утицајем масе, њеним учешћем — њеном помоћу. Не треба пак ни утицај средине схватити као апсолутно свемоћан, то би значило, да нема великих људи, на тај би начин њихов значај био негиран. У људском напретку не иде сва маса истог друштва у једној линији, једнаким темпом, неко: бржи, спремнији изиђе напријед; неко: тримији, ограниченији, изостаје. Мали се број нађе који обично излети пред осталима; ако је идеја која покреће, — идеја водила потреба и времена и друштва, мањина која се истакла, која руководи и даје правац, која предначи највише је осјећа она ће се у брзо претворити у већину; из те мањине су велики људи.

Милегић је долазио у прве ове мањине — у велике људе, али идеја коју је заступао није била сазрела у маси — у чијој се средини кретао, оно стање против којег је енергично војевао није из коријена пољубљено није било спремно за пад — ни мањина га није разумјела, није га помогла, он је *пачуо*. Идеја водила — идеја ослобођења није пропала, свијест о њој постаје све јача — интезивнија, и неминовно ће доћи вријеме њеног остварења и за наш народ.

Српски Пантеон примајући Милетића, примио је у се једног између најзаслужнијих.

Мир. М—ћ

Војвода Марко Миљанов

— 1830—1901. —

Још један нам орао одлеће у оно јато из којег ни неће више долећети; остави нас још један од оне старе гарде, којој као да Бог бјеше судио, да у прошлом вијеку уздигне српско племе на кулминациону тачку народне части: 2 фебруара ове године умро је у *Новоме* у Далмацији *Војвода Марко Миљанов Дрекаловић*.

Војвода Марко се родио на Медуну 1830. год., гдје је провео и своје дјетињство у кићи дотле ничим неистакнутог му родитеља.

Мале се ствари често истичу као не посредни узроци замашних догађаја: Виктор Иго вели, да битка на Ватерлу не шћаше бити онако свршена, да оног јутра испред саме битке не пороси киша, а од каквог је значаја за даљи развитац догађаја био онакав свршетак битке то већ знамо. Ситница је једна била узрок и да се Марко Миљанов још као дјечак истакне, а ово његово рано истицање било је од огромног утицаја за доцнији му рад. Говори се да је Марко једном као чобанче у планини убио курјака и у свађи око коже му погуби једног Турчина. Тиче соколово је окусило од свог првог лова и није могло више бити мирно — Марко послје овог догађаја постаје све чувенији због својих дјела, а нарочито се истиче у једном боју Куча са Турцима на Фундини. За њега је чуо и Дом Петровић-Његоша, који никад није допуштао да се у његовом домаку забаци оно, што треба да на видик изађе; блаженоупокојени Књаз Мученик освојив Куче узме Марка код себе и постави га за свог перјаника. Перјаничка чета бјеше за Црногорце врло ваљана школа свога времена и тој је школи имао и Марко много захвалити.

Кад су Кучи опет потпали под Турке Марко се врати у своје племе, али не да буде турски поданик, већ да лови турске зулумћаре — он хајдукује сам и са друштвом. Његово име постаде страшило за Турке, а Малисори га опјеваше и створише од њега легендарну личност: вјеровало се да му пушчано зрно не може нахудити; вјеровало се да је чета, коју води Мар-Миљан — тако су га звали — непобједна.

1860. год. би угашен драгоцјени живот муњевитог Данила I. и на црногорски пријесто дође наш данашњи срећни Владар. Млади Господар дозове к себи Марка Миљанова, те га задржи за свог кабадахију.

Господар је у свакој прилици Марку укључивао Своју превисоку наклоност. Марко је сада самоучки постао писмен.

Кучи се подигну на оружје 1862. год. и тада се Марко одликовао као изванредни јунак, а кад му племе и даље остаде као турска раја, он се склони у манастир Дугу у Братоножиће, да буде браћи у близини.

Господар, да би наградио његова дјела, дао му је титулу војводе и постави га за командира Братоножића, па послѣје и за начелника братоножићског и љеворечког. Милошта доброг Господара према његову витезу испољавала се и даље — Врховна Марко Миљанов постаје сенатор на Цетињу и у том га је звању затекао покрет од 1875. год., и последица му — наш рат. Сад се Војвода Марко, и као јунак и као бригадир — војсковођа, уздиже — што 'но се каже — на „девето небо.“

Но Војвода Марко није био само јунак и војсковођа, него он је био духовит у пуном смислу те ријечи, импозантан својом интелигенцијом као и херојством. Човјек послѣје разговора са њиме занио би се, те не би вјеровао, да је то једва писмени самоук, већ човјек вис ко образован. Војвода Марко је био прави народни мудрац.

Наше старе народне хрстове крха вјетар времена једног по једног, а остаје српско народно шибље, којег ће „олуја“ повијати тамо и тамо, те ко зна и какав му правац дати!... Заиста се морамо забринути, кад помислимо на овакве губитке, забринути и поплашити се од неке самоће коју осјећамо без оних, који један за другим иду на пут са којег се више неће вратити!... Али и утјеха нам је, што међу нама остаје успомена на наше народне великани, успомена, која ће нас васпитати, да будемо вјерни девизи која је руководила наше идеалне мужеве, девизи: „Све за Господара и Домовину!“ На ову девизу потјећа нас и Војвода Марко Миљанов Дрекаловић, те зато из благодарности према њему придружимо се гласу цијелог народа и кличемо: *слава витезу од Медуна!!!*

С. П. Вул.

Стеван Лазич

— 1830—1901. —

2. фебруара о. год. угасио се један на српску просвјету веома користан живот, тога дана склопио је своје очи за навијек један између великих српских учитеља — умро је у својој 61. години чувени *Стеван Лазич*, дуговремени професор и

директор српске Карловачке Гимназије, члан књижевног одбора „Матице Српске“ ит. д.

Покојни се Лазич родио у Карловцима септембра 1830. године. Основну школу и ондашњу шесторазредну гимназију свршио је у свом родном мјесту, а философију у Сегедину и Загребу, те је 1850. год. био спреман за слушање на универзитету. Исте ове године отишао је у Пешту и ту испочетка слушао медицину, па не могавши, по својој природи, даље остати на овом факултету упише се на права, која је уредно свршио и апсолвирао у Бечу 1854. год., а ове године би и позват за професора на Карловачкој Гимназији, чега се он прими ради у овом заводу до 1876. г. као професор, а од ове до 1896. као директор, дакле свега 42 године!

Покојни је Лазич радио и на књижевности како преводној тако и оригиналној. Особито је био ревностан „латиниста“ — како се то обично у нас каже: поштовање његово према класичком духу и ауторима римским учињели су га одличним познаваоцем латинског језика, који је и у школи предавао. И као говорник и пјесник узимао је за узоре: Хорација, Виргила, Тацита, које је одлично и преводио. Какав је пак био елеменат националног осјећања, у ономе што је Лазич оригинално написао, најбоље свједочи она његова, српском народу толико омиљена пјесма: „На Врачару.“

Но тежина Лазичева рада, за народ његов, пада на његову наставничку службу. 42 године Лазич је образовао и васпитавао српску младеж и као прави наставник и као прави васпитач, и тијем је свој род неизмјерно задужио. Силом нам се намеће, да наведемо овде неколико ријечи г. В. Вујића директора Карловачке Гимназије, које је изговорио над мртвим Лазичем; ево тих ријечи:

„Људима, који проведу живот у служби народу, ваља и дужни смо, кад скрете трудне руке на вјечни одморак, признати то, ако су вјерно употребили дати талент, и ради спомена бољих и праведних дјела њихових, која не само, по пјесми, понесу собом него и оставе на корист и као примјер, двоструко добро учињено, савременицима и потомству.

Између свих земаљских бића једино човјек још на овом свијету живи два живота: чулни и осјећајни..., чувства безлична, апстракције логичке својствене су само човјеку..., он се уздиже изнад свакидашњих

прилика времена и мјеста, садашњости и непосредне околине, и кадар је винути се у натраг у прошлост и унапријед у будућност далеко преко свију граница вијека и самог свијета. Умом својим омогућује: науку, философију, религију, а његовим производом, језиком, који је неопходно оруђе идеја, посредује споразумијевање милиона, обојим подиже и гради државе и цивилизацију, те постају нова бића, нови организми, народи и друштва.

Но друштво није само продукат, оно је и фактор развитка нашег умног. У њему се поред особног искуства нагомилава искуство минулих нараштаја цједањем утисака, који не пропадају појединцем, већ их сабијањем у појмове, у облику поука и обичаја наслеђују млађи. Набављају се из почетка несвјесно и припадом, а преносе у слободном саобраћају свакидашњег живота говором, који допуњује и замјењује мишићне покрете, гесте, нејасне и нехотичне експоненте наше унутрашњости, на начин по све свјестан и вољан; најпослије у писму за растављање временом и мјестом фиксира се и завјештава умна тековина. А најпоузданије се постиже *књигом и школом* ова сврха, за коју се међу свијема друштвеним успоменама она нарочито оспособљава и подиже, јер се у њој, у школи систематично и стручно прибирају и израђују под именом сваковрсног знања и по том у народу даље растурају и измјењују тачне идеје и појмове за све области и органе друштвеног живота, који врше његове више функције.

У горњим се ријечима истиче важност и значај школе, те стим наравно и значај школ. радника, а Лазић бјеше школски радник не за мало, већ за више од четири деценија! Истина горње ријечи говори данашњи учитељ негдашњем свом учитељу — данашњи директор свом предходнику, али ко смије отворено устати и побити, да није у ствари све оно што је горе речено? — Нико и никада! Школе, настава, наставници стварају — у главном — преображај у друштву у смислу идеја цивилизације, а цивилизација као што знамо осигурава срећу друштва — срећу идеалну. Лазић је свесрдно радио за ту срећу свог народа и тај му народ — српски народ дугује много — премного, дугујемо му и ми као честица тог народа, те и из дубине благодарне душе кличемо: слава врлом васпитачу Стевану Лазићу — слава му!

С. П. Вул.

Поп Ђоко Пејовић

— 1835—1901. —

29. јануара о. год. преминуо је у свом родном мјесту Цеклину командир *Поп Ђоко Пејовић*, један од оних Црногораца, кеје је Бог обдарио са толико бриљантних врлина, да им се човјек не може надивити.

Поп Ђоко је угледао свијета 1835. године и настајући међу својима у гласовитој кући Пејовића добио је породично васпитање, како је у оно доба могао дати само црногорски дом. При том је и природа Попа Ђока била обдарила као права мајка, — бистрина његова ума задивљавала је оне, који га познаваху.

Покојни се Поп Ђоко учио књизи у добром манастиру и на Цетињу, а по овом га је запопио пок. Владика Раде. Једва му је било 14 година, кад је учествовао при једној опсади зетскога града Жабљака, гдје се показао као изванредни јунак, а ту је и једно око изгубио. По том је постао капетан свог племена, а за овим 1858. год. учествовао је у оној славној битци на Граховцу, и ту је добио част одличног јунака. Исте године се одликовао у чети на Скадарском Језеру, због чега га је обесмртио покојни Велики Војвода Мирко Петровић у оној пјесми „Освета попа Радосава.“ Био је на нашем двору уз оба Књаза из дома Петровића, а данашњи наш Господар слао га је политичком мисијом у Мисир, Цариград и друга мјеста турске царевине. Године 1874. постављен је за командира цеклинског и у посљедњем нашем рату са Турцима показао је чудо од војничке вјештине, да би му завидио какав свјетски генерал.

Јунаштво, дар војсковође, ријекта карактерност, бистрина ума, љубазност — све је то уздизало Попа Ђока у нашем црногорском друштву да је међу Црногорцима важио као личност првог реда; свако без разлике говорио је о њему са решпектом, свако га је поштовао и уважавао.

Не можемо пропустити, а да овдје не поменемо некога, који је давно преминуо, а који је имао јаког утицаја на развитак личности попа Ђока онакве какву је знамо. Поп Ђоко је имао старијег брата чувеног *Пера Јокашева*. Пера Јокашев је личност о којој ми идеалишемо, то је тип, чије биографске црте биле би идеално средство за васпитање младежи. Карактер у пуном смислу ријечи: са јаком и досљедном вољом, унутрашњом слободом, с љубављу према праву-правици и истини то је био

Перо Јокашев, а у томе му је подражавао васпитаник му и брат Поп Ђоко.

Поп Ђоко је отишао на онај свијет још јак и снажан, још способан за пут „Онам’ онамо за брда она“ — кад би на тај пут скоро пошли, те је његова смрт велики губитак у опште, специјално је губитак за јуначку кућу Пејовића, а особито за породицу покојникову, коју нека Бог утјешу, а врлом Попу Ђоку удијели рајско насеље!!

С. П. Вул.

Поп Јако Вулетић

— 1853—1901. —

На Цетињу 18 јануара испустио је честиту душу један од наших одличних јунака и четника, поп Јако Вулетић.

Родио се у селу Голубовцима у Зети године 1853. Књигу је учио у наших старих попова у свом селу, и још у раној младости у 16. години ставио је на се свештенички чин. Из малена је научио гуслати, те је јавно пред зетским Турцима славио и уздицао јунаштва црногорска громком пјесмом уз струне од јаворових гусала. Не мило Турцима бијаше слушати своје поразе и црногорско јунаштво у „својој“ земљи; младоме попу псчеше пријетње стизати са свакоје стране. Наоружан до зуба поп Јако није ни мало зазирао од њихових пријетњи и свој посао продуживаше, често чикајући их на кавгу. Он њима не пријеђаше; потајно је слао једног по једног Богу на истину; многи су омрцали а не свитали. Почиње ускакати у у Црну Гору доводити Црногорце и с њима је чешће нападао на зетске Турке. У то се јави и српски покрет пред рат црногорско-турски, па и сам рат. Положај му је бивао све тежи и тежи; знавало се за њ да је многим Турцима главе дошао, знавало се да јавно пјева црногорска јунаштва и турске погибије; јављено је турским властима за попу „бунтовника“ како га обично називаху; потраже га и позову на одговорност.

Кад Црна Гора зарати, поп Јако и ако могаше хајдуковати по равној Зети, срце га је вукло у кршове црногорске, браћи својој. С њима је прелазио границу и у свијем бојевима тога рата јуначки се борио. Године 1879. Голубовци родно мјесто попа Јака са још великим дијелом Зете пријеђоше у руке црногорске; и ако му је завичај био сад слободан, граница између

нас и Турске повлачила се поред самих Голубоваца. Тако, сам тај факт учини те је поп бдио непрестано на мртвој стражи, чувајући дом свој и тај крај од освете дивљих Арнаута, којима никако не могаше ући у главу, да дојучерашња мирна раја, живи слободно од њихових нападаја. Чести насртаји, убиства, пљачкање стоке и имања учесташе. Сад се поп Јако јавља са својом одабраном дружином као бранилац свога краја. Од мирне зетске раје створи соколове, јунаке који данас могу с ведријем челом, стати међу остале Црногорце а да их не прекоре јунаштвом. Осветити Зећанина или ма ког Црногорца од Бојане до Берана, било му је као посветити га. За главу је искао неколико глава и није му их било тешко добити; то најбоље знаду његови сусједи Арбанаси. Многи ли се ханџар наоштрио, многи ли се цефердара напунио прахом и љутим оловом да се ужди у попа Јака; многи ли се кади захвалио, да ће јој донијети главу попа Јака, па је своју изгубио.

У колико су га као јунака цијенили, у толико су му више о глави радили. Задао им је страх такав, да није фабула кад се каже, да су њиме жене ђецу плашиле. Читаве су легенде о њему створене у Арбанаса, изгледају, као што рекосмо, легенде но то су факта, о којима ће вам многи, као очевидци приповиједати. Позната је она прича коју често понављају у Зети и по Црној Гори кад се поведе ријеч о попу Јаку и његову јунаштву:

Како се неки Турчин међу дружином, купујући нож у Скадру захвалио: „Е вала! овим ћу ножем посјећи попа Јака“. Глас о овој хвали оде од уста до уста. Чује за то поп Јако, те се крене у исто село одакле је био хвалиша. Затече га при вечери, пошто му назва Бога, упита га, гдје му је онај нож, што га је ових дана у Скадру купио. Турчин се престрави, понуди га, чисто молећи, да сједне и да га почасти. Поп Јако му запријети да се жив не чује, живне га изван куће, нареди му, да нож одмах изнесе; узме му га, и Турчина са собом поведе до саме границе. Кад су били на граници, Турчин се препадне да ће га посјећи; но веома се зачуди великодушности, кад му поп Јако пружи нож с ријечима: „Ево ти ножа и слушај, ако га не продаш за три дана, у јад ти је дошла хвала! на теби неће бити главе. Турчин замаче у густу помрчину, а поп се врати дома. И заиста Турчин је, сјутри дан, нож продао.

Једном пак, кад наша војска извјесним случајем напусти Зету до Мораче, поп

Јако се ријеши да остане на своме огњишту и да ту дочека Турке који се очекиваху сваког часа. Наредба је била да се свако склони из тих крајева, и попу Јаку би наређено да и он то учини. Командир, који хтједе да изврши наредбу, заповиједи му да учини, што се наређује без одлагања, по највећем на јак отпор, пошто поп са својим браћевницима бјеже кадар у огањ угазити, а не хоћаше кућу оставити — Морало се одустати од заповијести, да се не би крв пролила, и сјутра дан пригорска војска враћајући се поново на своје положаје, нађе попа Јака са браћом здраве и веселе, јер Турци не нападоше.

Оваквих цртица из живота покојникова било би доста, простор листа нам не

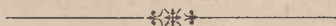
допушта, упуштати се потанко у његову биографију.

Бјеше поштен, честит а поврх свега
искрен до краја, колико је био јунак на
пушци и ханџару, толико и онђе гдје је
требало истину рећи.

Дуга и истрајна борба која је трајала скоро три деценија, вјечито бдење на мртвој стражи, истрошили су га. Удар за ударом стизао је и пошљедњи, кад му син погибе а у скоро за овим брат, јуначко срце сломише, и не мога пребољети. Почео је побољевати, и 18. јануара ове године умре у Даниловој болници гдје је дошао ради лијечења.

Слава му!

Мир. М—н

Историјска Грађа

Два писма Али-паше Ризванбеговића. Али-паша Ризванбеговић, поставши везиром Херцеговине, развио се у историјску личност, која заслужује да се још проучава; за то и доносимо сљедећа два његова писма; писана су босанчицом, тако званим „беговским“ писмом, и прво управљено калуђерима манастира Душког у почетку носи наслов „Галипџ Али Паша“ — „Везирџ Херцеговачки“ са тугром и гласи:

Съ овомъ нашомъ Везирскѣмъ бѣжардиомъ являмо се свиенъ калѣтерима, и поповима и кнезовима и свиенъ раи по ѿивар⁸¹⁾ нишискоме, како смо пратили по нашемъ каваз⁸ Х⁸сеин⁸ книг³ Арзихалъ и општи мазаръ и виѣсмо, да сте се заклели и обеянили, како сте предали све главне хараче Муяги Марашу у осамъ година прие кадае онъ кѣпио по ѿивар⁸ и ниему остало нимало кусѣра и како (е) дизо бѣбасире и прие за то и ние се могло наѿи никаква кѣсѣра при вама; и да су се заклели и сви кнезови. Сада за то и све видио п раз⁸мио Х⁸сеин⁸ Кавазъ да нема при вама нимало кусѣра од оне араче Марашове. За то даемо вама ову наш⁸ бѣжардию, како нема нико више (више) тразити у васъ никакви кусѣра од више речене араче Марашове.

шове, и како ние се могло наћи ни прие,
ни сада никаква куѸра дае остало при
вама. Ви гледайте, владаите се по свемѸ
као права царска рая, и ми ниесмо каилѸ
ни рази, да вамѸ бѸде никаква тегота мимо
Божиега серията (Шеријата),

У Мостару 1837 мая 29.

Свдје долази власторучни потпис
Али-пашин турски писан.

Друго писмо гласи:

Со овомъ нашомъ везирьскомъ буюр-
диомъ являимъ свиємъ калѣѣрима и попо-
вима по свои херѣцеговини и по требинъ-
скому кадилѣѣ, такоѣѣрѣ исто и свиємъ
кнезовима по томъ свои рай: како смо
ѣбли изненада да има некаквие мозевира и
лажаца, кои бацаю витъ меѣѣ райомъ и
лажѣ да ѣе опет доѣи дрѣѣи владика у
Херѣцеговинѣ и докѣ разѣберемо кои сѣ
ти музевири, даѣемо имъ низамъ и кое за-
нѣи. А вама свиємъ заповѣдамо и даѣемо на
занѣѣ: како ѣестити и многолѣтѣни царѣ
такоѣѣрѣ и патриарѣхъ дали сѣ на ново
Херѣцеговинѣ владици Иосивѣ докленѣ ѣде
живѣ да ие владика меѣѣ вама. Ьѣдуѣи
даие и прие кадае био у Херѣцеговини
доста се лиепо владао и доста мѣѣе видѣо
у ониємъ смѣтѣяма и штоие могао бранио
свие васѣ и достае вѣштѣ свакоме послѣ
на овоме крау. За то смо и ми писали и
искали знаѣѣи даие царѣски садикѣ у

¹⁾ Ћиваръ = Џивар, данас се зове Горње поље требињско; онда се сваки кадилук котар звао Џивар. Тада је овај манастир спадао у никшићски кадилук.

свем8. Тако и ви липо га сл8шате а за све што не вама у закон8 и знаите добро, кои гоћ нис нѣм8 у гаирет8 бити ће жестоко наказанъ. Сввише сада наново валя да м8 помогнете и угаиретити докленъ се и онъ к8ртарише д8га. Такоє и св8дъ обиѣи; па љете пошлѣ у сваѣмъ рахатъ битъ съ нѣиме.

Дашо у Мостар8 1849. фервара.

Него се владите липо, као права царска рая, и не сл8шате лажевние музевира да нисте и ви бег8с8рѣ: тако се владите, како ваѣ заповѣдамо, па љете бити по свем8 рахатъ у царєво здравлѣ и кои гоћ не дає нѣеговѣ липиєм наѣиномъ даѣе се б8мбаширомъ.

Али пата везиръ Херѣцеговаѣки.

Приопѣио О. Козиѣ.

К њ и ж е в н о с т

Свети Петар, Господар Црне Горе и Доситије Обрадовић. Почетком XX вијека доносимо на ниже два писма овијех двају великијех савременика о намишљаваном књижевно-просвјетном покрету српском на овијем странама, на којима је Доситије прије тога био провео њеко вријеме. Он сѣм пише: „Поѣм морем у Боку од Котора, да ту наѣм карабољ за Грецију; но у том се мјесту разболим од грознице. Намјери се на ме њеки игуман из св. Петке из Мајина; каже ми он да је бједна ствар за грозничава мореплаваније, како и јест; позове ме к себи, и наложи ми, да за моје препитаније, кад би ме грозница пуштала, четворој дјецѣ лекције дајем. Епископи црногорски, стари Сава и Василије, имали су и у Мајинама своје долове, винограде и маслине; и мало по даље на Стањевини свој манастир и дворове; и тако би често с њима бивали. Тресавица како ми узјаше за врат, нипошто цјелу јесен и зиму неће да ме прође; но сваки трећи дан етоти ње. О празнику Воскресенија на Стањевини служим као дјакон с Владиком Василијем и с многим другима литургију; не имајући на таки славни празник нигдје никога да запои — Оѣеш да те запотим? рече ми — барем да знаш, да си у Черној Гори био. Што Вам драго, одговорим ја; мени је све једно та сад, та послѣје. Једва то изречем, он учини знак старому Архидјакону Стефану, а ови ти самном: Повели.“¹⁾ Ово је било г. 1764, и наводимо, да читаоци боље схвате и оцијене следеће писмо Доситијево:

¹⁾ Писма Доситија Обрадовића, као продужење живота и прикљученија његови.

Преосвјашчењении, високославни господине и благоуправителју народа!

Ваш искрени попечитељ и роду својему топли доброжелатељ јавио ми је ваше милостиво к мени наклоњеније, за које вашој родољубивој милости чувствено благодарим. И мени би било, као да први ред божѣим благодјетелним воздухом дишем, кад би слатким, свободним, миле матере наше Србије воздухом гди нибуд дисати почео: то би за мене блаженство било. Навластити познавајући од стоусугубљени (о вашем к мени предрагоме лицу) гласова, какав сте ви љубитељ и рачитељ српске ползе и славе, а шта од овога може једном Натанаило-српском меком срцу драже и слађе бити?

Ја једва чекам, да се наше преизрјадно „Всеопште земљеописаније“ у Венецији соверши, и желим љегод међу моје сродне, миле људе поћи, гди би се једно лијепо училиште воздвигнути могло и, ако и малена, штампарија за потребу школа и цијеле нације установила. Мислио сам овдје припочекати, да се види, шта ће се из српске инсурекције родити. — Имам себи за насљедника пре-красни парави и наука младића,

који је заиста нашему роду дар неба; и за њега ми је више старост него за мене, пити би рад, да овакови предивни човјек у утјесненије и скудост дођу, који је достојнији да Србљем на ползу лијепо и спокојно живи. Имам велику надежду, да кад великодушни и могућни рода нашега виде и познаду, да се о свеопштем и дуговјечном наше нације добру и напретку настоји нелесно и кад се ово добро дјелствително и очевидно покаже — да ће се међу њима јоште Божићара наћи и воздвигнути. Мјесто, које ми желимо, ваља да је обитано, не усамљено, гди је земља родна, лијепа и плодовита, гди растови и лијепе липе расту. Наши ученици ваља сваки дан по два сата у вртограду своје земље да дјелају и да се никаквој мекости не предају.

Ваше остроумље и здрави разум, милостиви мој господине, може из ово мало и даље и шире судити, што би ми ради. Ако нас с чим обнадежити можете, знам да ће те то радо учинити човјеку, који вас обожава и пребива.

У *Тријесту*, 9 марта 1805.

Ваше предреге милости умилјеиши слуга
Доситеј Обрадовић ²⁾

Доситије, дакле, који је живио у Црној Гори, и то у оном питомом, дивном крају изнад Будве, жудио је, да ту једном почне писати „слатким, слободним, миле матере Србије ваздухом“ — „навластито познајући од стоусугубљени гласова,“ какав је Владика Петар „љубитељ и рачитељ српске ползе и славе.“ Он жели гдјегод „међу сродне, миле људе поћи,“ гдје би могао „воздвигнути једно лијепо училиште,“ а уз то „ако и малену штампарију за пштребу школе и цијеле нације.“ У опису мјеста, на ком би требало то просвјетно огњиште основати, види се, да је Доситије мислио на онај крај Црне Горе, њему већ познати. А није сам — има већ свога насљедника „прекрасни нарави и наука мла-

дића, који је заиста нашему роду дар неба.“ Мислио је причекати, док се види, „што ће се из српске инсурекције родити.“ Али завршује: „ако нас с чим обнадежити можете, знам да ћете то радо учинити.“ Из овога писма се још види, по оним мјестима: „Ваш искрени попечитељ и роду својему топли доброжелатељ јавио ми је ваше милостиво к мени наклоненије;“ па: „Навластито познајући од стоусугубљени (о вашем к мени предрече лице) гласова“ — да је у околини „благоуправитеља народа“ Доситије био оставио најљепшу успомену, и да је било познато његово доцније дјеловање на просвјетном пољу, те да се достојио ту и цијенио, ако не и желио; што је тијем више побуђивало великог српског учитеља, да зажели „слатки, слободни ваздух миле матере наше Србије;“ другим ријечима Црне Горе, јер се била тек почела назвати Шумадија, која је кашње узела на себе име Србија.

На ово Доситијево писмо, и на доцнију пошиљку оног „нашег преизврјадног Всеопштег земљописанија,“ Владика Петар Свети овако одговара:

*Благородни господине,
Доситеј Обрадовић!*

Примио сам с пуним удовољством ваше почтено писмо, такође ново печатане у нашем језику књиге, од љубави ваше к мени послане, на које чувствително благодарећи вам, сердечно желим: што би у нашем драгом роду свеђер више таквих људеј било, који би своја дарованија и труде по примјеру вашему и с таквијем усрдијем, како и ви, љубезнији мње Обрадовић, на просвјешчењу својеј нације посвјешчавали. Јесам с истиним почитанијем

На *Стањевиће*, 23 октомврија, 1805

Вашега благородија покорни слуга
Черногореки Митрополит и ордена
св. Александра Невског кавалер
Петар Петровић Његош.

П. П. Драго ми је што ви имате једнога младића, достојнога себи насљедника, а ја се трудим да и овдје буде заведена малена школа. Молим, не прихватајте се на другу

²⁾ Домаћа писма Доситија Обрадовића, издање Срп. Ињиж. Задруге.

страну до полученија другогa мојега писма.

Тада је било у Боки наступило оно мутно доба, услед пада млетачке републике и заузећа Боке аустријском војском, које је свршило одма почетком г. 1806 доласком руског бродовља у Боку, и за то „благоуправитеља народа“ тек у октобру одговара Доситију,“ и у тадашњој неизвјесности, на његову понуду, само га моли да се „не прихвата на другу страну“ док друго писмо не прими.

Бог сами зна, какве су наде тада разгријевале оно велико срце „љубитеља и рачитеља српске ползе и славе“ — оног „великодушног и могућег рода нашега“ и „благоуправитеља народа,“ како све Доситије називље тадашњег Господара Црне Горе! Али догађаји, који су слиједили на нашем приморју, осујетише све те наде и жеље обају наших тада највећих Срба...

Ову успомену из почетка XIX вијека ваља допунити одговором на питање: који је то био младић „прекрасни нарави и наука, који је зашто нашем роду дар неба,“ ксг је Доситије сматрао својим насљедником и с којим је намјеравао, да отвори оно училиште и подигне штампарију у „слатком и слободном ваздуху миле наше матере Србије,“ о ком се Доситије више стара него о себи, „да овакови дивни човјек у утјесненије и скрдост не дође, који је достојнеиши да Србљем на ползу лијепо и спокојно живи,“ — с којим се справљао на рад у Црној Гори, у „великој надежди, да кад великодушни и могућни рода нашега виде и познаду, да се о свеопштем и дуговјечном наше нације добру и напретку настоји и лесно и кад се ово добро дјејствително и очевидно покаже — да ће се међу њима јоште Божидача наћи и воздвигнути.“

То је био *Павле Соларић*. Пред нама је „Поминак књижески о славно-србском в Млетках печатанију, великому и благословесному славно-србском народу и мудрим јего свакога званија предстатељем и просвјетитељем, от Павла Соларића. В Млетках, 1810. Писмени, и изживенијем греко-илирпчке печатње Пане Теодосија. Сија књижница дајет се туне.“ Соларић у овој књижници говори на 68 стр. о „славено-српском в Млетках печатанију“, па слиједи „Каталог књига славно-српских, печатаних у Димитрија, и Пане Теодосија, в Млетках, и по прилаженују цјену продајних“ до 84 странице, и најпоследње долази под насловом

„Вијест“ црквеним словима: „Наши Адриатически Сербли, у Далмацији, Албанији, Луци Которској, Черној Гори, Ерцеговини, Босни и проч. нису јоште довољно познати с нашим писмени грађданским: запињу у читању оваки књига, а њеки, по недогледању, сматрају их попреко као нешто латинско. Сазнавши то мојим искуством, а желећи да „Поминак“ овај читан буде от свију Јединородаца наши, стављам овдје Азбуку *московску* или грађданску према Кирилове или црквоне, да свакоме ласно буде и у овом новијем љепшем писму нашем извјештити се и извјестити се“. Па долазе у два ступца грађанска и црквена азбука.

Ова је дакле књижица свијета угледала у првом покрету новије српске књижевности, па ће бити умјесно, да чујемо, како је Соларић, један од првих и најбољих трудбеника на том пољу, схваћао уопште просвјету као плод књижевности; он вели: „Просвјештеније јест као столп зиждими, којега врх досегнути може до неудобозриме висоте. Зиждитељи почињу са земље; као трудољубиви мрави, снсе грађу на огромно дјело, којега возглед с временом изумљава очи зритеља: прилажу камен на камен, док не изнемогу; они престају бити, но зданије њиово продолжава се над костми их, и носи на стјенами својими, по мјестам их, увајана имена њиова благодарном потомству. Тјелом престају бити они, но духовне нетљене мошчи их хране се у књижески кивоти, против пагубњенше бједе човје-ческе, и источника свију други — незна-ства.“ У почетку XIX вијека с том свијелћу почињу наши „зиждитељи“ са земље поди-зати, „зданије, које носи у стјенама својима увајана имена њихова“, и то „зданије“, тај „стлоп“ ако концем тог вијека и не досеже „до неудобозриме висоте“, и ако његов „возглед не изумљава очи зритеља,“ ипак благодарно потомство одаје достојну пошту његовим „зиждитељима“, које сматра нај-већим неумрлим благом народним.

Прелазећи на проналазак штампе, Со-ларић вели: „кад су најприје, гдје, и каквими писмени печатати се стале књиге славенскога језика, јест мање пзвјесно, него да су печатале се зарана у више мјеста Германије и Италије, најприје Јеронимлими и Кириловими, по тсм и Римскимма буквами“. Па ту цитира: „Stavischer Bücherdruck in Wirtemberg in 16 Japrhundert. Ein litterarischer Bericht von Cristian Fr. Schnurrer, Prof. in Tübingen. Tübingen, in der J. G. Cotta'schen Buchhandlung, 1799“ — па „Gram-

matik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark, von W. H. Kopitar. Laibach, 1808“

Знаде за штампарски рад Божидача Вуковића у Млецима, али му је он узалуду ту тражио трага: „Ни трага ни гласа нема већ овдје о Печатњи Божидача Подгоричанина, о којему г. Д. Обрадович онако жарко упомиње у предисловију своје Наравоучителне философије. Најстарија славенска књига, што се наводи у књигохранилишту С. Марка, јест Псалтир Давидов од 1638 года, печатан у четвртку, в Млетках“. Па је потанко описује, из ког описа видимо, да ју је списао „барто Марков“ — а у „Предисловију“ видимо да је Бартоломеј син Марка Гинама „от мјеста зовом венецијанска умарцарија“. Па наставља: „Више наведена нека буду в доказатељство, да је у првој половини XVII столетија била в Млетках славено-сербска књигопечатња; обаче да је ово била прва овдје наша печатња, није истинито подобно. Ја сам доимао се књига здјепечатани, којих летопис, истина, јест из XVII вијека, којих обаче писмена квалитетом отзива се даље у прошасност.“

Из свега се види, да Соларић није знао о штампарском раду Божидача Подгоричанина више него што Доситије напоменуто мјесту пише: „Нек учини љубав наша чудо, и нека воздвигне из гроба заборављена благо име Божидача Подгоричанина, који при паденију последње славе сербске, то јест Херцеговине, даде од свога имјенија у Млетци содјелати штампу“... Одакле се види опет, да се у почетку XIX вијека није знало, да је још у XV вијеку била основана прва славено-српска штампарија у Црној Гори. А да су Доситије и Соларић то знали. — да су знали још да је то био расадник, одакле су пресадили наши калуђери толико других штампарија по Босни, Херцеговини, Старој Србији и чак до Биограда на Дунаву: каквим би поносом клицали и какве би вијенце благодарности савијали Иваву Црнојевићу и о. Макарији! Али они нијесу имали јасног појма ни о држави Црнојевићеве, што се види из оних ријечи о Божидару: „који при паденију последње славе сербске, то јест Херцеговине,“ и т. д.

Соларић потанко наводи књиге римске цркве, које су штампане ћирилицом у Млецима, па прелази, како је латинска буква код наших католика замијенила ћирилицу, што би заслуживало од ријечи до ријечи и данас прештампати. И ту оп-

ширно говори о књизи „Благо Језика словинскога, или Словник, у кому изговарају се ријечи словинске латински и дјачки“ — Thesaurus linguae illyricae, sive, Dictionarium illyricum, in quo verba illyrica italice et latine redduntur. Labore P. Jacobi Micalia societ. Jesu collectum. Et sumptibus Sacrae Congregationis de Propaganda Fide impressum. Lavreti 1649.“ Тим Словником уведена су латинска писмена у нашу католичку цркву, тз и код наших католика; и добри Соларић, пошто је навео аукторов предговор, који завршује: „и Бог ти дао своју милост!“ — наставља: „И теби, и теби добри Макаља! но што учини, Макаља, да от Бога нађеш?“.... па завршује: „Но да те отрјешим и опростим, друже Исусов, от преступка твога к роду славенском, рећи ћу, да је превелика приверженост твоја к проселитизму римском засјела била пред зјенице твоје, и теби Славјанину није дала више славенским а чима твоје славенске важније гледати вешчи“....

При свршетку Соларић нам каже, како се тадашња славено-српска штампарија у Млецима основала: „Димитрије Теодосијев, Грек из Јањине, дјеловодац у здјешњој греческој Гликијевој печатњи, вознамјери окол 1758 года сам за себе печатњу сооружити...“ Кад је добио дозволу од владе, пише у Русију и дођу му „московска“ писмена; пише у Рим и дођу му писмена Св. Јеронима; прибави још грчка писмена, и једног Руса „и објави се књигопечататељем греко-славенским.“ И отада је „гобзити се стала њива Муса“ славено-српски на западу, и тјем разбојевати, јако краснаја в пустињи, цркве наше у Далмацији, Босни, Херцеговини и пр. С „Плачем Матере наше Србије,“ с „Пјесном косово-пољском,“ с „Тренодиом в мир челољјека вшедшаго,“ и с „Сјетованијем наученаго младога челољјека,“ дато је начало свјетском, како с „Требником“ и пр. црковном нашем овдје књигопечатанију.“ Али што се печатало ту наших према грчким књигама једва је „као 1 према 99!!!“ — Па то овако оправдава: „кад помњиво око понре у сербски Илирик, и кад умом челољјека обузме напор жестоко стремивших се при-скорбни обстојаватељства преко областј негдашње Империје сербске; кад посмотри родољубац квалитетом злостојанија многољуднога рода својега чрез више од четирију стотина година, расцвјели се родољубиво сердце, и не зна си мјеста ни учјешенија наћи. Вмјесто власти рабство, вмјесто сво-

боде невоља, вмјесто чисте вјере сујевјерије, вмјесто благоимущества убожество, вмјесто наука и заната глупост, вмјесто дружељубија дивјачество!!!“ Али се опет тјешу: „Ако је и понешчасливило се государству народа овога поработати се, но Мусе његове, Божије Кћери, нису могле одржимо бити љутими окови жељезними нашега свирјепога Корана; ове су умјеле всегда некако сохранили се, всегда и у странствованију својему име своје и рода својега раслављати: нису могле ни ни вражде дароподатељства, ни угрози велебности, ни јазве несителства, ни бједствија нишчете нигда са свим преодолети. Просте и убоге оне су нами, ако и полумрачни, обаче невечерни сохранили се.“

Ствар, о којој је Доситије писао Св. Петру, Соларић овим ријечима додирује: „да и на другом јоште мјесту нешто важно са мном, по окончанију мојега земљеописанија, предпријати, сирјеч у Луци Катарској сербско правилно училиште поставити, к чему је већ дјеловително родољубива душа, покојни г. Јоан Николајев Јовович от Стратимирович, ондје опредјелио био даром свој један дом и вертоград..... по обстојатељства, всегда Србљем опака, прекратила су великих намјеренија исполненије! Человјека предлаже, а Бог расплаже! По тога расположенију с друге стране, и у исто вријеме, изненада плане огањ слободе сербске на Дунаву и Сави; изненада оживје лани име илиричко на адриатическом мору! Народи Европе обратили су очи гледати ове забвене бивше области. Радост овога прољећа поутјешила је разцвјећење Мусе и подвигла их посвуда к пјеснотворцем да пропјавују Србљем, вопијавшим до тоље сјетујушчу пјесн с поља Косова. Какогод буде из њињешних боренија, биће боља од бивше, судбина народа сербскога: надајмо се на Господа сил, не унивајмо, и будет.“

Кад је ово Соларић у Млецима штампао, била је пала млетачка политика превласти „несносителнаго католичества с Папином љутом инквизицијом“; па услед Презбуршког мира Млечи су се били ослободили и аустријске власти, која још није допуштала својим „привилегираним“ Србима у Угарској да установе своју штампарију, нити су је имали; него су Млечи тада спадали у италијанску краљевину, коју је Наполеон био основао. Тако можемо разумјети ове слободне мисли и срп-

ске наде Соларићеве, које су одма ускреле, тек су свјежи дах слободе осјетиле.

Тако ми сада изближе познајемо онога „красни нарави и наука“ младића, с којим је Доситије имао „велика намјеренија“ на овим нашим крајевима у почетку XIX вијека, кад су се старе државне зграде рушиле а нове подизале. „Остроумље и здрави разум може из ово мало и даље и шире судити,“ што ћаше слиједити, да „опстојатељства, всегда Србљем опака, не прекратише великих намјеренија исполненије!“

Т.

Елементи психологије, Н. de Raaf-a, српски превод од Д-ра Штев. М. Окановића. Овај се превод прво јавио у „Просвјетном Гласнику“ за пр. годину, а на наше велико задовољство ево га сада добијемо и у засебној књизи. Давно је призната истина, да васпитавати не може снаја, који не познаје објекат свог рада — душу васпитаникову, те је и напредак педагогике чврсто скопчан са напретком психологије. Ми Срби нијесмо били до сада срећни, да од писца Србина добијемо ваљану књигу за психологију (оно што је изашло није издржало критику), а неки који се латише преводјења само тијем свијету доказаше, да нијесу начисто са обичним психолошким појмовима (проф. Матић) Кад ово констатијемо морамо зажалити, помислив још, да имамо доста и добрих психолога, који са успјехом предају свој предмет — али по својим табацима! Но и схваћамо тешкоћу посла, знамо, да се није лако јавити као писац књиге за науку, која је још једнако у стадијуму развића. — Наш чувени — и ако још млади — педагог-философ Др. Окановић, који је за кратко вријеме обогатио српску педагошку књижевност са толико својих ваљаних радова, учинио је српском васпитачком свијету неизмјерну корист и са овим преводом Raaf ова дјела, ксје је као увод у психологију и може послужити за елементарно познавање психолошких закона, а у исто вријеме и као врло популарни упут за примјену тих закона у васпитању.

Преводилац је унио новину за терминологију и *осјећај* назива *осјешак*; мјесто *осјећање* пак узео је старији термин *чуство*. Ово наравно не би морало бити стручњака ради, али кад се често чује од оних који се рачунају научене главе, да бркају појмове: *осјећање* и *осјећај*, онда је наравно и ова новост корисна.

Овај превод г. Окановића сматрамо као претечу његовог оригиналног дјела у којем ће бити научно изложено стање модерне психологије у свој опширности и потпуности, чију потребу сам он истиче у предговору свог превода. Дај Боже да се не преваримо!

С. П. В.

Ишла је 15. и 16. свеска **Мале Библиотеке**: Милета Јакшић, *Приче* и А. П. Чехов, *Приповешке* превео Веља Миросављевић, свеска II 17 и 18 *Дршнице* Свет. Ђоровића. Цијена је свакој свесци само 24 потура, а могу се добити у свима књижарама. За веће наруџбине ваља се обратити издавачима Пахеру и Кисићу у Мостару. *Мала Библиотека* већ је позната српској читалачкој публици и број досадањих свезака свједочи оправданост њеног изласка.

Љетопис Матице Српске. Ове године имамо Љетопис с новим подмлађаним снагама; у крилу Матице Српске почело се другим правцем. Досадашње 3 свеске годишње замијењене су новином од 6 св. Љетописа а поред тога и 3 књиге Матичине. Уреднички одбор пружио прилику и широј читалачкој публици за 1 круну 5 „књига за народ“ с матичиним календаром.

Прва свеска Љетописа изашла је, ми је топло препоручамо. Нови правац, наши стари одлични радници на књижевном пољу обећавају сурадњу уз припомоћ младих, али интелигентних снага, од којих су неки од скора и радили дају нам јемство, да се пошло у напредак и да ће нови пут бити добар.

Садржина је: I. *Критичке студије о новијим српским писцима* од Др. Љуб. Недића Недић је у својој студији узео за оцјењује рад М. Ђ. Милићевића: „Положај у српској књижевности; Самоук — Преводи. Скупљач. Автобиограф и Путписац — Приповједач — Језик и Стил. Послије дуге и строге анализе рада Милићевића, Недићу је испало за руком да његов књижевни ауторитет, знатно пољуља. II. *Кибна замјена*, цртица из Лике, лијепа приповијетка Буде Будисављевића. III. *Из Мог Свијеша*, пјесме, младог пјесника Светислава Стевановића. IV. *Успомене* попа Јована Ковачевића пароха сентомашког из народног покрета 1848. и 1849 год., приредио А. Ђукић V. *Књижевности*, са оцјенама Јована Скерлића, Станоја Станојевића, Тих. Остојића и Петра Марковића. За тим прикази белетристике и историје филологије; Преглед повремених збор-

ника; Вељешке. VI *Гласник* и VII *Нове Књиге*.

Као што се види разноврсна и обилна садржина — нов рад. прекинуло се с предрасудама.

М.

Српски Књижевни Гласник уредник, Богдан Поповић, власник, Светислав С. Симић; уређивачки одбор: Др. Вој. Вељковић, Јаша Продановић, Љуб. Јовановић, Љуб. Стијановић, Светислав С. Симић и Слободан Јовановић. Излази два пута мјес. 1. и 15. Биоград. Први се број појавио 1. фебруара и већ смо добили два броја. Познавајући људе из књижевног одбора као наше опробане посленике са књижевничким гласом, а уз то фини и прецизни књижевнички укуси уредников, надали смо се, а нијесмо се преварили, да ће се лист одлично уређивати. Радујемо се.

М.

Коло, књижевни и научни лист, власник и уредник Дан. А. Живановић. Излази 2 пут мјесечно 1—16. Већ су изишле двије свеске. И ово је једна лијепа новина; бојати се само да се не попусти, да се књижевне снаге у Биограду не расплину на толико књижевних листова који сада тамо излазе.

Таленат и спрема г. Живаљевића и кола људи која је око себе као сураднике прикупио, тврде нам, ако се истраје, да ће и ово бити добит за српску литературу.

М.

Матерински Лист. Овај илустровани мјесечник почео је од Нове Године излазити у Биограду, а уредник му је *Раша Мишировић*, учитељ. Лист је посвећен домаћем васпитању и његовању дјете, испитивању дјетинства и раду у *дјечијим забавишту*, а у њему ће бити заступљени ови радови: 1) Чланци упућени српским матерама из којих ће се оне поучити, да тачније, правилније и савјесније врше своју дужност према дјечи; — 2) Књижевни састави из области породичног живота и материнских дужности; — 3) Чланци из дјечије психологије, којима ће се матере упућивати, да упознају душу своје дјеце; — 4) Чланци о одношају куће према школи; — 5) Чланци о породичном васпитању, којима ће се изнијети упут за васпитање дјеце, а и свијетли примјери из народа у том погледу; — 6) Чланци из психијатрије, којима ће се матере упућивати, да познају и спречавају разне дјечије болести и да правилно његују тијело своје дјеце; — 7) Чланци о *заба-*

виштимма и раду у њима, (а тај се рад може вршити и као занимање дјепе у породици); — 8) Извјештаји о дјечијим и материнским књигама.

Цијена је листу 6 динара (за Србију 4), а чист приход од њега уступиће се фонду за учитељске научне екскурзије.

Као што се види сврха је листу у сваком погледу идеална, а почетком својим — досадањом садржином — тој сврси доста добро и одговара. Ми „Матерински Лист“ нашим породицама искрено препоручујемо.

С.

Бранково Коло, бр. 9., година VII. лист за забаву, поуку и књижевност; власник и уредник, Паја Марковић-Адамов. Излази сваког четвртке. Сријемски Карловци.

Просвјета, лист за цркву и школу; издаје канцеларија министарства просвјете и цркв. послова. Свеска I, јануар 1901 г. Цетиње.

Просвјетни Гласник, службени мјесечни лист министарства просвјете у Биограду изашао је за јануар ове године; уређује га Петар Ј. Петровић.

Градина, лист за забаву и поуку и књижевну критику, бр. 25 и 26. год. II. Уређује проф. Милан Банић, Ниш, 1901. год. власник проф. Свет. Обрадовић.

Napredak. Изашао је 10. овогодишњи број овог добро уређеног педагошког часописа, који излази у Загребу сваке суботе, а под уредништвом Стјепана Басаричека.

Нова Искра, за јануар — 1901 год. илустровани лист, власник и уредник Р. Ј. Одавић. Излази сваког мјесеца. Биоград.

Мостарска „Зора“ лист за забаву, поуку и књижевност уређује Атанас Шола; излази почетком сваког мјесеца, у 4—5 табака, велике осмине. Мостар.

Босанска Вила, — бр. 2. — 1901 год. — лист за забаву, поуку и књижевност, излази два пут мјесечно, сваког 15 и 30. Власник и уредник Никола Т. Кашиковић. Сарајево.

„Караџић“ — свеска за јануар 1901. Лист за српски народни живот, обичаје и предање, уређује и издаје проф. Тих. Р. Ђорђевић. Алексинац. Једини чисто фолклористични часопис у нас; заслужује пажњу српске читалачке публике.

Славјанскій Вѣкъ, бр. 16 — 1901. год. Излази у Бечу два пут мјесечно, на 2

шт. табака уређује Др. Д. Н. Вергун, доноси расправе и чланке на свим словенским језицима, поглавито на руском.

Българска Сбирка, књига II за фебр. 1901. Списание за књижевина, исторически и общественни знања, уређује Стеванъ С. Бобчевъ; излази 1 пут мјесечно изузимајући Јули и Август на 4—5 табака. София.

Ljubljanski Zvon, за Март — 1901. мјесечни лист за књижевност и просвјету, на 4²/₂ таб. велике осмине. Уређује и издаје Valentin Kopitar, у Љубљани.

Jug, свеска 3. Уредник, Niko Zupanić, издаје Franc Dergang, излази један пут мјесечно. Беч. 1901. год.

Život Св. II — 1901 год. Мјесечна смотра за књижевност и умјетност гласило „Društva hrvatskih umjetnika u Zagrebu i „Slovenskog umjetničkog društva“ u Ljubljani. Лист излази с илустрацијама сваког мјесеца у 4 табака. Загреб.

Учитељ, педагошко књижевни лист, орган Учитељ. Удружења. Година XXI. Свеска за јануар. Уређује Мих. М. Становјевић учитељ, уз припомоћ чланова књижевног одбора. Биоград 1901 г.

Источник, бр. 3 — год. XV. Духовни лист, за црквено просвјетне потребе, српско православног свјештенства и народа у Босни и Херцеговини. Уређује, јеромонах Иларион Радонић прсф. Богословије. Сарајево. 1901. године.

Прославни цѣпни календар. Први цѣпни календар у нас. Једна лијепа успомена 40-годишњег владања Њ. Краљ. Височанства Књаза Николе с насловном сликом високог Слављеника, која је доста укусно израђена Овај је календар уредио М. Ј. Павловић — Цетиње.

Мостар српски цѣпни календар за 1901 годину. Година III. Овај цѣпни календар врло је згодан својим форматом и потребним таблицама, а има и неколико лијепих слика из Мостара. Осим тога је овај календар увезан у платнене корице са додатком бијеле артије ради биљежака. Продаје се у Босни и Херцеговини: са обичном израдом 40 хел, у платненом повезу 60 хел. — За све друге земље: са обичном израдом 25 хелера, у платненом повезу 45 хелера. Добити се може у свима књижарама и код појединих растурача календара. За веће наруџбине ваља се обратити издавачима Пахеру и Кисићу у Мостару.

Српска Краљевска Академија издала је *Геологију Србије* од Јов. М. Жујовића — дио други — Еруптивне Стијене. Год. 1900. с атласом од 6 врло елегантно израђених таблица.

Глас Српске Краљевске Академије LIX. — први разред — 22 — Биоград. Преглед: С. М. Лозанић: Хемиске комбинације; Др. Ј. Цвирић: Карсна поља западне Босне и Херцеговине; Мих. Петровић: О математичкој теорији активности узрока; Др. Мил. З. Јовичић: О дејству азотасте киселине у присуству азотне киселине.

Глас Српске Краљевске Академије LXI. — први разред — Биоград 1900. г. Преглед: Др. Бог. Гавриловић: О тежинама алгебарских склопова и о аналитичним изразима неких функција; С. Урошевић: Студије исконског терена у Србији: П., Венчап, Букуља, Ваган; Др. Л. В. Адамовић: Зимзелени појас Јадранског Приморја; Др. Живојин Ђорђевић: Прилози за познавање српске фауне. Амфибије и рептилије.

Још смо добили Академин Годишњаk XIII. за год. 1899. Биоград 1900. год.

Наша прошлост, излази у Ср. Карловцима сваког петнајестог дана у мјесецу; власник је М. Нешковић; годишња цијена за земље изван Аустроугарске 250 круне. Дobili смо први број овог листића, који је ставио себи у задатак, да у изводима доноси радове наших угледних књижевника: 1) одабране слике и црте из српске народне повјести; 2) путописне црте и занимљиве описе земаља и крајева, у којима наш народ живи и 3) црте из народног живота и опис његових обичаја.

Journ I des Savants, чувени француски часопис, који је излазио 235 година, престао је излазити, пошто му је влада одузела годишњу помоћ од 25 000 франака. На њему су радили најодличнији радници на пољу француске литературе.

Напомена. Услед нагомиланог рада у Државној Штампарији нијесмо могли издати јануарску свеску „КЊИЖ. ЛИСТА“ засебно, те доносимо уједно јануарску и фебруарску и то подоцкан опет због горе поменутог узрока. У будуће, надамо се, лист ће излазити редовно крајем сваког мјесеца.

Прва два броја „КЊИЖЕВНОГ ЛИСТА“ шаљемо свијема, којима је прошле године слат ранији орган нашег друштва „Луча“, а уз то и по гдје коме за којег мислимо, да ће држати наш нови орган и ако није „Лучу“ држао. Можда смо се у неком преварили, можда на лист неће бити претплатници сви, којима га овај пут шаљемо, али такве овиме молимо, да нам, лист поврате. Ко пак буде вољан наш лист држати, нека потписатој администрацији одмах упутити претплату или писмо у којем ће изјавити, до кад ће најдаље моћи претплату послати. Ко не учини једно од овог двога неће добити трећи број „Књ. Листа“

Српске јачке дружине, које су ранији наш орган примале бесплатно примаће исто тако и „Књ. Лист.“

Многи од „Лучиних“ претплатника дугују нам за лист, те се исти овим моле, да тај дуг у што краћем року пошљу, како не би били принуђени и себе и њих доводити у незгодан положај.

АДМИНИСТРАЦИЈА
„КЊИЖЕВНОГ ЛИСТА.“

Јавна дописница.

Р. К. Грахово. Пошто вам није могао бити још познат наш програм, дали смо мјеста вашој „Весталки“, у нади, да ће одсе ваш дар налазити благодарних предмета из живота народног и из области његове мисли и његовог осјећања — што ће народној души годити. Ваш превод ће у идућој свесци изаћи, и ми ћемо радо пресађивати цвијетке како из руске баште тако и из оних осталијех народа, који својим мирисом облагорођавају и узносе душе и видају ране човјечије. Ту вам се отвара широко поље, по ком ваша муза може по вољи бирати, што јој срце жели.